

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI
POLITICA

1

-ROMÂNIA ȘI INTEGRAREA EUROATLANTICĂ-

Editorial Office: Gh. Bilașcu no. 24, 3400 Cluj-Napoca ♦ Phone: 064-40.53.52

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE

Liviu-Petru ZĂPÎRȚAN

Politica la răscruce ♦ *La Politique au carrefour* _____ 3

Olivia TODEREAN

Reforming the International Monetary Fund: Adapting or
Rethinking? _____ 15

Liviu-Petru ZĂPÎRȚAN

Note asupra conceptului de relații internaționale ♦ *Définitions des
relations internationales* _____ 29

Dorina NASTASE

A la recherche d'un ordre de sécurité en Europe - l'état des lieux
avant l'élargissement de l'OTAN _____ 53

Christian-Radu CHEREJI

Stat-națiune și sistem internațional ♦ *The National State and the International System* _____ 69

Ileana PETRAȘ-VOICU

Aspecte teoretice ale consolidării democrației ♦ *Theoretical Aspects of Democratic Consolidation* _____ 75

Ana-Maria BUIGA

Mass-media în post-comunism ♦ *Mass Media in Post-Communist Societies* _____ 87

POLITICA LA RĂSCRUCHE

LIVIU-PETRU ZĂPÎRȚAN

RÉSUMÉ. La Politique au carrefour. La politique, à ce début d'un millénaire, se trouve au carrefour: la société contemporaine se transforme très vite, à cause des processus de globalisation et de mondialisation et développe des nouveaux acteurs, des tendances nouvelles qui imposent des nouvelles institutions et règles de conduite, tant à l'intérieur des sociétés étatiques que dans les relations internationales (role de l'Etat, des formes d'identification collective, des idéologies, du sacre, de la personne humaine, du pouvoir). Par conséquence, les sciences politiques sont aussi au carrefour, puisqu'elles doivent renouveler les catégories, les théories et même préoccupations pour offrir une image correcte du monde restructurer leurs politique d'aujourd'hui et une prospective crédible de notre avenir.

Dicționarele ne spun că răscrucea este un loc geografic și totodată un moment pe axa timpului, unde și când se întâlnesc drumuri, destine umane, civilizații cărora li se deschid mai multe căi ale evoluției viitoare, marcate, în general de evenimente importante. A fi la răscruce înseamnă așadar a fi parcurs un drum, a fi trăit și consumat o anumită istorie față de care se pune problema, conștientizată sau nu de către subiecți, de a alege dintre mai multe perspective pe cea care răspunde cel mai bine nevoilor și aspirațiilor proprii.

Politica nu face sub acest unghi, excepție de la ceea ce poate fi o legitate a devenirii universale, fiind domeniul de viață socială cel mai sensibil la vântul schimbării și cu obligația cea mai acută de a substanțializa un destin istoric colectiv căruia să-i propună căile evoluției viitoare. Născută din nevoia organizării și conducerii generale a unei societăți, căreia îi exprimă identitatea colectivă pe care trebuie să o cultive și să o apere, politica se vede deodată dependentă de tot ceea ce se întâmplă în societatea sa (de economia, cultura, viața de zi cu zi a oamenilor) și în același timp independentă prin scopurile, prin valorile în numele cărora duce, călăuzește societatea sa. A face politică înseamnă a cunoaște felul de a fi al propriei colectivități, starea sa reală, situațiile cu care se confruntă, a o conduce în sensul augmentării

trăsăturilor de identificare (prin bunăstare, prin justiție, prin moralitate), ai oferi o perspectivă, un scenariu *al evoluției* sale viitoare la care ea să adere. A face politică este un act de înțelepciune, de curaj și risc asumat dar și de uriașă responsabilitate. În cetatea Atenei fiecare cetățean avea dreptul să propună o lege care să fie adoptată de către Adunarea poporului dar dacă efectele legii nu erau benefice pentru cetate autorul era pedepsit cu ostracizarea pentru că dovedise necunoaștere nevoilor reale ale Cetății și dăduse o soluție cu consecințe negative pentru viața concetățenilor. De aceea, din adâncurile Antichității politica a fost și subiect și obiect al unei reflexii aprofundate privind organizarea și conducerea generală a unei colectivități, căreia să i se ofere cele mai bune legi. Solon și Platon, Aristotel și Alexandrul cel Mare dovedesc nevoia unei legături între politica practică și politica supusă reflexiei sistematice, marcând astfel, împreună cu Roma, cea iubită de ordine și disciplină cele două rădăcini ale spiritului european, căruia ne străduim astăzi să-i materializăm fibra perenă.(1).

Acceptând această premisă a discuțiilor noastre vom constata două trăsături ale politicii din totdeauna: în primul rând, ne reține atenția faptul că organizarea și conducerea au vizat o anumită populație, o anumită societate asupra căreia s-a exercitat, cu mai multă sau mai puțină legitimitate, puterea, autoritatea prin intervenția unor instrumente, a unui aparat care este STATUL. O geometrie variabilă, atât a populațiilor cât și a structurilor de stat a caracterizat viața politică într-o mișcare pulsatorie de pliere și repliere (fluxuri populaționale), de creștere și descreștere, de afirmare și dispariție a unor societăți, a unor state și imperii, alternând momentele de pace cu cele de război. O istorie evenimentială n-a încetat, de la Tucidide cu a sa cronică a războaielor peloponeziace până la A.Toynbee să ne convingă de faptul că omenirea a trecut prin momente de răscruce atunci când s-au prăbușit imperii și regate, când au avut loc războaie, cruciade consemnate pentru că teritoriile și populații angajate erau din ce în ce mai mari.

Periodizarea istoriei universale a urmat acest silogism: construirea Imperiului Roman și prăbușirea lui, descoperirea Americii și Revoluția franceză, războaiele lui Napoleon și dezvoltarea concertului european, Primul război mondial și scindarea lumii în sisteme politico-ideologice antagoniste, al doilea război mondial și intrarea omenirii în era atomică. Nimeni nu contestă caracterul lor de *evenimente* care au făcut epocă dar problema de profunzime, pe care spiritul științific a sesizat-o abia în ultimele decenii, a fost aceea de a căuta întrucât aceste evenimente se explică prin cauze mai profunde; iar acestea nu puteau veni decât dinspre viața reală a societăților, din transformările economice, sociale, populaționale, culturale,

religioase, din modul mereu schimbător în care se raportau la natură; pentru că marile probleme ale oamenilor sunt eterne: reproducerea vieții, a condițiilor ei de hrană, locuință, îmbrăcăminte, educație. O întreagă istorie natura umană nu a încetat să se manifeste tot mai diferențiat în popoare și națiuni, ca părți ale societății care acționează distinct, se organizează și se conduc specific pentru a răspunde acestor probleme. „Naționalizarea politicii” a făcut ca aceasta să fie expresie a puterii suverane a fiecărei comunități umane de a produce mai performant, de a-și hrăni, îmbrăca și adăposti mai bine oamenii săi, de a-i educa în spiritul unei anumite matrici de valori construită de-a lungul timpului. Politica a devenit tot mai mult o problemă de stat, acțiunile sale - *raisons d'Etat* - înconjurându-se de o simbolistică tot mai inițiatică iar slujitorii ei de o aură elitistă. La scară globală societatea umană se caracterizează prin relațiile internaționale pe care le dezvoltă statele, prin raporturile de putere pe care o pot angaja actori ce se vor poli: singulari, binari, plurali.

În al doilea rând ne reține atenția faptul că politica, legată mai mult sau mai puțin de celelalte activități dintr-o societate, fiind altfel spus eteronomă, tinde să devină un act specializat, să capete și să se manifeste autonom, după reguli, norme și instrumente care îi sunt proprii. Arta guvernării devine într-o măsură sporită știința guvernării, gestiunea unei societăți și a relațiilor sale externe asociindu-și într-o măsură sporită o tehnologie și un instrumentar tot mai sofisticat încât profesionalizarea politicii transformă pe slujitorii ei în adevărați mandarini ai puterii. Nevoia luării unor decizii supuse criteriilor de eficiență și de rapiditate, în care spațiul și timpul se comprimă dând deseori impresia că departele este aproape și viitorul este în trecut, a dus la asocierea politicii cu computerul, la multiplicarea alegerilor posibile, la înmulțirea factorilor care intervin în jocul decizional. Un veritabil paradox s-a născut în politica zilelor noastre: dacă politica este expresia unei opțiuni, a unei alegeri dintr-o plajă largă de posibilități cum să explici faptul că un număr tot mai restrâns dintre ele sunt validate de exigențele spiritului științific ? Cum să legi cel mai bine frământările unei societăți, opțiunile pe care dorește să și le construiască în mod liber cu constrângerile unui proces decizional supus rigorilor științei? (2).

Din aceste două constatări rezultă câteva consecințe care ne întemeiază aprecierea că politica este astăzi cu adevărat la răscruce pentru că ea se raportează la o societate cu caracteristici noi, pe care le considerăm relevante pentru evoluția viitorului.

1. Societatea contemporană trece printr-o universalizare a structurilor alcătuitoare, printr-o apropiere tot mai accentuată a răspunsurilor pe care popoarele și națiunile le dau problemelor eterne ale omenirii: se dezvoltă noua economie mondială în care fluxurile de bunuri și capitaluri pot să circule în toate colțurile lumii, informația se difuzează quasi-instantaneu, încât se moare la New York și cel ce stă în fața televizorului la Cluj este martor, armele pot distruge oriunde pe pământ fără ca beligeranții să se vadă sau să se cunoască. Un proces de globalizare și mondializare transformă mica noastră Terra într-un „sat planetar” după expresia lui M. McLuhan. Orice proiect colectiv de cuprindere locală nu mai poate ignora inserția lui într-o lume socială tot mai amplă, iar relația cu natura nu mai este exprimată de exploatarea centralei de la Cernobîl de către Ucraina ci de folosirea energiei atomice de către oameni. Deșertificarea, deforestarea, reducerea bogăției biologice, dereglarea climei, sărăcirea unei mari părți a omenirii ar trebui să ne facă mai înțelepți, într-o organizare mondială a vieții noastre colective. În fapt, acestor tendințe globale de evoluție a lumii li se răspunde printr-o spectaculoasă revenire a unor procese de identificare colectivă, locală sau regională. Revine în forță sacralul, religia, ca puternică matrice axiologică referențială, semn- cum scrie Pascal Chaigneau- al faptului că religiile nu au încetat niciodată să-și exercite funcțiile structuratoare pentru viața socială. O nouă relație trebuie gândită așadar între știință, religie, morală, drept și politică pentru că se dezvoltă tendințele unei universalizări a ceea ce părea a fi un proces particular de identificare colectivă. Huntington scrie despre lupta dintre civilizații, când de fapt este vorba de un nou tip de imperialism pe care vor să-l susțină diversele „internaționale”. Între universalizarea, globalizarea și mondializarea istoriei și societății pe de o parte și identificările colective locale, regionale (naționaliste sau federaliste de genul UE) ce poate alege politica ? (3).

Cu atât mai greu de răspuns cu cât tendințele de globalizare sunt susținute de un grup restrâns de țări, bogate și puternice care solicită un regim de liberalizare planetară a schimburilor știind foarte bine că aceasta înseamnă dominația lor economică asupra lumii; nu trebuie să ai nici o culoare politică pentru a înregistra câteva date oferite de statistici: 40% dintre oamenii planetei supraviețuiesc cu 3,3 % din venitul mondial și 20% se află sub pragul oricărei caracterizări a sărăciei, oricât de „fictive” ar fi întreprinderile multinaționale, în sensul în care produc și schimbă mărfuri prin internet, nu se poate ignora faptul că producția lor reală în cea mondială are o pondere de o treime, că 90% dintre ele au sediul în Nord și exploatează resursele în SUD, mai ales, iar dintre ele 50% se află în patru țări (SUA,

Anglia, Franța, Japonia). Cum scrie cu umor negru un ziarist de la „Le Monde” are loc un proces conex de mondializare a sărăciei, ceea ce înseamnă că ea nu este nicidecum prea generoasă. În numai doi ani F.M.I. a obținut 31.5% miliarde de dolari ca rambursări ale propriilor credite ceea ce a impus în 80 de țări ale lumii măsuri de austeritate care au anulat programe întregi, sociale și culturale. Suntem pe planeta naufragaților, cum crede Serge Latouche, trăim oroarea economică, cum scrie Vivianne Forestier, sau trăim o mondializare fericită cum vrea să demonstreze Alain Minc? Cert este că s-a născut un univers al simbolurilor economico-financiare, o competiție cu sine a marilor întreprinderi multinaționale, cu un limbaj al unor maestri care decid asupra soartei unor întinse zone geografice, cărora le pot provoca fie ruina fie bunăstarea. (4).

Nu este de mirare faptul că statul, în sensul său tradițional de instituție centrală a politicii este amenințat, concurat și foarte adesea înlocuit cu agenți noi, cu forțe social-economice și militare. În fața sa stau puține posibilități de evoluție: fie cedează o parte a atributelor suveranității interne asupra unor sectoare care intră în lanțul mondializării păstrându-și pentru sine competențele gardării unei identități culturale; fie se transformă într-un element de legătură între presiunile societății proprii și cele ale societății contemporane, fie devine o componentă, alături de alte state la un guvernământ mondial care să gestioneze o societate globală fie se sparge în unități gestionare particulare, care, în numele principiului subsidiarității, va participa la ceea ce se numește de câțiva ani guvernarea mondială, în care guvernează toți într-o problemă dar în același timp nu mai guvernează nimeni.

2. Un anumit europocentrism al studiilor asupra politicii a imprimat acestora ideea că politica stă sub semnul unei raționalități în creștere, care își află materializarea în practicile democrației liberale, participative și reprezentative, inevitabil înscrisă într-un cadru condus de către stat. Reflexia modernilor, deși contrazisă de atâtea decizii, zise iraționale, nu încetează nici astăzi să inspire construcții politice, organizații internaționale care au drept corolar ideea păcii pentru omenire. Globalizarea și mondializarea nu au însă numai efecte raționalizante și pacificatoare ci și perverse.. În locul unei raționalități înfloresc mai multe, impuse de modele culturale plurale, fiecare revendicându-și universalitatea sa, pentru un spațiu geografic și social parțial. Societățile irup în viața contemporană, stabilesc între ele legături și fluxuri ocolind statele deși au mare nevoie de ele, angajând procese de identificare „de jos în sus”. Ceea ce s-a clădit în chip rațional, ca regulă a unui joc de forțe altădată aflate în echilibru (fie el și al terorii) se macină astăzi sub

presiunea postmodernă aflată sub emblema „small is beautiful”. Nimic mai paradoxal decât să fii legat prin mii de fire, la scară planetară, cu semeni și în același timp să le fii adversar într-un joc identitar.

Revanșa societăților asupra statelor nu aduce din păcate cu sine instalarea unor sisteme de valori viabile, pe care să le împărtășească societatea internațională: repere colective, cu rol coagulant pentru societăți se dezagregă și sunt pierdute, chiar și odioasele ideologii de altădată sunt înlocuite astăzi de surrogate spirituale care nu mai știu ce este puterea nu mai vor să audă de libertate și egalitate ci vorbesc de reglementări adaptative, de adhocrație, de futilitatea statului și națiunii.

Politica este pusă sub acuzație ca incapabilă să mai organizeze și să conducă societățile rolul de agregare al comunităților umane fiind preluat de către culturi, de sisteme de valori specifice, legate cel mai adesea de identificările grupale; origine, limbă, tradiție, familie, care aduc cu ele o construcție de simboluri, sunt puse sub semnul întrebării: odată cu Clifford Geertz cultura se reduce la un sistem de semnificații împărtășite în comun de membrii unei aceleiași colectivități; logică stranie a unui spirit care vrea să împace un cosmopolitism sui generis cu un proces identitar, fără nici o întemeiere sociologică, pentru că în optica sa nu are nici o relevanță felul în care s-a constituit acel grup social. Lipsește doar concluzia logică a acestei judecăți în care societatea să fie aiudoma stupului de albine care se organizează și conduce de această dată nu instinctual ci simbolic.

O astfel de înțelegere a rosturilor politice ignoră orice conținut al acesteia și pune pe același plan regimul politic democratic cu cel totalitar, pentru că, nu-i așa, toate sunt vehiculatoare de simboluri. A crede în rolul politic al multiculturalismului înseamnă nu a dizolva identitatea culturală, în principal cea națională, într-un universalism fără suport social ci în a recunoaște valoarea principiului diferențierii și pornind de aici în a construi o viață politică democratică. A face din multiculturalism o problemă politică, reducând-o la un model politic înseamnă același efort reducăționist pe care l-au depus totalitarismele pentru a asigura omogenizarea societăților.

Iar când identitățile culturale i se adaugă revendicări teritoriale, o geocultură nu poate fi decât sursa unei mișcări centrifuge a societăților, a unei pulverizări în particularisme, a ceea ce istoria a clădit în formula solidarităților colective. O perenitate a națiunii pare a fi la aceste timpuri de răscruce un punct de sprijin pentru a introduce în societatea internațională o adevărată, nouă ordine care exclude hegemonismul iritant și revendicarea naționalistă îngustă, defulatorie.(5).

Dacă se depășește gramatica europocentristă a lecturii lumii contemporane vom înțelege faptul că așezarea relațiilor dintre oameni poate fi realizată pe o paradigmă axiologică general-umană. Exprimă acest lucru într-o manieră remarcabilă profesorul Pablo Gonzales Cassanova de la Universitatea din Mexico City atunci când scrie că până acum societățile au urmărit „schimbarea în ordine pentru a supraviețui; de acum încolo ea va trebui să fie o lume a diversității culturale, religioase, social-politice, organizată complex ca o lume care creează lumi”, a unei comunități internaționale umanistă, pluralistă și democratică.

Politica va trebui să găsească pentru comunitatea sa echilibrul între supranaționalul mondializării și mobilizarea micro-comunitară, cu multiplele forme de angajare a omului în statusuri și roluri deseori contradictorii. Cert, societatea contemporană traversează un moment de proliferare a anomiei și anomaliilor colective. Există o slăbiciune a normelor și instituțiilor, o porozitate a sistemului instituțional, minat de degradarea mediului, de ceea ce scriitorul Georges Perec numise dominația lucrurilor asupra spiritului, tot mai alienat, se manifestă în forme tot mai variate nesupunerea omului la vreo regulă. Statul și politica nu mai sunt „sistemul care alocă valorile într-o societate”, cum credea D. Easton, pentru că ideea de bine public, de interes colectiv, național nu mai structurează conduitele. Stanley Hoffmann vorbea deja de coșmarul ordinii mondiale în 1982 dar de atunci lucrurile au evoluat spre o continuă destructurarea a acesteia.

S-a crezut, după prăbușirea comunismului, că noua ordine mondială se va putea sprijini pe o putere hegemonică singulară care ar prevedea reguli de conduită justă pe care să le aplice oriunde pe Glob cu forța banului și pieței iar la nevoie și cu cea militară. Cuvintele cheie: economie de piață, pluralism, democrație, drepturile omului își găsesc cu mare dificultate materializarea, mai întâi pentru că ele însele sunt definite neunivoc, din varii perspective teoretice, mai apoi pentru că a le da corp social-politic presupune un cadru instituțional (norme și valori, reguli și structuri) care este - așa cum am văzut - slăbit. Periculozitatea ideii leadership-ului american, susținut cu trufie în Somalia, în Golf sau în țările fostei Iugoslavii nu a putut fi ascunsă de declarații ale oficialităților de la Washington care respingeau ipostaza S.U.A. de jandarm al lumii. Faptele probează voința S.U.A. de a fi „prima în lume”: negocierile din cadrul OMC, rolul dolarului, atitudinea față de țările Asiei de Sud-Est, conceptul de securitate pe care l-au impus N.A.T.O. și reluarea I.S.D.

Imaginea unei puteri dezechilibrat de mari s-a reajustat treptat prin atragerea UE și a Japoniei la inițiative colective de apărarea a păcii, la

construirea unui concept mai larg de securitatea colectivă care fusese degradat de războiul rece și lumea bipolară consecventă.(6).

Iată însă că intervine ziua de 11 septembrie 2001. Obiective- simbol ale puterii economico-financiare și militare ale S.U.A. sunt lovite de un terorism care se dovedește foarte bine organizat, susținut masiv material, animat de un plan pus la punct pentru durată lungă. Drama umană este uriașă; dar mai trebuie spus că ea nu mai este a S.U.A. ci a omenirii în ansamblu:

1) pentru că a dovedit fragilitatea civilizației informatizate, sursă de progres planetar dar și pericol planetar;

2) a pus în ecuație netă valorile care au adus acest statut înalt de cultură și civilizație, atacate de antivalori.: disprețul vieții, ignorarea oricăror legi și norme care susțin antropogeneza;

3) a dovedit că securitatea colectivităților poate fi amenințată din orice punct al planetei, obligându-le să se solidarizeze (atât în interiorul lor cât și între ele), indiferent de situarea lor geografică și politică, pentru a salva valorile umanității;

4) a dovedit că lumea a intrat într-un stadiu nou al așezării raporturilor sociale obligând la o restructurare a categoriilor cu care își gândește dezvoltarea, inclusiv a celor politice: pacea, războiul, securitatea colectivă, binele și răul, progresul, locul și rolul statului, autonomia societății civile, etc..

Revin în actualitate afirmațiile fostului lider indian J.Nehru care credea că o lume a păcii nu se va putea dezvolta atâta vreme cât nu va fi scoasă din mintea și sufletul oamenilor ura, disprețul față de celălalt, atâta vreme cât nu se va încetățeni o cultură a păcii și toleranței. În lipsa acestora omul va face apel la atom-dacă îl va avea-ori la piatră sau ciomag.

Cunoscutul politolog francez Pierre Hassner pune nu demult problema raportului dintre criza unei epoci și criza spiritualității care își propune să o oglindească și să-i descopere liniile de evoluție, făcând apel la o propoziție a lui Spinoza: ordinea și conexiunea ideilor este aceeași cu ordinea și conexiunea lucrurilor, dar continuând: este oare la fel și cu dezordinea și deconexiunea lor? Întrebare cu miez dramatic pentru că laboratorul ideatic al științelor politice este concurat masiv de laboratorul istoriei înseși. Încetarea războiului rece nu a adus pace prin drept, declinul statelor nu sporește rolul organizațiilor internaționale ci al forțelor și rețelelor private, supra sau subnaționale, piața mondială și societatea internațională nu echilibrează puterile, nu aduc guvernarea mondială ci turbulența transnațională și nevoia guvernantei;” destrucția creatoare” a capitalismului, de care vorbea Schumpeter,

depășește de departe gândurile lui Marx pentru că dezintegrează și remodelează viața unor țări și popoare, în împlinirea visului de prosperitate obligă statele să-și acordeze suveranitățile, să caute să facă față surselor neconvenționale de risc pentru însăși identitatea și securitatea lor: mișcări necontrolate de capitaluri, spălarea banilor murdari obținuți din traficul de droguri și carne vie, din arme, migrații populaționale, consecințele strategiilor raționale ale actorilor individuali; rețele și alianțe financiare, criminale, religioase, teroriste sprijinite pe rețele de comunicare planetară corup state întregi, deformează ideea de raționalitate și de organizare umană, cu efecte distructive mai ample decât cele ale războiului dacă nu cumva acestea sunt chiar formele noului război, ale celui de al IV-lea, difuz prin lipsa de contur a adversarilor, pervers prin lipsa regulilor, antiumanist prin faptul că descompune sisteme de valori care ne definesc în acest colț de univers; el este nu numai democid ci riscă să fie homicid. P. Hassner crede că vitalitatea societăților le va împinge spre o renaștere a modului de a se gândi pe ele însele, prin aportul filosofiei și științelor politice, valorizatoare ale moștenirii istorice dar și călăuze pe drumul cel mai bun ce poate fi ales la acest ceas de răscruce.

Politica este într-adevăr la răscruce cum sunt, în consecință și științele care o studiază. În fața sa stau căi ale evoluției viitoare asupra cărora trebuie să delibereze; dar nu pornind de la un nivel zero pentru că în aceste milenii de experiență politică s-au acumulat câteva puncte de sprijin cum scrie D.D. Roșca și s-au construit valori eterne pe care nu le putem abandona decât dacă abdicăm de la condiția noastră umană.

Știm încă de la Sofocle că ”minuni mai mari ca omul nu sunt”, că viața lui, împlinirea ființei sale reale trebuie să fie scopul suprem al unei politici raționale, capabile să pună în lucru structuri ale acțiunii colective în care libertatea lui, prosperitatea, demnitatea să-și găsească trepte tot mai înalte de împlinire. Știm că suntem diferiți unul de altul pentru că suntem rezultat, fiecare dintre noi, al unei combinații genice unice dar trebuie să fim în societatea pe care o construim, egali în drepturi; oricât de greu este procesul afirmării și materializării politico-juridice, drepturile și libertățile omului câștigă tot mai mult statutul de temelie a construcțiilor politice reale.

Știm că nu există o natură umană eternă pentru că esența omului este dată de socialitatea lui, exprimată în relațiile cu ceilalți, în organizarea și conducerea lor rațională; formele concrete în care o face este reflexul unor procese de identificare colectivă, de recurs la experiența altora, de matrice de valori. Nu există o natură umană belicoasă, având în adâncurile sale nevoia de a-l considera pe celălalt adversar; războiul este un proces social cu

motivații complexe în viața reală a oamenilor, el trebuie pus sub controlul rațional, stăpânit prin eliminarea cauzelor lui. O cultură a păcii se construiește printr-o educație umanistă promotoare a dialogului, a înțelegerii securității ca relație cu celălalt și nu împotriva lui. Rămâne exemplificatoare faimoasa OST POLITIK a lui Willy Brandt care a instaurat dialogul Germaniei cu lumea comunistă fiind generatoarea unui proces care s-a finalizat cu prăbușirea comunismului. Ea a stârnit însă numeroase critici cărora le-a răspuns cancelarul cu prilejul decernării premiului Nobel: dorința sa a fost aceea de a reduce tensiunile dintre regimuri politice-ideologice antagoniste convins că valorile în numele cărora acționează vor triumfa și dușmanul libertății și democrației va fi stăpânit. Inspirația sa era profund creștină căci trimitea la biblicul Ezechiel căruia Domnul i-a spus: îți vei dobândi liniștea eliberându-te de dușmani.

Știm apoi că toate formele de viață politică sunt rele; dar dintre toate, democrația este regimul politic cel mai bun pentru că ea funcționează cu toate imperfecțiunile reglementative, instituționale, cu toate formalismele și canalele pe care le deschide manipulării, pe baza unor valori de sursă umanistă, cărora le dă conținut după mintea și priceperea popoarelor și a conducătorilor lor. Dorită înăuntrul comunităților organizate politic, democrația este tot mai solicitată în lumea contemporană, în relațiile dintre popoare și națiuni. Cunoscutul politolog francez Edmond Jouve crede că aspirația lumii de astăzi spre adâncirea preceptelor și practicilor democrației nu răspunde numai unor imperative economico-sociale și culturale ci unui deziderat moral. Nu pot fi în lumea de azi- așa cum crede școala dualității normelor- comandamente pentru țările puternice, dezvoltate și reguli pentru cei slabi și săraci. Homeostazia sistemului internațional nu o asigură decât dialogul onest între Nord și Sud, între bogați și săraci, între cei mici și cei mari. A-l ignora înseamnă a nu ține seama de răscrucea pe care o trăiește lumea a III-a și care - ne-au spus-o deja unii lideri politici de acolo- nu va suporta clivajul față de lumea bogată, încercând să o invadeze.

Știm că există capacități intelective de a cunoaște tot mai profund lumea în care trăim. Numai în ultimele două-trei decenii corpul științelor politice s-a îmbogățit cu ramuri noi, consolidând autonomia relativă a acestor specializări. Strategii euristice tot mai rafinate ne permit să disecăm analitic procese sociale, să le cercetăm în detaliu nu odată irelevant și apoi să le sintetizăm în teorii de rang mediu, deseori debușând spre rangul generalității, la concurență cu filosofia și sociologia. Unele teorii cum sunt cele ce privesc relațiile internaționale, hermeneutica, studiul păcii și războiului câștigă autonomia unor adevărate discipline științifice.

În același timp sunt mult mai multe lucruri neștiute, confirmând celebra maximă: cu cât știm mai mult cu atât ne dăm seama ce puțin știm. La răscruce, politica nu știe prea bine- căci ar face-o- să-și realizeze însăși menirea pentru care s-a născut: aceea de a organiza și conduce o societate cu identitate. Nu este deci de mirare că în politică asistăm la o tot mai masivă multiplicare a căutărilor de soluții, a elaborării de programe, de strategii. Ea nu a găsit formele unei legături mai strânse cu societatea, cu oamenii și de aceea deseori practica politică înghesuie în chip procustin viața noastră. O societate deschisă, liberă și democratică va obliga cu siguranță politica să devină mai suplă, mai receptivă la problemele vieții reale a oamenilor.

Știutul și neștiutul politicii sunt deopotrivă obiectul științelor politicii aflate și ele la o răscruce pentru că trebuie să înțeleagă, să explice și să previzioneze evoluția unei materii de un mare dinamism, cu procese și legături între ele care lasă loc de manifestare unor strategii euristice tot mai rafinate solicitând un efort de creativitate al celor ce le slujesc. Fără să uite vocația de știință ele au în același timp misiunea de a oferi produsele lor de cunoaștere, practicii politice pentru a-i da acesteia consistența și profesionalismul de care au atâta nevoie. Mai ales într-o Românie care se reconstruiește democratic, în spiritul valorilor perene.

BIBLIOGRAFIE

- 1) Leslie Lipson, *Les grands themes de la pensée politique*, Presses de la Fondation Nationale des sciences politiques, Paris, 1977
- 2) Nicolas Tenzer, *Philosophie politique*, P.U.F., Paris, 1994
- 3) Bertrand Badie, Marie-Claude Smouts, *Le retournement du Monde*, Ed. Dalloz, 1992
- 4) R.A.M.S.E.S., 1999, 2000, I.F.R.I., Ed. Dunod, Paris
- 5) Frederic S. Pearson, J.Martin Rochester, *International Relations. The Global Condition in the Twenty-first Century*, The McGraw-Hill co., N. Y., 1998
- 6) René-Jean Dupuy, *Le dédoublement du monde*, Revue Générale de Droit International Public, Tome 100/1996

REFORMING THE INTERNATIONAL MONETARY FUND: ADAPTING OR RETHINKING?

OLIVIA TODEREAN*

ABSTRACT. The aim of the present paper is to revisit the major criticisms of the International Monetary Fund and to subsequently discuss some major reform proposals.

Although the political and economic sides of the IMF are inter-related, the present paper focuses on the political aspect of the subject, as on the one hand, the economic dimension would require more than an essay could offer, and on the other hand, it would lead toward disciplines which are not yet enough familiar to the author.

The paper is structured in six parts, starting with a brief review of the origins, initial aims and the evolution of the Fund over time. The following part discusses several major criticisms of the IMF. The fourth part looks at the proposals for incremental reform. Part 5 analyses some of the proposals for radical reform. The final conclusions are drawn in part 6.

1. Introduction

Before effectively entering the subject, it is important to state what the author means by incremental and radical reform.¹ *Incremental reform* refers to a transformation in procedures or structures that does not affect the principles of the Fund or its goals.² By *radical reform* it is meant here a transformation in the fundamental principles and/or aims of the Fund; this could eventually lead to a change in procedures and structures.³ The distinction will hopefully become more clear with the argument.

2. IMF: origins, aims and evolution

The International Monetary Fund was established as part of the Bretton-Woods institutions. Its aim was to regulate the financial side of the post-war arrangements (the 'sterling-dollar diplomacy').⁴ The origins of IMF are to be found in the economic thinking of two men holding leading positions at the end of the war, Harry Dexter White and John Maynard

---

* Faculty of Political Science, "Babes-Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romania

Keynes. The American initial view of the Fund meant an almost exclusive reliance on economics (and a neglect of politics); it also meant a combination of power resources and theoretical idealism.⁵ The strong emphasis on the non-discriminatory side of multilateralism was an outcome of that combination. The British approach of the negotiations was different. There was a belief in multilateralism, but in the same time, there was a major concern with protecting the domestic economy against external crises.

In this broader context, the plan written by White envisaged the Fund as a means to prevent major crises of the monetary and credit systems, and the disruption of foreign exchange rates. The Stabilisation Fund, as it was called at that point, was to have its own resources that would be available for short-term lending in case of balance of payments problems. Member countries would have to eliminate exchange rate control and to submit to the supervision of their domestic economies.⁶ The Keynes plan referred to an International Clearing Union. It had similar goals with the Stabilisation Fund but it also expressed a stronger emphasis on the domestic expansion policies. Surpluses and deficits of the member countries were to be monitored by the Union; this would also provide unlimited credits to the members for the pursuit of economic growth. Thus, member countries will be able to remove exchange rate control and to maintain stable currencies.⁷

Part of the Fund's limitations and failures are due to the fact that it had to be a result of long political bargaining between the two sides, with inherent losses. The misperceptions on both sides of the Atlantic and the lack of effective communication between governments constitute another powerful explanation. The institution resulting from the final agreement, the International Monetary Fund, had two main tasks, to enforce the fixed exchange rate rules and to provide financial assistance for the compliance with these rules.⁸ The ensemble of these measures was believed to assure financial stability and economic growth after the war. However, several later developments prevented the Fund from accomplishing its tasks. First of all, the US decided to implement the Marshall Plan. It was a decision due partly to political events, partly to the replacement of personalities in the American executive.⁹ The plan took over the Fund's role by providing massive liquidity resources for the stabilisation of European countries.¹⁰

Towards the end of the 60's another development prevented the real functioning of the Fund. The US was gradually moving from being a creditor to becoming a debtor country. Several measures were attempted to overcome the dollar crisis.¹¹ The liquidity shortage and the mistrust in the dollar continued. In 1971 the United States decided to abolish the fixed exchange rate system. The dollar crisis of the 60's and the oil crisis in the

70's shaped the world economy in a way with which the IMF was not equipped to deal. As a result of this complex situation, in the late 70's the IMF evolved towards a more restrictive role, i.e. assisting the developing countries in their debt servicing.

This is the role IMF maintained ever since. It essentially implies (1) lending money to developing countries with balance of payments deficits; (2) monitoring the way their economies comply with the Fund's principles and aims; (3) channeling private lending to the developing countries.¹²

Even if the Fund of today appears very different from the initial project, it continues to receive a lot of attention. In its own, the IMF is a rare compromise between a liberal internationalist project and a sensitivity to economic protectionism that serves expansion, between the forces of authority and market.¹³ As such, the Fund remains surprising for some, while very disappointing for others.

3. Criticisms

The recent literature concerning the IMF exhibits only one point of consensus: the need for change. While this awareness is largely common, the criticisms are very divided.¹⁴ Despite the puzzling variety, the importance of those criticisms cannot be understated, as they constitute the source of every reform proposal. Therefore, the present part will concentrate on several major criticisms of the Fund in order for the next sections to address the issue of reform. One observation that needs to be made is that given the focus of the present essay, I will not consider those criticisms that do not engender reform proposals.¹⁵

Lack of efficiency. A first category of criticisms has a pragmatic character, addressing mainly the institutional inefficiency of the Fund. The major causes are considered to be the lack of power compared to other institutions, the variation in the enforcement power over the members and the non-co-ordination of policies. The lack of power is to be understood in a broader perspective; it is due to the inadequacy of the Fund and its initial design vis-à-vis the economic developments mentioned above. As long as there is no fixed-exchange rate, the IMF becomes partly aimless; as long as the economic powers can resort to private sources of capital, the Fund is powerless. These aspects combined with the inherent shortcomings due to the scale of the institution favoured other institutions in taking over the Fund's tasks. Pauly names the Bank for International Settlements, the OECD, the EMS and the G7 among those institutions.¹⁶ G7 appears to be the most influential of them; several authors consider it as an institution informally governing the global economy.¹⁷

A second criticism is linked to the previous one; it focuses on a particular aspect of the Fund's lack of power, namely the asymmetrical power of enforcement over members. Due mainly to the availability of alternative resources from the private financial market, the Fund has lost its leverage on the industrialised countries. This situation leads to an unequal power relationship. On the one hand, the countries that contribute more to the IMF resources (having therefore more influence on it) do not need its assistance; on the other hand, the countries that rely on the Fund's assistance have no power over its functioning.¹⁸ This is an evolution opposite to the founding project which conceived the Fund as having more power over its rich members, for they affect the world economy at a greater degree than the poor members.¹⁹ So in fact the asymmetry is doubled by the non-compliance of the industrialised countries which affects in itself the economies of poor countries.²⁰

A third cause of inefficiency lies in the lack of co-ordination between various IMF projects. Sometimes called 'the fallacy of composition', this criticism refers to the fact that IMF operates on a country-by-country basis and does not have an overview of its projects. Even if they are valid for one country, the aggregation of several similar policies on the world market could lead to disastrous results.²¹

Lack of democratic character. Another category of criticisms is more 'political' in nature. It concerns the undemocratic nature of the IMF. Under such a general label, there is a range of specific critiques. Firstly, there is the undemocratic voting structure, which attributes the votes according to the financial participation to the Fund's resources. Thus, the industrialised countries have a much stronger voice than the rest of the members. The disequilibrium is more accentuated by the requirement for a majority of 85% of votes to be met on certain important issues.

Secondly, there is a criticism raised against the unnecessary amount of confidentiality surrounding IMF operations. This in turn nourishes the unaccountability of the Fund and its personnel before national or international public opinion. It also justifies the closure of the IMF vis-à-vis any specific input from the civil societies, as expressed by grassroots movements.²²

A third criticism addressing the undemocratic character of the Fund is more complex. It reveals the asymmetry of power underpinning the bilateral relation IMF-recipient country. This criticism overlaps substantially with the critical discussion of the conditionality provision. In this framework, Girvan considers the idea of empowerment for development and that of conditionality as contradictory. The last resort nature of the Fund's

lending and the economic difficulties which lead to using that resort make the power relationship between the IMF and the country in need very asymmetrical and open to abuses.²³ Therefore, if it is for the Fund to help the countries develop effectively, the conditionality is the wrong basis to build on. On the contrary, other authors consider the conditionality provision as inherent to the nature of the Fund's operations.²⁴

Finally, there is a broader criticism that could also classify into this category. As the specific literature pointed out, the IMF policies have a male bias. By their nature, the Fund's austerity measures rely heavily on the capacity of the women to adapt the family budget to economic distresses and continue to perform the functions they are expected to in most of the developing societies. At the end of the day, the success of the Fund's policy and the legitimacy of the recipient government rest on the choices women are forced to make.²⁵

To summarise this part, the criticisms of the International Monetary Fund can be divided into two main categories; the first one concerns the efficiency of the Fund; the second addresses its undemocratic nature. The former category includes criticisms such as the general lack of power, the asymmetrical power of enforcement and the lack of co-ordination. The latter category has as targets the voting structure, the lack of transparency, of accountability, the exclusion of social movements and the conditionality provision. Although included in the same category, the feminist critique is a distinctive one and challenges the underpinnings of the IMF policies.

4. Proposals for incremental reform

In order to make the structure of the present paper more revealing, the proposals for incremental reform will be classified and discussed in the same way as the criticisms mentioned earlier.

With regard to the efficiency criticisms, there are many proposals but they do not provide all the concrete details of the reforms to be taken. The issue of the lack of power has to be left aside for the moment; I do not consider it can be solved through an incremental reform. Similarly, the asymmetrical power of enforcement and surveillance must be addressed by a radical reform. The literature stipulates generically the return to a genuine multilateralism,²⁶ but there is a general awareness that this particular aspect is only an element of the Fund's general lack of power and that it should be solved as such.²⁷

The fallacy of composition in turn could be reasonably solved by the replacement of the country-by-country method. Instead, the IMF ought to elaborate its policies within a broader macroeconomic programme,

accommodated by each specific project.²⁸ This would only require a greater internal coherence of the Fund and certainly, more bureaucratic work. To complete this transformation, there could be also a closer co-ordination among the policies of all Bretton-Woods institutions.²⁹ These measure taken together would better equip the Fund to approach development problems, to avoid the waste of resources and to advance more ambitious programmes.

The reforms rooted in the second category of criticisms, i.e. the lack of democratic character, have an important place in the debate about reforming the IMF. The present voting structure is much blamed for the Fund's shortcomings. While it is true that the voting system is undemocratic and enforces a certain power relation, it should also be noticed that not every failure of the Fund could be avoided by merely democratising the voting mechanism. The most frequent solution to the voting issue envisages a mixed system. It would take into account the demographic and economic size of the country combined with the one-country one-vote principle, expressing a 'consensus-based institution'.³⁰ The change would mean in fact a move towards the UN voting system.³¹ A different type of mixed system suggested draws on the ILO model. The IMF policies affect ultimately firms and people; therefore it only seems reasonable to think of incorporating in the voting structure actors otherwise embodied in the state.³²

That point leads to another aspect of democratisation, namely the improvement of the transparency, accountability and openness of the Fund. All these claims could be met by a transformation of the Fund in a 'complex multilateralism direction'.³³ This type of transformation would first imply the openness of the Fund's meetings and the transparency of its negotiations. Those in turn will render the Fund more accountable to the public. A second development refers to the effective integration of grassroots movements in the IMF functioning. Effective integration is manifold. It means the inclusion of the social movements in the Fund's project elaboration, through accepting their expertise and advice (input). It means also the allocation of a certain power in the decision-making procedure either via votes or through a bargaining mechanism to accommodate their pressures. It finally means accepting the social movements as additional channels for the implementation of IMF programmes, the education of the public and the support-building processes. Ideally, all the three aspects ought to receive an institutionalised acceptance.³⁴ If real, these changes could also meet feminist claims by including the feminist perspective in all the three aspects of the Fund's work, i.e. project elaboration, decision-making and implementation.³⁵

The reforming of the conditionality provision, the last criticism I discussed in the previous section, is more complex. Given my classification of the reforms as incremental and radical, the discussion about transforming the conditionality is puzzling. It links in a certain sense the incremental reforms to the radical ones. Therefore, I will review here the proposal for the transformation of conditionality while discussing its total replacement in the following section. The preservation of the conditionality clause is motivated in the literature by the 'business' character of the Fund, i.e. its lending functions. It is hence argued that the conditionality is inherent to the nature of the IMF tasks. As such, it has to be transformed in a user-friendly conditionality, to be more sensitive to concrete implementation problems, to be democratically arrived at, and finally, to be mutual in its burden, i.e. equal sharing of the responsibilities and obligations by the Fund and the recipient.³⁶

To conclude, this part briefly discusses several proposals for incremental reform. As the previously enumerated criticisms, the proposals classify in aiming at the improvement of the Fund's efficiency or at reducing its undemocratic character. However, the incremental reforms cannot answer all the criticisms. 'Rethinking' the institution, which will be discussed in the next section, only solves some of them.

5. Proposals for radical reform

Various authors have imagined the radical reform of the IMF. In themselves, the ideas are not new. In fact, the initial project of Lord Keynes was also very radical. It included many of the elements that are envisaged today when planning for the radical reform of the Fund. Among those elements, there was a world currency based on a basket of commodities, a World Central Bank to provide unconditional liquidity and the penalisation of surplus countries via a tax on their surpluses.³⁷

The radical reform of the conditionality provision, which was suggested in the previous part, considers replacing conditionality by partnership. The ultimate goal of this partnership is the empowerment of the countries assisted today by IMF. As defined by its proponent, N. Girvan, economic empowerment means 'expanded access to resources, and enhanced capability to manage them.'³⁸ The essential premises for a genuine partnership require: (1) basic presumption of mutuality of interest; (2) agreement to co-operate in achieving common goals, with specified roles, responsibilities and obligations; (3) negotiation among equals; and (4) mutual accountability.³⁹ In this framework, the Fund - recipient partnership should work for the achievement of basic development aims, like universal primary education, basic health care, elimination of malnutrition, and so on.⁴⁰

The idea of replacing the conditionality by a partnership conception seems valuable to me. On the one hand, if implemented, it could mean a completely different approach to the South's problems. It maintains the 'business' character cherished by the Fund. It also helps establishing a certain legitimacy of the Fund's actions within recipient societies. On the other hand, without automatically demanding the restructuring of the IMF, the partnership idea means a dramatic change in the Fund's entire underlying 'philosophy', which up to now proved to be rather unsuccessful in solving development problems. The partnership conception is not so detached from the reality. The awareness of the mutuality of interests could represent a basis for it. Beyond security and ecological reasons, the North should realise that the developing countries have a considerable potential of generating new markets for commodities, if only they were given financial support. And new commodities markets could provide the much-needed momentum for the industrialised economies of the North.⁴¹

A second line of radical proposals is directed towards the financial resources of the Fund. These proposals are sometimes linked to the previously discussed view about partnership. They are all rooted in the desire to make the Fund's resources more accessible to countries needing them, and to restore the Fund's general power, through making its financing more independent. Various proposals have been advanced in time. Perhaps the most circulated proposal is the 'Tobin tax'. This is a tax levied on the movements of international speculative capital and would equal 0.5 per cent of those transfers. The estimates of the outcome are 1.5 trillion dollars per year.⁴² Another financing reform aims at the annual reduction of global military spending by 3% a year. The funds would be allocated in proportion of 20% by the North, and 10% by the South, for improving human security. The estimates equal 14 billion per year. A third plan would be the establishment of a global energy tax of 1 dollar/ barrel, with the outcome of 66 billion a year. The fourth project consists of a global income tax, calculated in country per capita income. Finally, there is a reiteration of Keynes's idea to levy a tax on surplus countries.

The figures shown are impressive. None the less, they will not convince by themselves. What has to be accepted first is the idea that the responsibility for the Third World problems is global. This in turn implies the adoption of an entirely different worldview, with states as parts of an international community that has authority and can enforce 'moral' policies such as these. This type of evolution is still far, if not definitively utopian. The projects will also have to come to terms not only with the opposition of the states (which may fear their sovereignty), but also with the transnational opposition of the corporations affected by each of those taxes. I do not

believe these developments are impossible. However, they require a reforming of the way of thinking about world politics, both by governments and by individuals.

A third radical proposal requires the transformation of the Fund into a World Central Bank (WCB).⁴³ The way forward could be indicated by the evolution of the EU. The crucial prerogative of the WCB would be to issue its own currency. The favourable arguments emphasise the need for a 'neutral' currency, which by itself will introduce more equity in world affairs and will not place any country in a dominant position over the global economy.⁴⁴ In more detail, the functions of the Bank would include: (1) to help stabilise the global economy; (2) to act as a lender of last resort; (3) to prevent the disorder of the financial markets; (4) to regulate financial institutions; (5) to create and regulate new international liquidity.⁴⁵ This project renews the attempt to achieve the Bretton-Woods goals, namely multilateralism and domestic economic expansion. It could therefore be seen as a revival of the Keynesian ideas mentioned earlier.

Two remarks are to be added here. Firstly, as daring as the project may seem, it is not so distant from the present reality. The global economy is nowadays much governed by G7 countries, but in an informal and unaccountable manner.⁴⁶ Secondly, the project in itself does not guarantee a different destiny than that of the Fund. As one author puts it 'Whether it is possible to impose a distribution of power within a global financial institution that contradicts the distribution of wealth and power in the external world is, of course, the issue underlying this entire discussion.'⁴⁷ Again, the crux of the argument lies in profoundly rethinking international politics and changing the prevailing paradigms in the field.

6. Concluding remarks

As some authors have pointed out, the intertwining of the political and the economic is inherent in any approach of the Bretton Woods institutions.⁴⁸ This is the case of the present essay, which is an attempt to revisit the criticisms and the proposals advanced for the transformation of the IMF. The proposals are classified as incremental and radical and discussed as such. It has to be stressed however that this division was made for the clarity of the argument. In reality, many of the proposals overlap or combine. The classification is also limiting in the sense that sometimes incremental changes can have radical consequences, as I think it could be the case with changing the voting structure within the IMF. The same is true about the opposite perspective, meaning that sometimes reforms conceived as radical have only incremental consequences. This is the essence of the warning against transforming the Fund in a World Central Bank, without rethinking the inherent power relations.

Some of the proposals seem to go back to the initial form in many aspects; yet the return is not a solution. The global economy has changed since 1945. What could still be present as a combination of apparently contradictory goals is ‘the embedded liberalism compromise’.⁴⁹ Therefore, the reform of the IMF could attempt to better achieve these goals. It could also mean a *change of goals*, towards a more normative view addressing questions of justice and redistribution. What has to be kept in mind is that very often the merits and the ‘beauty’ of initial projects are lost in the political bargaining that accompanies change in the international institutions. In this light, permanently revisiting the literature becomes worthwhile.

NOTES:

1. I use the terms incremental and radical in their genuine meaning, discharged of any political connotations.
2. What I call incremental reform could be a result of external factors, in which case the term would equal Knight’s reflexive adaptation (in Andy Knight, ‘Evolving Multilateralism and a Changing United Nations: Institutional Learning, Reflexive Adaptation and Reform’); it can also be a purposive change (in Knight’s terms, reform). Both of the cases are considered by Haas adaptation (in Knight).
3. Rochester, in Knight, calls this rethinking; building on Haas and organisational theory, Knight uses both the term organisational learning and rethinking. I consider them revealing, but too specialised for the purpose of my paper.
4. This is the expression Richard Gardner uses for the post-war arrangements. It is also the title of his book, *The Sterling-Dollar Diplomacy*, 1965, on which I will base much of this part.
5. Richard Gardner, op.cit., p.13
6. Idem, p.74
7. Idem, p. 78-79
8. Kathryn M. Dominguez, in Michael Bordo and Barry Eichengreen, eds., *A Retrospective on the Bretton Woods System. Lessons for International Monetary Reform*, 1993, chap.7.5.
9. Richard Gardner, op.cit.
10. The recipients were actually excluded from the Fund’s resources.
11. Measures such as the London Pool, the General Arrangement to Borrow, the Special Drawing Rights, etc., see Richard Stubbs and Geoffrey Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, 1994, p.152.
12. Parts of those functions are to be found in Barry Eichengreen, in Michael Bordo, Barry Eichengreen, op.cit., chap.14.2.4.
13. As it is suggested by this remark, I consider Ruggie’s ‘reading’ of Bretton-Woods institutions as explaining the ideas underlying the Bretton Woods institutions, John Gerard Ruggie, ‘International regimes, transactions and change: embedded liberalism in the post-war economic order’, in *International Organization*, no.36, vol.2, 1982.
14. An idea also present in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *Promoting Development*, 1995, p. 66.
15. With the exception of the feminist critique, due to the particularity of the feminist literature, see note 35 below.

16. Louis W. Pauly, in R. Stubbs and G. Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, 1994, p.206
17. Robert S. Browne, p.7, Sunanda Sen, p.19, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, Louis W. Pauly, in Richard Stubbs and Geoffrey Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, 1994, p.206.
18. This criticism is found in Sunanda Sen, p.18-19, Robert S. Browne, p.4, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, also Louis W. Pauly, in Richard Stubbs and Geoffrey Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, 1994, p.206, Hans W. Singer, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *Promoting Development*, 1995, p.14.
19. An aspect stressed by Singer, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *Promoting Development*, 1995, p.7.
20. Robert S. Browne, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.9.
21. Singer, who discusses the matter, gives the example of recommending to several countries from the 3rd World an increase in the cocoa exports; if all the countries follow the advice, there will be a case of oversupply and immiseration, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *Promoting Development*, 1995, p.17.
22. These critiques are very common in the literature; see Louis W. Browne, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.4, p.11, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, p.xiii, Hans W. Singer, p.14, Norman Girvan, p.31, Reginald Green, p.69, *Promoting Development*, 1995.
23. Norman Girvan, op.cit., p.23.
24. Reginald Green, op.cit., p.63-64.
25. This is a criticism raised by Cynthia Enloe and summarised by Sandra Withworth, in Richard Stubbs and Geoffrey Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, 1994, p.124.
26. Hans W. Singer, *Promoting Development*, 1995, p.14.
27. Singer, op.cit., p.18-20, Robert S. Browne, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.4.
28. Hans W. Singer, op.cit., p.17.
29. Richard S. Browne, p.13, Bernhard Gunter, p.116-117, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995.
30. Reginald Green, *Promoting Development*, 1995, p.67-68.
31. Hans W. Singer, *Promoting Development*, 1995, p.18.
32. Reginald Green, op.cit., p.69, and p.74.
33. See Robert O'Brien for the idea and the precise meaning of the complex multilateralism. The concept includes the improvements discussed in the following paragraph, but I wanted to state them explicitly. Robert O'Brien 'Complex Multilateralism: The Global Economic Institutions - Global Social Movements Nexus', paper presented at the *Non-state Actors and Authority in the Global System Conference*, University of Warwick, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, 31 Oct. - 1 Nov. 1997.
34. Of the three elements, only the third one is informally adopted by the Fund in its relation with the civil societies, as pointed out by O'Brien, op.cit.
35. A specific feminist proposal is not discussed here because the literature is rather silent on the subject. The feminist approach being so recent, it is focused more on the criticisms, than on proposal for the reorganisations of international institutions, see Sandra Withworth, 'Gender, International Relations and the case of ILO', *Review of International Studies*, no.20, 1994.

36. Reginal Green, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, eds., *Promoting Development*, 1995, p.63-63.
37. Hans W. Singer, *Promoting Development*, 1995, p. 2.
38. Norman Girvan, *Promoting Development*, 1995, p. 24.
39. Idem, p. 25.
40. Idem, p.25-26
41. Sunanda Sen, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.33.
42. For a discussion about why the Tobin tax is only the second-best solution, see Bernhard Gunter, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.119-120. The whole discussion about reforming the financial sources of the Fund is based on B. Gunter.
43. A proposal to be found in Richard S. Browne, Bernhard Gunter, in Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, Norman Girvan, in *Promoting Development*, 1995.
44. Richard S. Browne, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.6.
45. As put forward in Bernhard Gunter, Jo Marie Griesgraber and Bernhard Gunter, *The World's Monetary System...*, 1995, p.122-123. Also for a defence of the idea of WCB.
46. See note 18 for the authors who support this idea.
47. Richard S. Browne, op.cit., p.7.
48. Jeremy Mitchell writes : 'perhaps the word economic order created after 1945 is fundamentally a political solution to the problem of managing a global economy', in Anthony McGrew, *Gobal Politics*, 1992, p.178
49. John Gerard Ruggie, 'International regimes, transactions and change: embedded liberalism in the post-war economic order', in *International Organization*, no.36,vol.2, 1982

REFERENCES

1. Bordo, Michael D, and Bary Eichengreen, eds., *A Retrospective on the Bretton-Woods System. Lessons for International Monetary Reform*, Chicago: University of Chicago Press, 1993.
2. Cox, Robert W., *The New Realism*, Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press, 1992.
3. Gardner, Richard, *The Sterling-Dollar Diplomacy*, New York: McGraw Hill, 1969.
4. Griesgraber, Jo Marie and Bernhard Gunter, eds., *Promoting Development*, London: Pluto Press, 1995.
5. Griesgraber, Jo Marie and Bernhard Gunter, eds., *The World's Monetary System: Toward Stability and Sustainability in the Twenty First Century*, London: Pluto Press, 1995.
6. Knight, W. Andy, 'Evolving Multilateralism and a Changing United Nations: Institutional Learning, Reflexive Adaptation and Reform', paper presented at the ISA-JAIR Joint Convention on *Globalism, Regionalism, Nationalism ...*, 199

7. McGrew Anthony, and Paul Lewis et al., *Global Politics*, Cambridge: Polity Press, 1992.
8. O'Brien Robert, 'Complex Multilateralism: The Global Economic Institutions - Global Social Movements Nexus', paper presented at the *Non-state Actors and Authority in the Global System Conference*, University of Warwick, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, 31 Oct. - 1 Nov. 1997.
9. Ruggie, John Gerard, 'International regimes, transactions and change: embedded liberalism in the post-war economic order', *International Organization*, 36:2, 1982.
10. Schild, Georg, *Bretton-Woods and Dumbarton Oakes*, New York: St. Martin's Press, 1995.
11. Stubbs, Richard, and Geoffrey Underhill, *Political Economy and the Changing Global Order*, Basingstoke & London: Macmillan, 1994.
12. Withworth, Sandra, 'Gender, International Relations and the case of ILO', *Review of International Studies*, no.20, 1994.

NOTE ASUPRA CONCEPTULUI DE RELAȚII INTERNATIONALE

LIVIU-PETRU ZĂPĂRȚAN

RÉSUMÉ. Définitions des relations internationales. L'étude examine quelques positions théoriques qui proposent des différentes définitions des relations internationales comme des rapports entre les États, les nations ou les cultures.

Conséquence des changements développés sur la scène mondiale au début du millénaire il est évident le rôle de la société internationale comme base des échanges entre les hommes de la planète, des processus d'identification individuelle et collective, des nouvelles frontières qui mettent en cause les définitions traditionnelles des relations internationales.

Elles peuvent être structurées en concept, comme l'ensemble des rapports, des flux et des échanges matériels et spirituels dans la société internationale entre ses communautés identitaire, en fonction de certaines normes et institutions.

Studiul relațiilor internaționale cunoaște în ultimele decenii o amploare cu totul deosebită. El se referă la o gamă de probleme de o mare diversitate care sunt explorate din perspective teoretice felurite, deseori inedite: ne atrag atenția cercetări ale istoricilor, filosofilor, economiștilor, moraliștilor și politologilor dar apar și lucrări de psihanaliză a relațiilor internaționale contemporane, folosind metodele consacrate de investigare științifică însă și instrumente euristice noi, reflex al cerinței de a înțelege, explica și eventual de a preziona fapte, procese, raporturi dintre ele și tendințe pe care scena internațională le aduce în atenția noastră.

Este un interes pentru relațiile internaționale pe care îl manifestă nu numai politicienii și oamenii de știință care se consacră angajării în practicarea și studierea lor sistematică ci și mijloacele de informare, speciale sau de masă, opinia publică și chiar conștiința fiecăruia dintre noi, obligați cu toții să constatăm că viața noastră de fiecare zi stă sub semnul a ceea ce se întâmplă „la alții,” pe spații geografice tot mai extinse.

Caracterul polisemic al sintagmei „relații internaționale”, generat de proliferarea acestor preocupări, face actual îndemnul lui Voltaire de a ne preciza termenii atunci când dorim să discutăm despre subiecte în care se

împletesc probleme complexe, viziuni interpretative diverse și foarte adesea divergente, în care presiunea onticului modifică permanent structurile de cunoaștere.

Dacă se acceptă ideea că omenirea dezvoltă la scara întregului glob relații multiplane, că astăzi asistăm la mondializarea socialului ca sumă de procese prin care toți oamenii planetei intră în raporturi reciproce, indiferent de natura acestora, va trebui să promovăm o viziune mai largă, de cuprindere globală, asupra semnificației *relațiilor internaționale*, depășind privirea tradițională asupra lor în care acestea apăreau doar ca ansamblu de legături, raporturi și contacte stabilite între state, ca urmare a voinței lor de a intra în relații cu alte state, de a înfăptui, așadar, o anumită politică externă. În acest sens, Ph.Brailard și M-R Djalili arată că „în mod tradițional, relațiile internaționale sunt considerate ca un ansamblu de legături, de raporturi și contacte care se stabilesc între state și care țin de politica lor externă”. (1)

De altfel termenul însuși de relații internaționale evidențiază acea caracteristică a raporturilor dintre oameni de a fi structurați în forma modernă de comunitate umană care este națiunea și nu se folosește, eventual, termenul de relații inter-statale care sunt doar o specie a relațiilor internaționale. (2)

Discuțiile legate de obiectul relațiilor internaționale gravitează, mai întâi, în jurul problemei determinării subiecților, „actorilor” scenei internaționale, cu o privire specială asupra centralității statelor sau a intervenției unor agenți noi, care cooperează cu ele ori caută să le submineze această poziție.

În acest sens se poate constata faptul că deși o lungă istorie a vieții politice a determinat centralitatea statelor ca unice realizatoare ale relațiilor internaționale (sau în orice caz a reprezentanților acestora) în domenii variate, economice, politice, militare, cultural-științifice, astăzi este evident faptul că fluxurile ce susțin la scară planetară viața socială reală a oamenilor nu mai sunt de competența exclusivă a statelor, ceea ce face ca relațiile internaționale să nu mai poată fi determinate în suficientă măsură de raporturile inter-etatice, impunându-se considerarea unor actori noi, a unor modalități fără precedent de desfășurare a relațiilor dintre oameni ori dintre comunitățile pe care ei le constituie și le întrețin.

Jay M.Schafritz scrie că relațiile internaționale sunt „interacțiunile dintre națiuni în domeniile politic, militar, economic”, iar studiul lor se preocupă de trei grupuri mari de probleme”:

1. o analiză a lui cine face ce, când și cum în politica mondială;
2. un studiu al totalității interacțiunilor private dintre cetățenii diferitelor țări;

3. *practica diplomației*, sugerând în acest cadru ideea că relațiile internaționale sunt mai mult (dacă nu chiar altceva) decât raporturi dintre state, născute din proiectarea și înlăptuirea politicilor lor externe(3).

Cu toate acestea statul, prin o serie de atribuții ale sale ce izvorăsc din natura lui de instituție a unei comunități căreia îi structurează conduitele în vederea păstrării și augmentării identității proprii, rămâne principalul actor al scenei internaționale, varietatea fluxurilor prin care se stabilesc relații între oameni la scară planetară fiind în continuare raportate, implicit sau explicit, la pozițiile diverselor lor state, la atitudinile lor ca subiecte distincte ale relațiilor internaționale sau ca părți ale unor relații internaționale care își găsesc instituționalizarea în organizații internaționale. De aceea, într-o preliminară tentativă de precizare a sensurilor sintagmei, împărtășim convingerea acelor autori pentru care relațiile internaționale sunt „ansamblul relațiilor și comunicațiilor ce se stabilesc între diversele grupuri umane, traversând anumite frontiere”, ca raporturi și fluxuri sociale de orice natură care traversează anumite granițe, angajând sau scăpând astfel controlului unei puteri de stat unice sau la care participă actori legați de societăți etice diferite. (4)

O astfel de definiție, fără îndoială foarte generală, dorește să surprindă amploarea și diversitatea schimburilor dintre oameni, multitudinea conținuturilor și formelor în care se materializează, abordabile, în consecință din mai multe perspective: filosofică, politico-militară, juridică, menținând ca diferență specifică doar faptul că înlăptuirea lor „traversează anumite frontiere”. Ideea aceasta are pentru noi o importanță particulară pentru că evidențiază un fapt real ce caracterizează viața socială : manifestările umane sunt marcate de apartenența indivizilor la anumite grupuri sociale, care chiar dacă se specifică după criterii foarte variate, atunci când se identifică realizează acest lucru în raport cu alte grupuri sociale, ceea ce aduce cu sine ideea de frontieră, de graniță, de principiu de separare. Este cazul circulației informației care se lovește de frontierele de limbă, de schimburile culturale care întâlnesc granițe valorice, de mișcarea oamenilor și bunurilor economice care întâlnesc frontiere juridice, etc..

Faptul complementar, însă, care trebuie luat în seamă este apariția unor preocupări de mare amploare pentru întreaga omenire care marchează participarea fiecărui grup uman mare la schimburile de valori cu alte grupuri. Cele două mari conflagrații de anvergură mondială au impus preocupări ale tuturor comunităților umane pentru a descoperi soluții la problematica participării lor la viața unei societăți marcate de apariția unei piețe mondiale, a unor rețele de comunicație planetare susținute de sateliți, de apariția armelor de distrugere în masă, în principal prin utilizarea energiei atomului, de poluarea unor întinse zone ale planetei și de

extinderea deșertificării pământului, de modificarea climei, de presiunea demografică și de acțiunea unor mai vechi frământări pe care le produce criza de materii prime și energie, de resurse alimentare și de apă. Încă în anii '70 raportul Meadows către Clubul de la Roma atrăgea atenția, cu ajutorul unor studii riguroase, asupra marilor procese de evoluție globală a lumii, marcând ideea că tendințele dezvăluite nu pot fi susținute prea multă vreme pentru că ar antrena epuizarea unor resurse, acutizarea unor tensiuni și atragerea progresului uman pe un drum înfundat, fără cale de ieșire. (5)

Chiar dacă pentru multe grupuri umane aceste preocupări nu sunt presante, angajarea lor în relațiile internaționale poartă pecetea trăsăturilor acestui mediu internațional, caracterizat de probleme globale, ceea ce face ca înseși relațiile internaționale să cunoască un proces de globalizare. De aici o constatare pe care o fac toți analiștii relațiilor internaționale: acestea se cer organizate, se cer structurate; astfel, fiecare dintre actorii scenei internaționale este obligat să se preocupe de modalitățile în care își poate angaja potențialul participativ dar și de cadrul exterior în care se manifestă, de acțiunea celorlalți actori, în mod necesar și ea structurată. Dobândind o anumită autonomie față de alte procese social-politice, relațiile internaționale manifestă, în mod deosebit în secolul nostru, o tendință de a se structura pe baza unor *reguli*, mai ales de ordin juridic, a unor *instituții* care să le confere o stabilitate, o duranță, a unor *concepții și doctrine*, care să le dea nu numai o explicație adecvată ci și o orientare de perspectivă, a unor strategii în care să se pună în lucru tendințele de evoluție ale fiecărui tip de relații (economice, militare, politice, culturale) dar și ale tuturor acestor tipuri în împletirile specifice.

Dacă termenului de relații internaționale i se condece o variabilitate de conținut, în schimb conceptului i se cere o elaborare mai riguroasă, fapt care l-a determinat pe P.A.Reynolds să plaseze acest act științific într-o anumită evoluție istorică, la precizarea notelor de conținut aducându-și aportul diverse discipline. El consideră că, în sensul cel mai general, relațiile internaționale există din clipa în care oamenii se organizează în grupuri sociale și dezvoltă relații cu alte grupuri, exterioare lor, cele mai frecvente fiind de tip conflictual sau războinic și doar ocazional de cooperare. Ele se desfășoară într-un sistem anarhic, fără un cadru de legi politice, juridice sau cutumiare. Până în secolul al XVII-lea, la Machiavelli, aceste relații nu au constituit subiect de reflexie, dar de acum relațiile internaționale vor fi tot mai prezente în feluritele sisteme de gândire încât și în evoluția conceptului de relații internaționale, funcție de evoluția reală, se pot distinge câteva etape. În zorii epocii moderne, în cadrul acestora, locul principal era ocupat de conținutul lor războinic pentru că opoziția diverselor suveranități lăsa cu greu locul unor conotații legate de cooperare.

Într-o fază ulterioară, prin H.Grotius, Pufendorf și Vattel desfășurarea relațiilor internaționale este privită în legătură cu posibilitatea elaborării și respectării unor norme de drept internațional, la care, prin Rousseau și Kant vor fi raportate proiectele de înfăptuire a unor relații internaționale de pace, fără război.

Însă abia în perioada interbelică un important curent de gândire se consacră aspectelor prescriptive și normative ale relațiilor internaționale astfel încât războiul să poată fi prevenit, statele să coopereze în păstrarea păcii, limitându-și mișcările anarhice. Mai apoi, al doilea război mondial a dovedit faptul că mișcarea reală a relațiilor internaționale era departe de scheme ideale sau idealizate prin care să se realizeze pacea și securitatea statelor. În 1948 H.Morgenthau scria că pacea și securitatea sunt ideologia puterilor satisfăcute (satisfied powers), adică a acelor țări care au posibilitatea de a-și realiza obiectivele și interesele proprii.

După anii 1960 studiul relațiilor internaționale a trecut la o analiză complexă a obiectivelor, mijloacelor, structurilor puse în lucru de către state în relațiile cu alte state. Politicile de asigurare a securității sunt de aceea studiate sub unghiul capacităților economice, politice, demografice, militare ale statelor precum și în funcție de capacitățile celorlalte state. La toate se adaugă scenariile politice interne, opțiunile diverselor forțe politice care se succed la putere.

Astăzi, printr-o serie de teoreticieni, influențați mai ales de perspectiva sociologică, relațiile internaționale sunt tot mai mult considerate rezultat al participării, al acțiunii colectivităților umane, a indivizilor chiar, care intră în relații reciproce pe cele mai diverse planuri: economic, cultural- informațional, religios, politic, ideologic.

În secolul al XX-lea reflecția asupra relațiilor internaționale s-a focalizat asupra actorilor scenei internaționale, a statelor suverane și a politicii lor externe, a organizațiilor internaționale, confruntându-se așa numiții tradiționaliști cu cercetătorii atașați de ideea unui studiu mai puțin abstract și mai legat de comportamentele reale ale actorilor. După al doilea război mondial paradigma studiului relațiilor internaționale era dată de ideea că o politică externă, în cadrul căreia să se pună accentul pe aspectele de securitate, esențiale în condițiile războiului rece, este de conceput numai în legătură cu o entitate politică structurată, având o identitate bine precizată, aflată în raporturi cu alte identități politice.

Este un truism în dreptul internațional public ideea că numai un stat structurat independent și suveran, recunoscut ca atare de către comunitatea internațională, poate angaja o politică externă și în cadrul ei își poate elabora și pune în lucru o doctrină a securității proprii, chiar dacă o serie de

concepte implicate în temă au o încărcătură de conținut supusă discuțiilor. Astfel, entitatea politică poate însemna un stat unitar, federal sau confederal, după structura instituțiilor sau național ori multinațional, după natura comunității umane pe care o are la bază.

În același sens se pot discuta termenii de independență, suveranitate, autonomie, interdependentă, relație internațională, etc., investiți cu sensuri variabile de la un autor la altul, de la o disciplină la alta sau de la o epocă la alta. (6)

Pe fondul acestor discuții un anumit ansamblu de note definitorii pentru fiecare dintre aceste concepte este îndeobște recunoscut, fie la nivelul comunității academice, fie la nivelul opiniei generale, analizele asupra relațiilor internaționale consacându-se modulului în care acestea sunt materializate în practica relațiilor internaționale sau factorilor de amenințare la adresa lor.

Așa de exemplu, revine în atenție conceptul de suveranitate, pe care îl pusese în discuție epoca modernă, dar din perspectiva unei situații istorice cu totul diferită.

Într-o lucrare consacrată relațiilor internaționale se arată că suveranitatea este un atribut al sistemului politic al unei societăți, o cale prin care se exprimă puterea lui de a maximiza securitatea acesteia, de a-i promova interesul național în competiția cu alte state. Este o matrice (pattern) a puterii care face ca statul să răspundă într-un mod caracteristic sieși la solicitările pe care le determină relațiile cu alte state. Acest mod de caracterizare a suveranității ridică o serie de probleme.

Mai întâi este de semnalat supoziția că un stat este instituția fundamentală care exprimă efortul de identificare individualizată a unei colectivități umane. El este deci pentru acea colectivitate expresia cea mai înaltă a autoorganizării, a capacității de a răspunde coerent, structurat nu numai la presiunile interne de soluționare a preocupărilor privindu-i existența și devenirea istorică ci și la cele exterioare, născute din relațiile cu alte societăți organizate statal. De aici ideea că puterea unui stat are o față dublă, exercitarea ei fiind generatoarea unei (sau unor) politici interne și a unei (sau unor) politici externe. Imediat apare și precizarea că ipostaza preferabilă a unei puteri politice este stabilitatea ei, posibilitatea de a fi exercitată de o elită legată strâns de colectivitatea națională, aflată într-o continuă, rațională și legală primenire, altfel spus democratică.

În alți termeni, politica externă a unui stat este apreciată prin prisma unor criterii de relativă anduranță, de stabilitate, cerință cu atât mai relevantă cu cât globalizarea și mondializarea actuală imprimă relațiilor internaționale o dinamică fără precedent în istorie. (7)

În al doilea rând, trebuie subliniată legătura dintre o putere suverană, instituționalizată statal și colectivitatea națională pe care se structurează. Angajarea vieții acestei societăți sub aspectul identității acesteia, al intereselor ei fundamentale, cere statului și clasei politice care îl animă o cât mai adecvată cunoaștere a conținutului aspirațional, a valorilor fundamentale pe care se construiește, a posibilităților reale de a susține un proiect istoric, angajând o mare responsabilitate pe care societatea să o poată sancționa. De aici o delicată balanțare a exercițiului puterii politice și a solicitărilor membrilor societății pe care numai o veritabilă democrație o poate susține. În general, în relațiile internaționale de până acum, statelor și elitelor lor le-a revenit rolul principal în angajarea politicii externe, colectivităților rămânându-le un spațiu relativ redus de participare. Simptomatică este în acest sens tipologia relațiilor externe pe care le poate dezvolta un stat - așa cum o propun autorii lucrării de mai sus - în care suveranitatea are ca purtător un stat capabil să-ți mobilizeze cetățenii:

- 1.- unilateralism, când puterea este unică și unitară;
- 2.- alianțe de suveranități;
- 3.- securitate mutuală, când se constată un interes comun și se dezvoltă tehnici și metode ale unei încrederi reciproce;
- 4.- securitate colectivă când se pune în practică deviza „unul pentru toți, toți pentru unul”;
- 5.- guvernare mondială, când se construiește o structură cooperativă, federală sau chiar când un imperiu mondial se află sub un guvern unic.

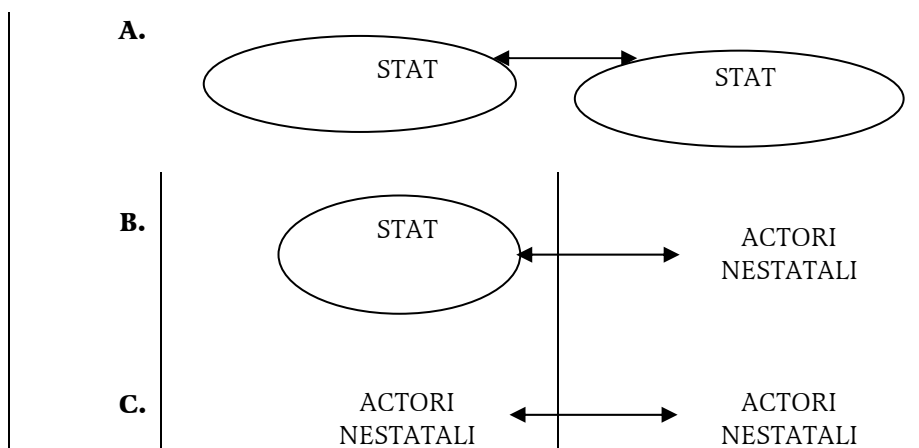
Așa cum se poate remarca, în toate situațiile de mai sus, angajarea în relațiile internaționale este realizată de către stat ori de către instituții ale sale, societăților revenindu-le doar rolul de a se supune acestor puteri suverane.

Prima și ultima ipostază a prezenței statului în relațiile internaționale sunt mai degrabă tipuri-ideale în istoria relațiilor internaționale (acestei tipologii trebuind să i se alăture feluritele forme de război), pentru că vizează fie o suveranitate absolută fie una complet diluată, ceea ce anulează obiectul de studiu al relațiilor internaționale. Independența și suveranitatea unui stat intră într-o relație dialectică și subtilă cu interdependența și racordarea reciprocă a suveranităților statelor, în corespondență cu relațiile dintre societățile în numele cărora acționează.

Aici se află rațiunea faptului că Rochester și Pearson consideră studiul relațiilor internaționale ca o ramură a științelor politice orientată spre relațiile dintre unitățile politice de nivel național, în mod particular, preocupate în primul rând de politicile externe.

Definiția aceasta pune însă problema determinării a ceea ce este extern și a ceea ce este intern unei unități politice, întrucât societatea internațională prezintă spectacolul unor ample și profunde interdependențe în construirea cărora intervin și actori nestatali, cum sunt organizațiile internaționale, mișcările politice, sociale, ideologice structurate transfrontalier, companiile multinaționale.

Cei doi autori prezintă schematic tipurile de interacțiune astfel:

După **F.S.Pearson, J.M.Rochester**, *International relations*, fourth ed., The Mc. Graw-Hill Company, N.Y., 1998, pg.16

În opinia celor doi autori termenii de „*internaționale*” și „*politică internațională*” sunt interschimbabili pentru că amândoi se sprijină pe sensul general al politicii, astfel cum a fost formulat de către Harold D.Lasswell: *cine face ce, când și cum?* Ca urmare „politicile internaționale vor fi un studiu despre cine face ce, când și cum în arena internațională”. Substanța relațiilor internaționale este ansamblul legăturilor ce se stabilesc între membrii societății internaționale (cei 6 miliarde de oameni organizați în grupuri – se înțelege popoare și națiuni) atunci când intră în raporturi unii cu alții prin intermediul statelor. Este o lume descentralizată, lipsită de autorități instituționale mondiale în care, chiar dacă acționează actori non-statali, statul-națiune rămâne forma primară de organizare politică înzestrată cu autoritate, în limitele unor frontiere sau granițe. (8)

De aici ideea unor autori – evocați de către Rochester și Pearson – după care în relațiile internaționale se manifestă dezordinea și violența, generatoare ale sentimentului de insecuritate pe care statele tind să-l învingă

prin înarmare, pentru a se auto-proteja; cum starea de război nu este eternă pentru că oamenii încearcă mereu să organizeze pacea prin cooperare, relațiile internaționale sunt caracterizate de alternanța stării de pace cu aceea de război, după convingerea lui John Stoessinger rezultat al tensiunii dintre lupta pentru putere, totdeauna beligenă și lupta pentru o ordine dată de stabilitate și pace.

Este explicabilă atenția pe care o acordă cercetătorii relațiilor internaționale interacțiunilor complexe dintre determinantele fiecărui agent, dintre caracteristicile interne ale structurării proprii a conduitelor și inserția pe această bază în raporturile internaționale, pe de-o parte, dintre caracteristicile vieții internaționale și influențele pe care ele le pot exercita asupra vieții interne a diferiților agenți, pe de altă parte.

Întrepătrunderile dintre nivelul intern și cel internațional al acțiunii agenților scenei internaționale au fost cu insistență puse în evidență de către S.Bernard care arată că deși sub semnul analizei abstracte a puterii, a proceselor decizionale, a considerării raporturilor sociale și al matricilor culturale există preocupări comune domeniului intern și celui extern, sub cel al mecanismelor concrete, al planului agenților nemijlociți și ai regulilor de conduită, diferențele sunt remarcabile.

Pentru profesorul belgian societatea internă este națională și organizată etatic, asociind un mare număr de indivizi a căror mișcare este subordonată acțiunii întregului social, prin natura lui acesta fiind suveran; de aici ideea că solidaritățile interindividuale (raporturile de coeziune) domină, în mod normal antagonismele interne. În schimb, în relațiile internaționale agenții privilegiați, în sensul de principali, sunt statele suverane ceea ce face ca societatea internațională să nu posede o coeziune de ansamblu, să nu trăiască sentimentul apartenenței globale și deci să nu dezvolte un consens al înțelegerii nevoii unei puteri internaționale, să nu aibă o ideologie dominantă comună. Pornind de la această premisă S.Bernard propune structurarea principalelor teme de reflexie în jurul a două concepte fundamentale ce ar caracteriza raporturile dintre oameni: de coeziune și de tensiune, realizând un tabel al simetriilor și asimetriilor care se manifestă în cadrul celor două domenii. (9)

Schița nr.1

Ideile de bază ce pot fi degajate din schiță susțin că:

1. Suveranitatea „internă” este în contrast complet cu absența suveranității „externe” pentru că în interior eșalonul colectiv este singurul suveran (un individ nu este niciodată suveran în ordine politică decât dacă încarnează colectivitatea) iar conflictele politice sunt inhibitate sau atenuate, pe când în exterior nu există o suveranitate colectivă (numai statul este

suveran, iar colectivitatea de state este caracterizată de un amestec instabil de conflicte și de acte cooperative).

2. Coeziunea globală și organizarea sectorială nu sunt în același raport, pentru că în interior coeziunea puternică a ansamblului exclude, atâta timp cât se menține fărâmițarea politică rupturi iremediabile, pe când în exterior coeziunea slabă a ansamblului internațional are ca o contrapartidă permanenta disociere în state suverane sau în blocuri rivale.

3. Coeziunea și tensiunile reziduale, care au deci o permanență în istoria unei comunități, subzistă în marginile fiecăreia dintre cele două nivele, intern și internațional, precum și în fiecare domeniu, astfel că în interior persistă, de exemplu, o luptă de clase, chiar dacă este atenuată de către factorii de coeziune, după cum există o coeziune reziduală și în fazele de tensiuni revoluționare; tot așa, în exterior se constată persistența tensiunilor în sectoarele în care se manifestă coeziunea dar și persistența unei coeziuni reziduale în marginea antagonismelor conflictuale.

4. Simetria revoluție - războaie (ca factori de schimbare a unui anumit tip de coeziune) poate fi stabilită în măsura în care ambele procese - fenomene sunt manifestări puternice ale tensiunilor sociale: războiul reprezintă în societatea internațională ceea ce revoluția se constituie în plan intern (statul agresor nu este un delincvent iar procedurile coercitive nu pot fi transpuse în mod eficient la scară internațională; sub unghi instituțional problema războiului este la fel de insolubilă ca și cea a revoluției în plan intern; războiul reprezintă punerea sub semnul întrebării în mod violent a unei ordini internaționale constituită pe baza unor raporturi de forță anterioare de către un agresor care se retrage din ansamblu pentru a distruge legitimitatea unor valori morale și juridice ale ordinii internaționale.

5. În ambele domenii există un raport de dominație: în interior între clase iar în exterior între state, cu sau fără o componentă ierarhică. Explicația dată de S. Bernard noțiunilor cu care operează nu se îndepărtează de conținutul general - acceptat în literatura de specialitate încât nu vom insista asupra lor. În schimb vom reține o schemă a principalilor factori de coeziune și de tensiune precum și principalii actori care îi susțin.

Simetria și asimetria solidarității și globalizării

I. Factori de coeziune (interni)	Actori
Rasă	Indivizi
Teritoriu	Organizații
Istorie	Clase: La nivele: local, regional, comunitar, național
Religie	La nivele: local, regional, comunitar,

I. Factori de coeziune (interni)	Actori
	național
Tehnologie	
Economie	
Putere și ideologie	
Presiune socială	
II. Factori de tensiune (interni)	Actori
Rasă	Indivizi
Teritoriu	Organizații
Istorie	Clase: La nivele: local, regional, comunitar, național
Religie	La nivele: local, regional, comunitar, național
Tehnologie	
Economie	
Putere	
Ideologie	
III. Factori de coeziune (externi)	Actori
Rasă	Indivizi
Teritoriu	Organizații
Istorie	Clase: La nivele: națiune, comunitate exterioară, internațional
Religie	La nivele: local, regional, comunitar, național
Tehnologie	
Economie	
Putere	
Ideologie	
IV. Factori de tensiune (externi)	Actori
Rasă	Indivizi
Teritoriu	Organizații
Istorie	Clase: La nivele: națiune, comunitate exterioară, internațional
Tehnologie	
Economie	
Putere	
Ideologie	

Sursa: Principaux facteurs de cohésion et de tension et principaux acteurs în vol.: S. Bernard, Sociologie des relations internationales, Tome I, Presses Universitaires Bruxelles, Edition 1983-1984, pg.14

6. Ideologiile dominante au rol integrator diferit.

7. În ambele domenii se constată solidaritatea celor privilegiați; de asemenea se pot pune în evidență fenomene de psihologie colectivă asemănătoare.

8. Și de o parte și de alta există mecanisme autoreglatoare, politice sau non - politice dar, în timp ce în plan intern, ele sunt asigurate de puterea politică centrală, în exterior ele se realizează independent de orice autoritate internațională, fie printr-un mecanism de tipul balanței forțelor, fie printr-o autolimitare a atitudinilor războinice de către înșiși conducătorii statelor

Concepția lui Bernard reține atenția pentru câteva idei ce pot fi considerate semnificative în determinarea relațiilor internaționale.

Astfel, se poate susține că în mod real relațiile internaționale sunt în bună măsură explicabile prin manifestările interne de viață socială, economică, politică, militară, culturală ale oamenilor. Chiar dacă aceste relații sunt o realitate distinctă, rezultată din manifestările umane, ele nu pot fi cunoscute și explicate fără precizarea caracteristicilor ce identifică pe cei ce le realizează, încât factorii interni unei societăți se cer investigați cu toată grija. Este apoi atât de vizibil faptul că aidoma relațiilor interne ale unei comunități care presupun agenți, mecanisme de realizare, instituții, reguli și valori, relațiile internaționale se constituie prin manifestările unor agenți, în anumite cadre instituționalizate sau nu, ghidate de norme și valori. În ambele situații rolul statului ca actor central este evident astfel că prin dimensiunea lui politică se pot exprima, într-o măsură mai mare sau mai mică, tendințele și conținuturile tuturor activităților dintr-o societate (economice, culturale, militare, religioase, etc.), dar în același timp se cere recunoscut faptul că în afara unor componente și domenii ale relațiilor internaționale în care statul este suveran și independent se dezvoltă forme noi de raporturi, izvorâte din tendințele de mondializare a socialului și de eludare sau depășire a rolului statelor. Importante componente ale schimburilor și contactelor economice, culturale - informaționale sau sociale - interpersonale ocolesc sau nici măcar nu mai solicită prezența instituțiilor statale.

Este, de asemenea, de constatat faptul că deși statele urmăresc constituirea unor instituții ale raporturilor dintre ele (este vorba de organizațiile internaționale guvernamentale și de dreptul internațional), o serie de relații internaționale au tendința de a se instituționaliza în afara cadrului guvernamental, angajând componente ale societăților civile care se internaționalizează (astfel de formule cuprind diverse familii de partide politice, de grupuri de interese tradiționale, de tendințe ideologice, religioase comune). Ele pot imprima opiniei publice mondiale anumite conținuturi, pot influența în mod specific relațiile internaționale instituționalizate și chiar politicile interne ale unor state.

Se impune în acest context să menționăm faptul că pentru profesorul Bernard întreaga viață politică, atât în plan intern cât și în cel extern este centrată pe existența și manifestarea raporturilor de dominație când de fapt paleta raporturilor politice este mult mai bogată. Tradiționala determinare weberiană a politicii ca expresie a unor raporturi de putere este completată (chiar dacă nu totdeauna în forme relevante) de afirmarea unor relații de cooperare și integrare, de genul celor pe care le instituționalizează Uniunea Europeană.

În sfârșit este de remarcat faptul că în dependență de supralicitarea rolului structurii de clasă în determinarea relațiilor politice de dominație se conde marxismului un spațiu euristic pe care nu îl deține în structurile spirituale ale acestui timp. Complexitatea structurilor sociale ale lumii de astăzi, atât în planul intern al fiecărei societăți cât și la scară planetară, nu se mai lasă cunoscută cu un instrument de cunoaștere depășit și în consecință nici raporturile sociale interne sau internaționale nu mai pot fi reduse la o tipologie simplificatoare. Dovadă în acest sens este faptul că numeroase surse de tensiune din raporturile sociale, care nu au nicidecum un caracter clasial, își pun amprenta asupra dinamicii sistemului social iar politica le gestionează prin alte mijloace decât cele care rezultă din centrarea lor exclusivă pe dominație.

Devine tot mai evident pentru analistul relațiilor internaționale faptul că acestea au tendința de a îngloba în conceperea și realizarea lor practică o doză mai mare de raționalitate decât în epocile istorice anterioare, exprimată în voința actorilor scenei internaționale de a adopta principii, de a dialoga, de a pune în lucru instituții și norme care să statueze modalitățile participării și responsabilitatea pentru aceasta, cu o componentă juridică tot mai relevantă.

Subliniem faptul că este vorba doar de o tendință de raționalizare a relațiilor internaționale (începând cu ONU și cu instituțiile comunitare vest-europene) care va trebui să devină o dominantă a secolului care a început; cu un argument simplu: dacă mondializarea socialului este un proces real și interdependențele dintre oameni se amplifică și se adâncesc la scară planetară gestionarea lor se impune la aceleași dimensiuni, rațiunii umane revenindu-i rolul de a determina optimul lor funcțional și modalitățile de punere în lucru de către toți.

Acest proces de raționalizare își vedește de pe acum complexitatea și caracterul de durată dar el poate fi pus în evidență de preocupările comunității internaționale: de a formula principii ale relațiilor internaționale inspirate dintr-o teorie a acestora, la elaborarea căreia își aduc aportul analiștii recrutați din variate domenii și din felurite organisme de cercetare,

animați cu toții de dorința de a depăși impregnul ideologic și distorsiunile cauzate de el în studiul științific al forțelor și tendințelor de evoluție a relațiilor internaționale; de a stabili reguli de conduită, norme cu caracter juridic, politic și moral, care să orienteze prezența actorilor scenei internaționale; de a pune în lucru instituții ale relațiilor internaționale pentru a le conferi acestora stabilitate, pentru a introduce o structură opusă mișcării aleatoare și hazardului. Principiile, normele și instituțiile internaționale constituie, în mod evident, pentru acest moment istoric, cadrul unui proces de organizare a relațiilor internaționale de alt gen decât s-au desfășurat ele până în prezent. Avem în vedere o moralitate și o moralizare dar mai ales o generalizare a unor norme de drept; chiar dacă nu este ușor de organizat relațiile internaționale prin prisma normelor de drept (datorită faptului că este greu să determini, în contextul actual, agenții acestor relații, voința lor și puterea reală de a elabora acele norme care să fie puse în practică prin asumarea responsabilităților în raporturile reciproce și prin punerea în lucru a unor instituții care să le apere, să le promoveze) eforturile societății internaționale se cer îndreptate în această direcție, a realizării păcii prin drept. În filiație de idei cu premisele acestei lucrări, relațiile internaționale sunt cele care angajează întreaga societate umană care, odată determinată prin componentele ei, își elaborează un drept internațional. Lucrurile ar fi lesne caracterizabile dacă societatea internațională s-ar constitui ea însăși ca subiect de drept. În realitate societatea internațională este doar baza socială, mediul unde se structurează acțiunea unor subiecte de drept, în care, așa cum scria Marțian Niciu, se configurează și se dezvoltă dreptul internațional. Subiectele dreptului internațional sunt, în virtutea unei evoluții istorice determinate, statele suverane și independente, organizațiile internaționale interguvernamentale, popoarele care luptă pentru independență (în anumite limite și condiții) iar mai recent se propun ca subiecte de drept omenirea în întregul ei, persoana fizică precum și alte entități. (10)

Aceste considerații ne îngăduie să constatăm faptul că, în materializarea relațiilor internaționale, normele de drept elaborate prin aportul statelor și respectate prin acțiunea lor, acoperă doar o parte a acestor relații, alături de care se desfășoară ample fluxuri transfrontaliere pe care le poate pune în lumină numai un studiu interdisciplinar, rezultat al unor cercetări la care trebuie să-și aducă aportul un întreg evantai de discipline: economie, sociologie, istorie, drept, diplomatie, științe politice, culturologie, care să urmărească desfășurarea relațiilor internaționale în forme pașnice sau nepașnice.

Societatea contemporană susține dezvoltarea relațiilor internaționale prin aceea că este o lume a interdependențelor multiple și complexe, în care întrepătrunderile dintre „intern” și „extern” au atins acel nivel în care deseori

acești termeni nu mai au nici o precizie impunându-se cu o tot mai acută necesitate introducerea unei noi viziuni asupra relațiilor internaționale, a tendințelor lor de evoluție, a posibilităților de a le raționaliza. (11)

Într-o conferință prezentată la Schengen, în cadrul seminarului internațional „Lumea în care intrăm, 2000-2050”, profesorul Pablo Gonzales Casanova de la Universitatea din Mexico City arăta că dacă până acum societatea umană a stat sub semnul preocupărilor legate de depășirea stării de haos prin cea de organizare, asigurând „schimbarea în ordine pentru a supraviețui”, în perspectivă societatea contemporană va fi într-o măsură tot mai mare o lume a diversității culturale, religioase, social-politice care va trebui să se organizeze ca sistem complex, ca o „Lume care creează lumi”, în care viitorul va fi al unei comunități internaționale umanistă, pluralistă și democratică. (12)

Pornind de la această idee pe care o împărtășim, vom constata că precizarea obiectului de studiu al relațiilor internaționale este în zilele noastre un proces euristic în curs de continuă realizare ce se lovește de numeroase dificultăți. Unele dintre ele provin din complexitatea proceselor și tendințelor ce caracterizează *societatea internațională*, unde se împletesc componente ale vieții economice, politice, militare, culturale astfel încât este dificil să stabilești care dintre ele are rol cauzal, determinant și care sunt efectele, cu profunzime și anduranță semnificative (aceasta în ipoteza în care suntem ghidați în investigațiile noastre de modelul clasic de cunoaștere). Observația prilejuiește constatarea că precizarea obiectului relațiilor internaționale este funcție nu numai de contururile lui, de identitatea sa ci și de perspectiva de cunoaștere din care este „atacat”. În acest sens, dificultățile precizării obiectului relațiilor internaționale provin și din faptul că diverse discipline își consacră eforturile studierii numai unui aspect care pare relevant, semnificativ. Studiul relațiilor internaționale apare astfel ca un demers euristic pluridisciplinar, ca un efort de „scanare”, dacă se poate tridimensională (mai corect pluridimensională), în care dreptul, filosofia, sociologia, psihologia, istoria își oferă reciproc rezultatele investigațiilor pentru a obține o imagine cât mai adecvată a ceea ce se întâmplă în chip esențial în societatea internațională.

Nu trebuie ignorat nici caracterul istoric al societății internaționale înseși deci și evoluția ei în conținut, în timp, care duce la o permanentă schimbare a relațiilor internaționale, a forțelor pe care le angajează, a motivațiilor și finalităților care orientează acțiunile. Este evident faptul că între primele analize ale lui Thucydide asupra războiului peloponeziac (pe baza cărora stabilea mecanisme ale raporturilor dintre Sparta și Atena căutându-le resursele echilibrului) și cele ce se realizează astăzi pe computer,

pentru a stabili evoluția raporturilor de forțe la scară planetară există mari deosebiri de obiect și metodă dar aceasta nu trebuie să împiedice efortul științific de a descoperi legități ale proceselor internaționale, tendințe generale ale structurării și evoluției relațiilor internaționale.

Ceea ce se impune observației noastre este faptul că societatea internațională nu dezvoltă relații între membrii ei în manieră inconștientă, instinctuală ci pe baza unei spiritualități, mai mult sau mai puțin elaborată doctrinar, în care își fac loc argumente, finalități, stări afective și volitive, cu un cuvânt determinării culturale. Cultura este un factor important al grupării oamenilor în structuri sociale care își caută și își afirmă identitatea colectivă susținută de o anumită activitate economică, socială, chiar de o anumită viață de familie. Pe baza acestei identități colective, grupurile umane mari caută să se organizeze, să se conducă în calitatea lor de grupuri, să se structureze politic. Cetăți, triburi, popoare, națiuni dezvoltă în istorie instituții politice între care statul apare, după expresia lui E.Jouve, ca un actor privilegiat, ca un cadru încheșat al acțiunii colective, ca purtător al intereselor celor ce dețin puterea în structurile lui.

Relațiile internaționale sunt așadar, de-a lungul istoriei, relații între comunitățile umane mari, structurate de către state; sunt în primul rând relații între state chiar dacă procese de transhumanță se realizează fără aportul lor. Raporturile dintre state sunt, prin urmare fapte importante, marcate de evenimente ușor de identificat și de aceea nu este de mirare faptul că atenția cercetătorilor a fost îndreptată mai întâi spre război, ca formă de relații pe deplin identificabilă, ca obiect de studiu, ca eveniment. Timp de secole istoria relațiilor internaționale va fi o analiză evenimentială a cauzelor, formelor și consecințelor războiului și doar în subsidiar, prin studiul relațiilor diplomatice fiind și o cercetare a condițiilor păcii, a relațiilor internaționale de colaborare, de alianță între state.

Jacques Huntzinger consideră că relațiile internaționale s-au constituit ca disciplină cu un statut propriu abia între cele două războaie mondiale când a fost introdusă în programele universităților americane urmare a nevoii resimțite de a înțelege originile primei conflagrații mondiale și de a descoperi căile construirii unei societăți internaționale pașnice.

Într-un climat spiritual marcat de programul în 14 puncte al președintelui Wilson, de realizare a securității colective, a democrației, prin organizarea societății internaționale -a națiunilor- se studiază conflictele, diplomația, dezarmarea și pacea mondială.

Construirea disciplinei relațiilor internaționale era însă greoaie sub aspectul său pluridisciplinar, deoarece exista convingerea că relațiilor internaționale nu se pot înțelege în afara unui cadru juridic, normativ, studiat

de către dreptul internațional, completat cu cercetarea istorică; mai ales în Europa un studiu al relațiilor și politicilor internaționale, al problemelor strategice pe care ele le ridică este mult întârziat.

După al doilea război mondial se constată iruperea problematicii relațiilor internaționale nu numai prin aportul disciplinelor tradiționale ci și prin creșterea spectaculoasă a științelor politice care își asumă în mod decis studiul relațiilor internaționale. Aceasta nu mai este „o *specialitate americană*”, cum scria A.Grosser, pentru că un efort de sistematizare a fenomenelor și proceselor din ce în ce mai bogate din viața internațională este tot mai prezent în universități și institute specializate, de pe bătrânul continent.

În acord cu E.Jouve vom constata că în legătură directă cu evoluția relațiilor internaționale va evolua și perspectiva euristică a abordării lor, demersului instituționalist-juridic și moralist-istoric adăugându-i-se cel sociologic, politologic, economic. Alături de investigarea relațiilor internaționale ca raporturi între state își vor face loc problemele organizațiilor internaționale, guvernamentale și nonguvernamentale, întreprinderilor multinaționale, surselor de conflict (tradiționale sau neclasice), fluxurilor populaționale, guvernantei, păcii și războiului.

O întreagă familie de discipline își dispută, de pe poziții relativ autonome, obiectul relațiilor internaționale: teoria relațiilor internaționale, polemologia (studiul războiului), irenologia (știința păcii), geopolitica, diplomația și studiul negocierilor, sociologia (studiu al mișcărilor de populație care transcend marginile unei societăți structurate politic), operând cu metode deseori sofisticate (modelare, jocuri, simulare).

Relațiile internaționale, ca relații politice, militare, culturale, religioase oferă – în *viziunea lui Jouve* – un câmp de investigare nelimitat, constituindu-se într-o disciplină aflată la întrepătrunderea altora, numeroase, din corpul cărora extrage informațiile pe baza cărora dorește să realizeze „*înglobarea și ordonarea lor într-o construcție logică, degajarea unor principii de evoluție*”, elaborarea unui sistem global de explicare a lumii. (12)

Dacă se consideră că relațiile internaționale nu se opresc la o analiză faptică, evenimentială, atunci obiectul de studiu central trebuie să-l constituie *procesele* principale, a căror realizare este rezultat al acțiunii unei multitudini de actori, exprimate în fapte politice, militare, diplomatice care angajează valori, motivații și finalități complexe. Huntzinger arată, în acest sens, că definiția clasică a câmpului relațiilor internaționale se referă la activitățile exterioare ale statului asimilând relațiile internaționale cu cele diplomatice, cu studiul păcii și războiului însă ea, oricâți adepți ar avea, chiar și în zilele noastre, trebuie depășită adăugând politicilor externe cercetarea

relațiilor economice, culturale, toate relațiile transnaționale de genul celor care se stabilesc între oameni ca cetățeni, între partidele politice, între diversele culte, între rețelele de informații și cele financiar-bursiere.

Michel Virally aproximează relațiile internaționale ca fiind acele fenomene „care scapă dominației unei puteri politice unice” sau ca „raporturi între puteri politice care scapă dominației unei puteri politice superioare”, iar Roger Pinto consideră relațiile internaționale ca „raporturi sociale ale căror participanți și conținuturi se leagă de două sau mai multe societăți politice etatice”.

Evocând aceste două determinări ale relațiilor internaționale Huntzinger le consideră „*formale și rigide*” pentru că nu depășesc ideea rolului (implicit sau explicit) al statului, lăsând la o parte „strategia unei firme internaționale într-o țară în curs de dezvoltare”, un război civil care cuprinde mai multe state (vezi războaiele iugoslave).

În condițiile actuale împletirea activităților sociale multiplică raporturile în care se află grupurile umane mari, unele față de altele încât deseori este dificilă decelarea științifică a unui lanț explicativ față de alte lanțuri explicative: un conflict poate fi expresia acumulării unor tensiuni economice, religioase-ideologice, etnice, a dezvoltării unui antagonism de interese care își pun amprenta pe raporturile de putere. Distincțiile rigide dintre activități dispar, grupul uman fiind conectat la alte grupuri umane în chip multiplu, trecând peste frontiere. James Rosenau a introdus termenul de *continuum transnațional* pentru a marca transformările structurale pe care le aduc fluxurile, schimburile între oameni, interdependențele dintre societăți, popoare și indivizi, cu un caracter internațional. Această constatare îl determină pe Huntzinger să considere că un studiu al relațiilor internaționale trebuie să procedeze metodologic la un decupaj al unor procese care pot fi categorisite (reflexate de o categorie) cum sunt de exemplu: relațiile politice, problemele strategice, etc. Însă nici în acest caz obiectul de studiu nu este în întregime delimitat pentru că el însuși rămâne prins într-o rețea complexă de raporturi, fiind un fapt social. Mai corect ar fi în opinia autorului să se pornească de la premisa „internaționalizării faptelor sociale”, de la constatarea că activitățile unor grupuri umane și chiar indivizi au consecințe internaționale în anumite împrejurări. De aici definiția pe care el o dă relațiilor internaționale ca „știință a faptelor sociale internaționalizate”. (14)

În același sens se exprimă Pierre Renouvin și J.B.Duroselle atunci când scriu că „studiul relațiilor internaționale se leagă de analiza și explicarea relațiilor dintre comunitățile politice organizate în cadrul unui teritoriu, dintre state”, ținând seama de raporturile stabilite între popoare și între indivizii care le compun (schimb de produse, servicii, idei), de cunoașterea

jocurilor de influențe reciproce între formele de civilizație, a manifestărilor de simpatie și antipatie”. (15)

Este adevărat că acest ansamblu de relații nu se poate disocia de raporturile dintre state, care oferă sau nu posibilități de dezvoltare a acestor relații, introducând reglementări sau limitări și stimulente atunci când este vorba de mișcarea mărfurilor și a capitalurilor, a populației și ideilor, intervenind în structurarea sentimentelor și atitudinilor reciproce ale oamenilor. Inițiativele particulare și chiar individuale sunt astfel orientate de către state, inhibitate, stimulate, eventual modificate; chiar dacă sunt un factor social al schimburilor internaționale (obiect al sociologiei relațiilor internaționale) ele se raportează la reglementările introduse de către state, eventual negociate de către acestea.

Studiul relațiilor internaționale nu se poate dispensa de analiza inițiativelor, gesturilor, intențiilor și deciziilor pe care le adoptă guvernările statelor și mergând mai departe, a consecințelor pe care ele le au într-un anumit mediu. Relațiile internaționale au, desigur, o autonomie a lor, dar studiul lor nu poate ignora împrejurările geografice, demografice, economice, financiare, caracteristicile mentalităților colective, marile curente sentimentale, ca „forțe profunde”, de fundal, cadre ale relațiilor dintre grupurile umane. Cei ce iau deciziile politice legate de prezența în exterior a comunităților lor nu le pot ignora pentru că stau sub influența lor, mai mult sau mai puțin profundă. Intră în ecuație, indiscutabil, profilul de personalitate al oamenilor politici, capacitățile lor intelectuale, caracterul, temperamentul care intră într-un joc subtil cu cerințele sociale, cu cadrul instituțional și reglementativ al regimului politic în care trăiesc și cu cel al partenerilor externi. Stăpânind jocul politic, guvernământul poate desfășura politici sectoriale care să exploateze în beneficiul comunității proprii resursele naturale și demografice, poate declanșa politici educaționale care să dezvolte o cultură a păcii sau a războiului, mentalități colective care să-și pună amprenta, în timp, asupra unor manifestări externe (educarea patriotismului și naționalismului se pot întinde pe generații succesive).

Cei doi autori au studiat influența forțelor profunde (condiții și motivații ale acțiunii colective) asupra relațiilor internaționale preferând o analiză a relațiilor internaționale după sec. al-XIX -lea întrucât abia atunci națiunile s-au structurat etatic, identitar și s-au manifestat în raporturi internaționale.

În prezent dezbaterile asupra obiectului relațiilor internaționale nu sunt nici pe departe încheiate. Cum scrie Marie-Claude Smouts, „relațiile internaționale nu au avut niciodată contururi definitive și cei ce le studiază

nu au ajuns niciodată să se pună de acord asupra obiectului studiului lor, așa cum au reușit alte discipline, cum sunt dreptul, economia sau istoria”. (16)

Însă în ciuda avalanșei de teorii care doresc să explice relațiile internaționale dintr-o perspectivă „nouă” (neo) disciplina a progresat în ultimele cinci decenii introducând în exploatarea euristică teme noi de reflexie, concepte și paradigme explicative, deseori neașteptate, menite să surprindă specificul actorilor scenei internaționale și marile tendințe și procese ce caracterizează societatea contemporană.

Așa de exemplu, dacă sub influența școlilor americane, după anii '80 ai secolului al XX-lea s-au confruntat în mod deosebit neo-realismul și neo-instituționalismul (prima legată de studiul problematicii bipolarismului construit pe forță și putere, având corolar, ideea lui K.Waltz că o schimbare profundă a relațiilor internaționale și a sistemului lor nu se va produce fără un război, a doua promovarea ideii unei cooperări internaționale întemeiată pe norme și instituții care să garanteze pacea) în ultima parte a secolului s-au multiplicat studiile asupra aspectelor sociologice care intervin în raporturile dintre entități umane, aflate sub semnul a două tipuri de caracteristici: unele izvorâte din natura umană universală, altele din procesele de identificare structurate cultural de-a lungul istoriei (arii culturale diverse și diferite și-ar pune amprenta pe modul în care se manifestă diverșii actori ai relațiilor internaționale, generând blocuri culturale care dobândesc particularități economice, politice, juridice și de altă natură). Lucrările lui I.Wallerstein sunt ilustrative în acest sens dar sunt expresive pentru nevoia pe care o resimte disciplina relațiilor internaționale de a opera cu perspectiva multidisciplinarității atât în construirea obiectului de studiu cât și în dezvoltarea unei metodologii adecvate.

Sub acest unghi M.-Cl.Smouts consideră că obiectul relațiilor internaționale este „funcționarea planetei”, „structurarea spațiului mondial prin rețelele de interacțiuni sociale”. Explicarea relațiilor internaționale înglobează problemele relațiilor dintre unitățile și structurile sistemului dar de această dată nu în formula lui D. Easton, ci în cea care privește dinamica, traiectoriile, transferurile și întrepătrunderile reciproce dintre elemente precum și dintre ele și sistem. Demersul -scrie specialistul francez- este în mod clar sociologic și comportă o parte de constructivism dacă se înțelege prin aceasta faptul că societatea mondială și diferitele ei componente „se construiesc în chip mutual și că relațiile internaționale nu există numai prin conținut, procese și efecte ale interacțiunilor ci și prin privirea care este îndreptată spre ele”. Această viziune îndeamnă la urmărirea înlănțuirilor mai degrabă decât a rupturilor ceea ce, de exemplu, conduce la relativizarea impactului pe care l-a avut sfârșitul războiului rece asupra evoluției sistemului

internațional, dar și la sublinierea interacțiunilor pentru a putea degaja o anumită strategie.

În fapt, în studiul relațiilor internaționale nici o dezbateră nu este încheiată: unii cred că în materie nu este nimic nou sub soare, că marile adevăruri asupra lor sunt simple și trebuie doar puse în evidență în manifestările actuale, alții consideră că doar noutatea și căutarea perspectivei ei de evoluție este importantă pentru a solicita relațiilor internaționale să se organizeze, să se raționalizeze în dependență de logica valorilor contemporane. Expresivă este disputa dintre neo-realiști și neo-idealiști pe care s-a grefat cea dintre tradiționaliști și behavioriști pentru că a pus în evidență nevoia întemeierii unei epistemologii a relațiilor internaționale subsumată comandamentului oricărei științe. În fond și aici este pusă sub semnul întrebării, ca și în celelalte discipline socio - umane, viabilitatea modelului modern de știință, ca o căutătoare a raționalității și obiectivității teoretice, care ar trebui înlocuit prin ceea ce se numește „*a treia dezbatere*,” după expresia lui Y.Lapid, consacrată, în spirit post-modern, descoperirii construcției sociale, discursului și subtextului ce stau la baza ei, care trebuie de-construit.

O mai bună distingere între obiect, metodă, paradigmă explicativă și teorie ar facilita cunoașterea mai profundă a relațiilor internaționale.

John Burton propune înțelegerea relațiilor internaționale ca pe o întrepătrundere de pânze de păianjen (cob web- toiles d' *araignée*) țesute de nenumărate fluxuri comerciale, mișcări de populație, schimburi culturale, relații între orașe sau sate, interacțiuni sociale între comunități, unele mai solide , altele mai slabe, unele mai concentrate și mai strânse în anumite locuri, altele mai puțin ferme și mai întinse. Suprapunerea acestor milioane de pânze care acoperă suprafața globului ar compune harta societății mondiale. În acest fel societatea internațională apare ca deosebit de complexă și deci greu de explicat printr-un model teoretic cu doar câteva componente, de genul statelor. Relațiile internaționale devin un subiect complex, mai complex decât poate fi descris de perspectiva tradițională stato-centrică. (17)

În această ordine de preocupări unii autori au propus multiplicarea factorilor explicativi ai relațiilor internaționale. Societatea internațională, sau mondială ar fi, în optica „școlii engleze” caracterizată de acțiunea unor instituții comune care ar gestiona funcțional diferite domenii de interes colectiv (în spiritul concepției neo-funcționaliste a lui Mitranyi) mai semnificative decât raporturile de putere; în aceeași înlănțuire de idei, ordinea internațională ar fi susținută de cinci instituții: echilibrul de putere, dreptul internațional, diplomația, războiul și clubul marilor puteri.

În timpul din urmă, pe fondul ideii că societatea internațională ar trebui să fie caracterizată de o serie de trăsături comune, pentru a putea fi numită astfel, s-au lansat teorii care accentuează rolul unor caracteristici cu vocația universalității, deci abstracte.

Michael Mann și Susan Strange consideră societatea internațională ca un întreg, însă nu unitar și fără probleme. Aceasta ar fi alcătuită din „multiple rețele organizate de putere și interacțiuni care se încăleacă și se încrucișează; istoria și structura societăților se exprimă în termeni de interrelații între patru surse ale puterii sociale: ideologică, economică, militară și politică”, fiind o putere de-teritorializată.

Depășirea viziunii stato-centrice în legătură cu relațiile internaționale a fost tentată de către doi autori americani, Keohane și Nye care au constat că operând cu viziunea clasică despre rolul exclusiv al statului nu pot explica procesele ce au loc în politica mondială încât paradigma ei (world politics paradigm), pe care o propun, include actorii transnaționali autonomi care se inserează în societatea internațională cu propriile lor obiective și mijloace, care pot acționa convergent cu acțiunea statului sau divergent. (18)

S-a născut astfel școala pluralistă pentru care societatea mondială este expresia unor raporturi descentralizate în care se angajează o pluralitate de actori. Pluralismului i-a urmat teoria critică, într-un context mai larg al promovării viziunii neomarxiste iar apoi o „a patra dezbatere”, cum o caracterizează Smouts, în care se confruntă teoriile alegerii raționale cu cele ale constructivismului.

Toate aceste confruntări de poziții au avut ca rezultat înțelegerea de către teoreticieni a caracterului cu adevărat complex al relațiilor internaționale care sunt în continuare ampretate de rolul și acțiunea statelor dar și de cea a structurilor non-etatice, ambele componente trebuind considerate dacă vrem să înțelegem ordinea dar și dezordinea sau turbulențele după expresia lui Rosenau.

Apelul la cercetarea societății internaționale, așa cum este ea, renunțând la scheme ideologice, pune în evidență rolul unor factori explicativi care și-au făcut apariția în a doua jumătate a secolului al XX-lea și care acționează împreună sau paralel cu factorii tradiționali. Economia politică internațională pune în relief „aranjamente sociale, politice și economice care afectează sistemele mondiale de producție, de schimb și de distribuție, precum și amestecul valorilor care le reflectă; ele sunt rezultat al unor hotărâri umane, luate în cadrul unor instituții create de către oameni și al unui ansamblu de reguli și de practici construite de către ei”. (19)

Sistemul westphalian al relațiilor internaționale nu s-a prăbușit ci s-a transformat, semn că elementele definatorii ale relațiilor internaționale

prezintă o anumită constanță și universalitate în timp și spațiu; cu observația că percepția actorilor despre acestea cunoaște profunde schimbări.

Aceasta impune nu numai multidisciplinaritatea în studiul relațiilor internaționale ci și efortul de a adăuga spiritului științific în cunoașterea lor și dimensiunea morală, axiologică pe un plan mai larg.

Societatea mondială trebuie înțeleasă nu numai în termenii agenților, structurilor și proceselor ce o caracterizează ci și în cei ai valorilor pe care se sprijină, pe care le susține și promovează, ca bază a relațiilor internaționale.

Pe baza discuțiilor de mai sus se poate degaja un concept operațional de relații internaționale prin care se structurează ansamblul raporturilor, fluxurilor și schimburilor de valori materiale și spirituale ce au loc în societatea internațională între comunitățile ei structurate identitar, în funcție de anumite norme și instituții.

BIBLIOGRAFIE ȘI NOTE

1. Philippe Braillard, Mahomed Reza Djalili, *Les relations internationales*, P.U.F, Paris, 1988, pg.5
2. Internațional = care are loc, ceea ce se întâmplă între mai multe națiuni, cf. *Le petit Larousse*, ed.1995.
3. Jay M.Schafritz, *The Dorsey Dictionary of American Governement and Politics*, The Dorsey Press, Chicago, 1988, pg.291
4. Max Gounelle, *Relations internationales*, Ed.Daloz, deux. ed., Paris, 1993, pg.1
5. D.Meadows, L.D.Meadows, *The limits to Growth*, Potomac Associates, University Book, N.Y, 1972 deschide seria diverselor studii care atrag atenția până în zilele noastre asupra marilor tendințe și procese evolutive ale lumii contemporane ce vor aduce cu ele globalizarea și mondializarea societății contemporane
6. P.A.Reynolds, "International Relations", în: *The social science Encyclopedia*, Edited by A. Kuper and J.Kuper, Routledge, London, 1996
7. *International Relations: A political Dictionary*, Fitfh edition, L.Ziring, J.C.Plano, R.Olton, Editura ABC-Clio, Santa Barbara, California, 1995, pg.15
8. F.S.Pearson, J.M.Rochester, *International relations*, fourth ed., The Mc. Graw-Hill Company, N.Y., 1998, pg.16
9. S.Bernard, *Sociologie des relations internationales*, Presses Universitaires de Bruxelles, Ed.,1983-1984, pg.1
10. Marțian Niciu, *Drept internațional public*, Ed.Servosat, Arad, 1999, pg.13
11. Pascal Boniface, *Relations Internationales*, Ed.Dunod, Paris, 1995
12. Pablo Gonzales Casanova, *Organization and chaos towards the XXI century*, text nepublicat prezentat la seminarul „The World We Are Entering 2000-2050, 4-5 iunie 1999”, Schengen, Luxemburg.

13. E.Jouve, *Relations internationales*, P.U.F. Paris, 1992, pp.17-19
14. J.Huntzinger, *Introduction aux relations internationales*, Ed. Du Seuil, Paris, 1977, pg.13
15. Pierre Renouvin, J.B.Duroselle, *Introduction a l'histoire des relations internationales*, Ed.A.Colin, Paris, 1991, pp.1-2
16. Marie-Claude Smouts, *La mutation d'une discipline*, în: *Les nouvelles relations internationales*, Presses de sc. po., Paris,1998, pg11
17. În volum citat supra
18. Robert Keohane, Joseph Nye (edts), *Transnational Relations and World Politics*, Harvard Univ.Press, Cambrige, 1971.
19. Susan Strange, *States and Markets*, Pinter Publishers, London, 1988, pg.18, apud M.-Cl.Smouts, op.cit., pg.22.

A LA RECHERCHE D'UN ORDRE DE SÉCURITÉ EN EUROPE - L'ÉTAT DES LIEUX AVANT L'ÉLARGISSEMENT DE L'OTAN

DORINA NASTASE

*“Le monde était si simple: il y avait un seul ennemi,
plus ou moins prévisible, dans un seul centre et qui
avait comme but, dans les dernières années(...),
preserver le status-quo.”*

Vàclav Havel

Regardons la structure du système international en place. Pour la première fois au monde, l'ordre a été rompu sans une guerre. Par conséquent, le nouveau système international n'est pas le résultat d'un arrangement imposé par les vainqueurs aux vaincus. L'ordre commence à se rétablir suite aux négociations, comme résultat des solutions pratiques, parfois contradictoires, plutôt que par un projet théorique, cohérent.

L'effondrement de l'ordre bipolaire a compris les révolutions de 1989 dans l'Europe Centrale, l'unification allemande, la dissolution du Pacte de Varsovie, suivie par la dissolution de l'URSS et le retrait des troupes Russes de l'Europe Centrale. Ce sont des événements qui font apparaître une nouvelle hiérarchie de puissance à l'échelle mondiale.

Il y a la tendance à rechercher des points communs avec le passé, qu'il s'agisse du XIXème siècle, de 1914 ou de 1945. Ainsi, les institutions, qui ont survécu la fin de la guerre froide, ont perdu leur principale raison d'être, par la disparition de l'ennemi, fait qui explique l'affaiblissement de leur cohésion. Dans les faits, la sécurité est divisible. Les puissances découvrent des intérêts différents et, parfois, choisissent de quitter le cadre des institutions en place, pour agir d'une manière ad-hoc, comme le Groupe de Contact pour l'ex-Yougoslavie le prouve, dans le “retour du concert des nations les plus puissantes”. Le “nouvel ordre” présente certains des traits de l'Europe de Sarajevo, mais le modèle du concert européen est, surtout, l'Europe de XVIII-XIX siècles. D'après la classification de Henri Kissinger, en systèmes internationaux stables et instables, la stabilité d'un système international est assurée quand celui-ci dispose d'une légitimité acceptée. Le terme légitimité signifie, dans ce contexte, “l'accord international sur des arrangements efficaces”, l'acceptation d'un cadre de l'ordre international par toutes les puissances. Le monde est, à présent, à la recherche d'une telle légitimité. Comme au Congrès de Vienne, à Versailles ou à

Potsdam, c'est la question du vaincu qui se pose, mais, cette fois, compliquée par le fait que l'empire Soviétique s'est effondré par implosion et pas après une guerre, comme celles de 1815, 1918 ou 1945. Comment reintégrer la Russie-l'Etat successeur de l'empire disparu- dans le système, sans lui légitimer une nouvelle sphère d'influence, et, en même temps, sans l'isoler et créer, par cela, des conditions pour la poursuite d'une politique revisioniste - c'est un défis du monde actuel.

Dans ce cadre, encore instable, avec un degré d'imprédictibilité élevé, c'est une illusion pour les Etats petits et moyens de croire qu'ils puissent assurer leur sécurité par leurs propres moyens. La plupart d'entre eux sont à la recherche des alliés. Comme la situation qui interesse ce mémoire est celle des Etats qui se trouvent entre l'Allemagne et la Russie (ou, plutôt, les limites de l'ancien espace Soviétique), il convient de regarder de plus proche leurs choix de sécurité dans le contexte européen.

1. "La nouvelle question orientale": transition, élargissement/intégration

Comme autres fois, c'est la chute d'un empire ("tout empire périra"!) qui soulève la question du statut international des pays de l'Europe Centrale et de l'Est. Au XIXe siècle, l'affaiblissement de l'Empire Ottoman créait la "question orientale", essentiellement sous l'aspect d'un nouveau équilibre de pouvoir à ses frontières. "La nouvelle question orientale"(1), dans le postcommunisme, vise l'ancienne sphère d'influence soviétique, tombée sous le signe d'une double incertitude: regime interne et statut extérieur. La politique occidentale envers l'Est, surtout après la dissolution de l'URSS, a eu la Russie pour priorité, fait compréhensible: c'est la disparition de l'Union Soviétique qui a détruit l'équilibre bipolaire et qui pourrait favoriser, dans un contexte d'instabilité économique et de profonde crise, la tendance du successeur d'affirmer son statut de grande puissance, par la reprise de la politique neo-impériale dans l'espace ex-Soviétique. Cette politique menacerait, à nouveau, ses voisins européens. Face aux problèmes de l'espace ex-Soviétique, celles des anciens satellites européens de l'URSS peuvent paraître insignifiantes (2). Pourtant, la politique occidentale envers l'Est reste, pour les pays concernés, marquée par les mauvaises souvenirs de Munchen, Tehéran, Yalta ou de la "souveraineté limitée".

Après l'effondrement du communisme, il paraît que l'Ouest vainqueur puisse inclure assez facilement "l'autre Europe". Mais l'optimisme et l'euphorie initiales font place à l'anxiété et à l'ambivalence (3). La transition prouve être plus difficile que l'on estimait au début (4). Les changements à l'Est, à leur tour, ne sont pas sans effets sur l'Ouest: la recession économique est présente des

deux côtés. Les effets négatifs de la chute de communisme ne peuvent pas être isolés à l'Est (5)- le protectionnisme donne des résultats dans l'immédiat, mais, à moyen et à plus long terme, ses conséquences sont négatives(6)- si on rappelle seulement la question de l'immigration, qui provoque une telle inquiétude dans les pays de l'Union européenne. L'Ouest a ses propres problèmes: entre alliés sur le plan militaire, la compétition économique est sans pitié.

Quel est donc l'état des lieux? "L'Europe n'est pas une zone de sécurité homogène: plusieurs États membres font partie de l'OTAN, d'autres sont neutres ou non-alignés, les pays de l'Europe Centrale et de l'Est sont, eux, à la recherche d'un nouveau toit stratégique pour leurs intérêts en matière de sécurité"(7). L'Ouest est protégé par l'engagement d'assistance de l'article 5 du traité de Washington, l'Europe Centrale a accès aux provisions de l'article 4 du même Traité, par le Partenariat pour la Paix, et le statut d'Associé Partenaire à l'UEO, tandis que les États de la Communauté des États Indépendants sont inclus soit à la fois dans le Partenariat pour la Paix et au CEI-c'est le cas pour l'Ukraine, Belarus, Moldova, soit seulement dans la "zone de sécurité" de la CEI, constitué autour de la Russie.

Pour définir la situation stratégique des anciens États membres du Pacte de Varsovie, qui se trouvent entre les frontières de l'Allemagne et l'ancien espace Soviétique, on a utilisé le concept de "vide de sécurité". Appliqué, pour la première fois, à la dissolution du Pacte de Varsovie, le concept a été repris, le printemps 1991, par Václav Havel et par d'autres dirigeants est-européens (8). À l'époque, l'expression était censée accélérer l'inclusion des pays respectifs, mais les conséquences ne sont pas celles attendues et le concept est, désormais, soumis aux controverses. Pál Dunay, dans son article, d'octobre 1995, aux *Cahiers de Chaillot* (9), rejette l'argument d'un "vide de sécurité" comme purement sémantique et générateur de confusion. Malgré l'intention initiale, son emploi a eu des conséquences négatives sur la perception de l'Europe Centrale et n'a fait que renforcer une conception pour laquelle: "la présence des Soviétiques en Europe de l'est a permis de stabiliser une région historiquement connue pour ses turbulences"(10). D'après la même analyse (de Pál Dunay), la notion de "vide de sécurité" implique, aussi, l'idée que le Pacte de Varsovie garantissait la sécurité de ses membres. Mais la menace pour l'Europe de l'Est n'était pas à l'Ouest, c'était l'Union Soviétique. Pour les pays respectifs, la fin du Pacte de Varsovie signifie la fin de la "souveraineté limitée". Par conséquent, ce n'est pas un "no man's land", "une zone grise", un "vide de sécurité", qui attend à être comblé par quelque grande puissance. Ce qui manque est un arrangement multilatéral de sécurité dans la région, librement choisi par les États redevenus indépendants, afin de garantir leur sécurité. Étant donné l'état

de leurs armées, à l'époque du Pacte de Varsovie (à l'exception de la Roumanie, qui avait développé une politique de sécurité autonome), l'étape d'une posture défensive tous-azimuts était nécessaire, mais reste considérée provisoire. Les faiblesses de telles politiques sont inhérentes et les capacités des pays limitées. Les Etats de l'Europe Centrale recherchent, alors, des garanties de sécurité à l'Ouest, pour combler, non pas un "vide de sécurité", mais, plutôt, un "déficit de sécurité" (11).

Cette demande de garantie de sécurité peut paraître exagérée pour l'Ouest (12), si les problèmes des pays en transition sont, surtout, d'ordre économique et politique. La sécurité reste, pourtant, une priorité, parce qu'une fois assurée, elle pourrait offrir un cadre de développement économique, politique et social(13), d'ailleurs sur le modèle même de la Communauté Européenne, après la deuxième guerre mondiale. A côté des incertitudes, d'une instabilité d'une nature plutôt politique-économique, la seule véritable menace- un retour à la politique impériale de Moscou- a fait parler d'une "fenêtre d'opportunité" encore ouverte, qui permettrait l'inclusion de l'Europe centrale par l'Ouest (14), ce qui implique qu'on peut manquer une occasion- la "fenêtre" peut se refermer.

La définition de la sécurité a suivi, à son tour, les changements intervenus après la fin de la guerre froide, pour répondre à la disparition de la menace militaire massive et à la présence des risques non-militaires, comme celles déjà mentionnées - situation économique difficile, instabilité politique. L'aspect militaire de la sécurité reste fondamental, parce-que "la capacité d'un Etat à préserver son indépendance, son identité" est une question de survie dans un milieu hostile. Pour un Etat, assurer la sécurité reste essentiellement associé avec l'augmentation de ses capacités militaires et de sa puissance (15). A présent, la nature des risques de sécurité rend nécessaire l'adoption d'une définition multidimensionnelle de la sécurité: même si la défense reste son "noyau dur", la sécurité ne se resume plus à la force des armes, mais intègre les dimensions économique (ressources, moyens financiers, un niveau de vie décent pour la population, comme préconditions pour la défense); politique (stabilité et légitimité du système politique intérieur); sociale (préservation des traditions culturelles, religieuses, linguistiques) et de l'environnement (d'après Barry Buzan, *People, States and Fear*). L'idéal serait, par conséquent, avoir des garanties de sécurité qui s'adressent à toutes ces dimensions.

Deux solutions principales ont été avancées pour garantir la sécurité des Etats centre-européens: renforcer la CSCE/OSCE ou élargir les organismes de sécurité occidentales. La première option a été rejetée comme non viable. Le choix implique, aussi, une controverse théorique sous-jacente, entre alliance ou système (régional ou pas) de sécurité collective.

La définition de l'alliance varie, mais toute définition rappelle l'engagement d'appui mutuel en cas d'attaque armée contre l'un de ses membres (16). On constate, pour les alliances de nos jours, une évolution vers une cohésion et institutionnalisation accrues (17). Même si le terme "alliance" est rarement employé après la première guerre mondiale, dénominations comme "accord d'assistance mutuelle", "traité", "accord", "pacte", "défense commune ou collective" ne changent pas le "noyau dur": l'accord d'assistance en cas d'agression. L'alliance est librement consentie(18). Un autre élément important d'une alliance est sa forme d'intégration exogène, suscitée par une menace externe explicite (19), même si l'ennemi n'est pas ouvertement désigné.

La sécurité collective est un arrangement par lequel chaque Etat membre s'engage à s'opposer à tout agresseur de l'intérieur du système-c'est un système de type "tous contre un" (20). L'ennemi n'est pas désigné, tous assument un rôle dans le maintien de la paix et tous sont prêts à agir contre l'agresseur parmi eux, quand autorisés ainsi par le collectif. Le but de la sécurité collective est maintenir le status-quo contre le changement violent (21). Le problème principal d'un système de sécurité collective reste sa manque d'efficacité: il y a une forte probabilité que les Etats qui ne sont pas directement menacés ne remplissent pas leurs tâches, en permettant que l'agresseur se heurte à moins que la force du système entier. Pour le fonctionnement d'un système de sécurité collective, il est nécessaire un accord entre les membres sur la préservation du status-quo, ou, dans d'autres termes, une probabilité égale de menace au status-quo de la part des membres(22).

L'OSCE présente le défaut de la sécurité collective-la manque d'efficacité. Sa crédibilité est réduite et aucun gouvernement européen ou celui les Etats Unis n'envisage sérieusement de voir l'OSCE remplacer, même à long terme, le système actuel de sécurité autour de l'OTAN (23). La nature même de l'OSCE, comme arrangement régional de sécurité collective, au sens du chapitre VII de la Charte de l'ONU (depuis le premier janvier 1995), reste questionnable. Il n'y a aucun traité fondateur de l'OSCE. L'Acte Final d'Helsinki n'a pas une portée juridique, il s'agit plutôt d'un "gentlemen's agreement" (24). L'OSCE n'est qu'un forum politique sans moyens d'action, qui fonctionne par persuasion et grâce à la bonne volonté des parties. A côté de sa manque d'efficacité, une autre raison, qui écarte la solution OSCE pour la sécurité de l'Europe centre-orientale, est la présence en son sein de l'ancien hégémon. La Russie oppose l'OSCE, préférée pour sa faiblesse, à l'élargissement de l'OTAN, et cherche à légitimer un droit d'intervention militaire à la périphérie de la Fédération. Les pays de l'Europe centre-orientale désirent être parties à un engagement d'assistance mutuelle en cas d'attaque armée, ce que l'OSCE n'offre pas et n'aura pas les

moyens de le faire au futur. Même si l'OSCE puisse garder une utilité marginale comme forum de discussion ouvert à tous les Etats européens, avec la participation de l'Amérique de Nord et, peut-être, comme cadre d'un partenariat stratégique OTAN-Russie, la garantie recherchée par les pays de la région est prévue seulement par une alliance.

Pour l'Europe Centrale il n'y a pas d'alternative à l'adhésion aux structures occidentales de sécurité. Mais, à part les questions économiques, il y a d'autres obstacles à surmonter. Comme remarquait le journaliste suédois R. Gustavsson (26), "dans les relations intraeuropéennes il n'y a pas un déficit d'information, mais un déficit de compréhension". Des préjugés existent des deux côtés. L'unification de l'Europe suppose les surmonter.

Dans ce contexte s'inscrit la perception de l'Europe Centrale comme instable et en proie aux nationalismes et aux revendications territoriales (27). Pál Dunay fait la distinction entre la fonction positive du nationalisme, au cours des révolutions de 1989, dirigé contre l'hégémonie politique et militaire de l'URSS, et la question des conflits ethniques. A l'égard des derniers, malgré la rhétorique intolérante, en Europe Centrale les conflits restent de nature politique, tandis que, dans l'ancien espace Soviétique, ils ont dégénéré en conflits militaires (28). La Yougoslavie, qui est toujours l'exemple du conflit ethnique, n'est pas le cas typique. Pendant la guerre froide, la Yougoslavie était un pays non-aligné et n'a jamais fait partie du Pacte de Varsovie (29). En ce qui concerne les revendications territoriales, il n'y a eu jamais de déclaration officielle qui demande un changement de frontière par la force, même si on constate, parfois, une ambivalence à l'égard d'un changement pacifique. Le plus souvent, les dirigeants déclarent qu'ils n'ont aucune prétention territoriale envers les voisins. Le changement de la coalition gouvernementale hongroise, en 1994, et la signature du traité bilatéral entre la Roumanie et la Hongrie, en septembre 1996, écartent l'ambivalence sur la question de la frontière commune. En ce qui concerne les minorités, ajoute Pál Dunay, les controverses qui puissent apparaître en Europe Centrale sont de nature exclusivement politique. Les conflits militaires ont été et seront limités aux territoires des deux anciennes fédérations: l'URSS et la Yougoslavie. La perspective d'une adhésion à l'OTAN-l'Union européenne agit en facteur modérateur ("l'effet Europe", d'après l'annuaire de l'IHEDN (30)).

En 1992, la revue socialiste *Globe* organisait, à Paris, un Colloque international- "L'Europe et les tribus"- "l'Europe étant l'Occident et les tribus les pays de l'Est"-remarque Alexandru Paleologu (ancien Ambassadeur de Roumanie à Paris). A cet égard, l'ancien Ambassadeur souligne que "ces Etats doivent, tout d'abord, recuperer leur statut de nations (...). On ne peut pas être européen sans être une nation européenne" (31).

“Nous savons ce que le communisme est, nous savons ce qu’est la démocratie, mais nous ne savons pas ce qu’est le postcommunisme, mélange qui évolue sans cesse, dans toutes les directions et qui peut aboutir n’importe où, soit à la démocratie, soit au régime autoritaire” (32). Sur le plan de mentalités dans le postcommunisme, le plus difficile est de lutter contre les habitudes contractées par des gens qui avaient le régime totalitaire, mais n’ont connu que ce régime de leurs vies et, malgré eux, se sont habitués avec lui. C’est l’habitude d’avoir au-dessus de soi un Etat tout puissant, qui pris soin de toutes et qui est responsable pour toutes” (33).

2. L’élargissement dans la redéfinition du rôle de l’OTAN

*“NATO’s purpose was to keep the Soviets ‘out’,
the US ‘in’ and the Germans ‘down’”*

Lord Ismay

Des changements silencieux ont accompagné les débats sur le rôle de l’OTAN après la fin de la guerre froide, des changements, peut-être, décisifs et dont il faut tenir compte désormais: la menace n’est plus la même, alors les budgets de défense sont à la baisse, l’effectif des forces Américaines stationnées en Europe diminue, ainsi que la capacité de réaction en général. Les clauses non-militaires du Traité de Washington, sur la coopération politique, économique, la promotion de la démocratie (l’article 2), des mesures de confiance- les consultations prévues par l’article 4- se voient accordé une plus grande importance.

Ce premier chapitre est censé d’offrir un cadre pour la suite de l’analyse et se réfère, brièvement, aux raisons d’être de l’OTAN après la fin de la guerre froide et, par cela, à ses fonctions d’aujourd’hui et aux implications théoriques d’une future extension territoriale.

Les objectifs mentionnés par le premier secrétaire général, Lord Ismay, ne sont pas entièrement dépassés, mais peuvent être formulés, à présent, d’une autre manière: l’Alliance doit équilibrer la puissance militaire que la Russie garde; elle doit encadrer l’Allemagne, redevenue, de facto, une grande puissance après sa réunification, même si son gouvernement n’a pas la volonté expresse à jouer ce rôle (1). A cet égard, il faut rappeler que l’Alliance a réussi à faire accepter l’unification allemande dans son cadre. L’OTAN est la seule organisation de défense opérationnelle en Europe. Il ne serait pas prudent d’en renoncer. Son caractère, supranational en pratique, et son degré d’intégration sont des garanties pour la maintenance de la coopération. L’engagement d’assistance mutuelle qui lie les Etats Unis et les alliés européens est rendu crédible par ses moyens et par ses mécanismes.

L’accomplissement de ses tâches vise la nature d’une relation OTAN-Russie, la relation transatlantique, sous l’aspect d’une relation Etats Unis-Union européenne ou Etats Unis -Etats européens. La dynamique des relations respectives et les formes qu’elles pourraient prendre seront traitées dans le dernier chapitre.

Mais quelles sont, pour l'OTAN, les possibles conséquences théoriques d'un élargissement?

L'alliance

Sur le plan juridique, le Traité de Washington prévoit, dans son article 10 (2), la possibilité d'un élargissement, par l'adhésion d'autres Etats, sous certaines conditions. L'élargissement de l'OTAN signifierait, ainsi, l'extension des garanties de sécurité de l'article 5 aux territoires des nouveaux membres (3). Dans cette perspective, l'OTAN élargie correspond à la définition de l'alliance: les pays qui souhaitent adhérer doivent contribuer à la sécurité de la zone de l'Atlantique Nord, par leur participation à la défense commune.

La communauté de sécurité

Définir l'OTAN de cette manière présente plusieurs avantages explicatives. Ainsi, la définition offre un fondement théorique pour l'impossibilité de sa dissolution. En 1957, Karl Deutsch avançait l'argument de la difficulté d'un désengagement et du développement des capacités de défense entièrement nationales, si le degré d'intégration déjà atteint est élevé. Un tel désengagement demanderait un effort considérable et multiplierait les risques de sécurité, par le fait qu'il susciterait la suspicion sur les intentions de l'Etat en cause, et, par conséquent, pourrait générer la prise des mesures de précaution de la part des autres Etats. Dans cette perspective, la raison d'être de l'OTAN est de nature interne. La "communauté de sécurité" a réussi à développer la confiance entre ses membres, grâce au degré d'intégration sans précédent. "Nous ne pouvons plus accepter l'emploi de la force pour la résolution des disputes. Nos relations sont devenues pacifiques et on peut dire que l'OTAN a été, peut-être, la plus réussie mesure de confiance"(4).

Dans cette perspective, l'élargissement de l'OTAN signifie l'élargissement de la "communauté de sécurité", pour que le réseau de relations qui a écarté la guerre entre les pays ouest-européens soit étendue aux pays de l'Est et Centre-Europe.

Théoriquement, l'élément supranational exclut l'équilibre de pouvoir traditionnel. Pourtant, en pratique, la tension demeure entre les structures intégrées de l'OTAN et les actions indépendantes des Etats membres, parfois en compétition ouverte. La disparition de la menace massive, clairement définie et dirigée, se fait sentir dans l'émergence des intérêts divergents à l'intérieur de la "communauté de sécurité", mais, jusqu'à présent, l'équilibre compétition/coopération n'a cependant pas été rompu.

Système de sécurité collective

L'OTAN pourrait-elle devenir un système de sécurité collective par son élargissement ? Certe est qu'il y a déjà eu un changement, suite à la disparition de l'ennemi. Le nouveau Concept Stratégique prévoit des mesures de sécurité contre un danger diffus. Au centre de la stratégie est la défense du status-quo. La participation de l'OTAN aux opérations de maintien de la paix, sous l'égide de l'ONU et de l'OSCE, peut être interprétée dans le même sens.

D'après Hans Morgenthau, en conclusion de son analyse du système de sécurité collective de l'entre deux guerres(5), la sécurité collective n'implique pas la disparition de la balance de pouvoir. Ainsi, s'il n'y a pas une convergence des intérêts, l'extension des garanties de sécurité, dans un système de sécurité collective tous-contre-un, serait-elle crédible? Est-ce fonctionnement possible, s'il y a des degrés différentes de menace au status-quo de la part des membres virtuels?

Éléments nouveaux par rapport au système de sécurité collective de l'entre deux guerres, un tel système, à présent, devrait clarifier le rôle de l'armement nucléaire. En plus, la définition classique de la sécurité collective ne suppose pas l'élément supranational ou le degré d'intégration atteint par ce que Deutsch définit de "communauté de sécurité".

L'idée de la transformation de l'OTAN en système de sécurité collective semble être agréé par la Russie (pareille à sa dilution dans l'OSCE), grâce à l'inefficacité prouvée d'un tel arrangement. La Russie, qui perçoit l'élargissement de l'OTAN comme menace, recevrait favorablement toute solution qui pourrait engendrer une dilution de la menace.

Noyau d'un système de sécurité européen

"Une Alliance de l'Atlantique Nord renouée devra être le fondement d'un nouveau système de sécurité européen"- on pouvait lire dans la *Revue de l'OTAN* en 1994(6). Dans un article publié par *The National Interest*, l'automne de 1993, -"The Big Transformation"- l'ancien Conseiller de Sécurité Nationale dans l'Administration Américaine, Zbigniew Brzezinski (7), considérait que l'objectif du processus d'incorporation progressive des anciens Etats communistes par l'OTAN est la constitution d'un "système large de sécurité euroatlantique".

La même idée se retrouve en Roumanie. L'ancien Président, Ion Iliescu, dans sa déclaration sur le Partenariat pour la Paix, le 11 janvier 1994, fait référence à l'établissement d'un "système de sécurité sur le continent". Petre Roman, en tant que président de la Commission de défense de la Chambre des députés considérait, en avril 1994 (8), le Partenariat pour la Paix " une étape vers l'établissement d'un système de sécurité européen".

Le concept a besoin de clarification, parce-que parfois, dans les médias Russes, on trouve les mêmes mots: "il faut rappeler que la Russie ait adhéré au Partenariat pour la Paix non pas pour donner son "bénéfice" à l'élargissement de l'OTAN, mais pour proposer une *alternative* constructive, par l'établissement d'un système européen de sécurité, adapté aux nouvelles réalités politiques" (*Nezavisimaya Gazeta*, le 7 décembre 1994) (9). Le sens du projet est, sans doute, différent pour la Russie, en tant qu'alternative à l'élargissement de l'OTAN. Pour l'Ouest et pour l'Europe Centrale, il s'agit d'un système européen de sécurité, mais avec l'OTAN pour noyau, dans une "division rigoureuse de travail" avec les autres organismes de sécurité sur le continent (10).

3. L'unification européenne en matière de sécurité face à l'élargissement

Le Traité sur l'Union Européenne, "qui fût pourtant conçu et négocié en 1990-1991, alors même que se déroulait jour après jour l'immense seisme européen de la fin du communisme, ne dit rigoureusement rien sur l'élargissement" (1). Les trois grands changements en Europe sont pourtant interdépendants: l'effondrement du communisme

a permis la réunification de l'Allemagne, qui a précipité, à son tour, la conclusion du traité de Maastricht. Le nouveau Etat allemand (partie de l'OTAN) devait être encadré dans une plus forte structure européenne-grâce au projet d'une monnaie unique. Le but (surtout pour la France) était de remplacer le pouvoir de facto de la Bundesbank par un pouvoir de jure sur l'espace monétaire européen(2).

L'élargissement de l'Union européenne vers les pays de l'Europe Centrale et Orientale a été acceptée comme objectif des Accords européens (conclues avec six pays de la région, suivies par la Slovénie et les pays baltes) par le Conseil européen de Copenhague, en 1993. Une stratégie de préadhésion a été proposée au Conseil européen de Essen. La politique de l'Union européenne envers l'élargissement a été, en majorité, celle inspirée par le parti au pouvoir en Allemagne(3).

Mais c'est après la fin de la Conférence Intergouvernementale (4) que des négociations sur l'élargissement vont, probablement, commencer: "le futur élargissement, qui constitue une mission historique et une grande chance pour l'Europe, représente également un défi pour l'Union sous tous ses aspects. Dans cette perspective, les institutions et leur fonctionnement, ainsi que les procédures doivent être améliorées afin de préserver la capacité d'action de l'Union tout en maintenant l'acquis communautaire et en le développant, et ce dans le respect de l'équilibre institutionnel"(5).

Ce sont la Politique Etrangère et de Sécurité Commune, la politique de défense commune et la défense commune qui intéressent, en premier lieu, cette analyse. Il n'y a pas de définition juridique de la Politique de Défense Commune ou de la Défense Commune. John Roper propose, pour la Politique de Défense Commune, la définition: "une politique commune pour l'emploi des forces armées des Etats membres de l'UE et le cadre conceptuel dans lequel une défense commune pourrait être élaborée de façon cohérente" et, pour la Défense Commune (une version intermédiaire): "l'organisation commune des activités des forces armées des Etats membres" ou (dans sa version achevée)- "l'organisation commune des forces armées des Etats membres". Par conséquent, l'organisation d'une Politique de Défense Commune suppose la définition des défis de sécurité pour l'UE, des missions de ses forces armées, de ses relations avec les autres politiques de l'Union, du budget, des politiques d'acquisition d'armements. La défense commune, en version intermédiaire, serait le cadre pour les "coalitions des volontaires"; sa version achevée suppose la constitution des systèmes communs, d'un budget, des structures de commande (6). Dans le cadre de la définition des intérêts de sécurité de l'UE, le Conseil européen de Lisbonne, de juin 1992, compte, parmi les zones essentielles pour la sécurité de l'Union, l'Europe centrale et orientale. Parmi les actions communes de l'UE, décidées dans le cadre de la PESC, quatre concernent l'Europe: l'acheminement militaire de l'aide humanitaire en ex-Yougoslavie, le soutien au processus démocratique en Russie, le lancement et la poursuite de la Conférence sur la Stabilité en Europe. Les Accords européens ont établi les limites d'un futur élargissement (les anciens Etats du Pacte de Varsovie, plus les Etats baltes et les Etats de l'ancienne Yougoslavie, avec la fin du conflit). Pourtant, l'UE reste peu crédible en matière de sécurité. Comme le remarque Nicole Gnesotto (7), le déroulement de la CIG est accompagné par les succès de la diplomatie Américaine en Bosnie. Mais si, depuis les années '70, la France avait considéré l'UEO le cadre d'une possible défense européenne

séparée de l'OTAN (8), depuis décembre 1995, la France a reconsidérée cette attitude : "la France ne pourrait faire avancer l'idée d'une identité européenne en matière de défense qu'à la condition d'inscrire sa démarche non pas contre l'OTAN, mais avec elle, ce qui impliquait également que la France fût prête à se rapprocher de l'Alliance pour la transformer de l'intérieur, en l'europanisant"(9). Cette approche rejoint, aussi, la perception des pays centre-européens, qui ne partagent pas la vision d'une compétition entre l'OTAN et la défense européenne en émergence. Les dispositions relatives à la Politique Etrangère et de Sécurité Commune (le deuxième pilier de l'Union) seront examinées au cours de la CIG, ainsi que le lien (politique à présent) avec l'UEO.

L'article J4 du Traité relatif à la PESC ("un chef-d'oeuvre de langue de bois diplomatique"(10)) est un compromis entre les points de vue nationales. Son résultat est le maintien d'une distinction entre la politique étrangère et de sécurité et la défense et, par cela, d'une autonomie entre l'UE et l'UEO. Etant donné la nature politique du lien entre l'Union européenne et l'Union de l'Europe Occidentale, le paragraphe 8 de la Déclaration sur le rôle de l'Union de l'Europe Occidentale et sur ses relations avec l'Union européenne et avec l'Alliance atlantique prévoit que "l'UEO procédera en 1996 à un reexamen des présentes dispositions"(11) d'une manière autonome et dans la perspective de la révision du Traité de Bruxelles modifié, prévue pour 1998 (dans l'article XII du Traité de Bruxelles modifié).

Si l'élargissement comme tel n'est pas à l'ordre de jour de la CIG, l'évolution du débat élargissement versus approfondissement dans l'Union européenne est perçu avec inquiétude en Europe Centrale. La tendance d'accroître l'intégration du noyau Carolingien de la Communauté (France, Allemagne, Benelux) dans une Europe à plusieurs vitesses, pourrait créer une unité fédérée dans le coeur de l'Europe, entourée par des Etats de deuxième et troisième rang, avec l'Europe centrale dans le troisième, le quatrième cercle même (12). A l'égard de la sécurité, la proposition de compromis franco-allemande sur l'abstention constructive continue le débat sur la géométrie variable, dans le sens que "les pays qui ne voudraient pas participer à une action commune ne seraient pas obligés de le faire, mais ils ne pourraient pas empêcher une majorité d'agir; en échange, ils devraient afficher une solidarité politique et financière avec la majorité". (Le Royaume Uni considère que la question en désaccord relève de la compétence de la diplomatie nationale) (13). Un autre sujet sensible, qui n'est pas, non plus, sur l'agenda de la CIG-l'Union monétaire- si appliquée, pourrait générer, à son tour, une différenciation entre les membres actuels de l'Union et, par cela, favorise une ambivalence (14), sinon une opposition ouverte, de la part des pays du Sud, envers l'adhésion des candidats de l'Europe Centrale (15)(la Roumanie est l'exception, ayant le soutien des Etats sud-européens). Pour les mêmes membres de l'UE, la question de la Politique Agricole Commune et le financement par le budget communautaire des régions les moins développées (questions absentes de l'ordre de jour de la CIG) sont d'autres obstacles potentiels dans l'élargissement.

Les Etats petits de l'Union regardent avec suspicion la question du changement du nombre des votes attribués au Conseil ou le nombre des Commissaires par Etat en fonction de population ou de PNB, attitude qui pourrait empêcher une différenciation

plus accentué entre les Etats membres. Le résultat d'une telle interaction aura un impact certain sur le statut des nouveaux membres.

Mais la question réelle pourrait s'avérer une décision sur le "minimum irréductible", c'est-à-dire les domaines qui restent obligatoires pour tous les membres (16).

La nature intergouvernementale de la PESG et de l'UEO soulève, dans la perspective d'une réforme institutionnelle, des questions de coordination entre les différents piliers, sous l'aspect de l'action extérieure de l'Union (la Commission est compétente pour les relations économiques internationales; souvent, le financement d'une action de la PESG se fait dans le cadre d'un autre pilier), ainsi que la controverse sur le vote à la majorité qualifiée dans certaines conditions. L'inefficacité de l'action extérieure de l'Union dans des dossiers concrets et la prééminence de la contribution économique sur d'autres types d'action donnèrent lieu à des débats sur le vote et sur la coordination de la PESG, la proposition franco-allemande étant l'une des dernières solutions en la matière (17). Maintenir le caractère intergouvernemental de la PESG signifie, dans le contexte de l'élargissement, qu'une décision sur une possible participation des pays candidats à la Politique Étrangère et de Sécurité Commune, dans le moment de ou avant l'adhésion, sera prise *au niveau national* et pas à Bruxelles.

L'UEO- "partie intégrante du développement de l'Union"(18), dans la nécessité de former une véritable identité européenne de défense et d'assurer des responsabilités européennes accrues en matière de défense, identité qui sera élaborée progressivement, selon un processus comportant des phases successives en vue "d'édifier par étapes l'UEO en tant que composante de défense de l'Union européenne"(19), reste autonome et aucun changement n'est possible si l'opposition du Royaume Uni demeure. L'UEO est qualifiée de "bras armé de l'Union et pilier européen de l'Alliance". Pourtant, dans ses rapports avec l'UE et l'OTAN, il y a une prééminence politique de l'UE. C'est le Conseil européen qui demande à l'UEO "d'élaborer et de mettre en oeuvre les décisions de l'Union qui ont des implications dans le domaine de la défense" (l'art. J4, TUE). Mais l'UEO dépend de l'OTAN sur le plan opérationnel(20): "Du fait de la présence de l'Alliance atlantique(...), l'Europe s'est fait sans la défense"(21). L'UEO est la seule organisation européenne compétente en matière de défense, dont le traité fondateur comporte un engagement d'assistance militaire obligatoire, en théorie plus contraignant que celui du Traité de Washington. L'interaction des deux articles 5 ne pose pas nécessairement un problème en ce qui concerne l'élargissement de l'UE/l'UEO vers l'Europe Centrale (dans l'hypothèse d'un élargissement de l'UE qui précède celui de l'OTAN). L'adhésion à l'UEO est ouverte aux pays membres de l'UE. Une adhésion à l'UEO reste possible seulement après l'adhésion à l'UE (22). On constate, aussi, une tendance de délimiter la défense collective (la garantie de sécurité proprement dite) et les "tâches de Petersberg"(23), afin de permettre la participation des pays candidats, avant l'adhésion, en coordination avec les décisions prises par le Conseil de l'Atlantique Nord de Berlin (24) sur la possible participation des pays non-membres à la constitution des Groupes de Forces Interarmées Multinationales (GFIM), sur le modèle de l'IFOR en Bosnie.

L'évolution des débats à la CIG est perçue avec inquiétude en Europe Centrale. Le rapport du Groupe de Réflexion se présente plutôt comme "un catalogue des désaccords sur presque toutes les problèmes principaux qui confrontent l'UE"(25). Un

changement de calendrier semble possible, ce que signifie retarder les négociations sur l'élargissement. Dans le cadre de la CIG, du point de vue des centre-européens, les Etats débattent des questions institutionnelles, secondaires(26). Et même si la CIG pourrait marquer un certain accomplissement, il faut noter que le processus d'intégration n'efface pas les politiques étrangères et les objectifs nationaux. Dans leur poursuite, chaque membre de l'UE cherche à utiliser les institutions multilatérales. Ainsi, l'adhésion à l'UE dépend des compromis auxquels on abouti dans l'UE. Et les membres les plus importants- les "pays arbitres"-du à leur supériorité économique et à leur poids politique, auront une influence décisive sur le processus de prise de décision(27).

NOTES

1

- (1) Andrew Cottey, "The New Eastern Question: Western Security Policy Towards Post-Communist Europe", paper for British International Studies Association Annual Conference, University of Southampton, les 18-20 décembre 1995
- (2) Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Editura Nemira, București, 1995, pp.9-55
- (3) Edward Whalen, "EuroNATO-An Alliance for the Future", *European Security*, Vol.3, no.3, automne 1994, pp.441-462
- (4) Ioan Mircea Pațcu, "NATO Expansion: A View from Romania", *Romanian Journal of International Affairs*, Vol. 1, no.1-2/1995, IRSI, Bucarest, pp.60-68
- (5) Ioan Mircea Pațcu, *Op.Cit.*
- (6) Daniel Dăianu, "Dilemele integrării economice europene. Chestiunea Țărilor postcomuniste", **22**, les 17-23 janvier 1996, p.10; les 7-13 février 1996, p.12
- (7) Jean-Luc Dehaene (Premier Ministre de Belgique), "Unité et diversité-l'Europe à l'aube du 21ème siècle", le 16 juin 1996, Europa Forum, Götting
- (8) Howard E. Frost, "Eastern Europe's Search for Security", *Global Issues in Transition*, no 5, novembre 1993
- (9) Pál Dunay (Directeur adjoint de l'Institut Hongrois de Relations Internationales), "Whence the threat to peace in Europe?", *A Lasting Peace in Central Europe?*, *Chaillot Papers 20*, octobre 1995, pp. 47-48
- (10) Michael Cox, "Rethinking the end of the cold war", *Review of International Studies*, no 20, avril 1994, pp.187-200
- (11) Ioan Mircea Pațcu, "Spălii de securitate", *Românul*, no 40(234), les 10-16 octobre 1994
- (12) Pierre Lellouche, *Légitime défense. Vers une Europe en sécurité au XXI siècle*, Editions Patrick Banon, Paris, 1996
- (13) Edward Whalen, *Op.Cit.*
- (14) Edward Whalen, *Op.Cit.*
Ioan Mircea Pațcu, "Spălii de securitate", *Românul*, no 40(234), les 10-16 octobre 1994

- (15) Barry Buzan, M. Kelstrup, P. Lemaitre, E. Troner, O. Weaver, *The European security order recast. Scenarios for the post-cold war era*, Center for peace and conflict research, Pinter publishers, London&New York, 1990, pp.3-10
- (16) Charles Zorgbibe, *Les alliances dans le système mondial*, Presses Universitaires de France, 1983, pp.67-68
 John Roper, "Définition d'une politique de défense commune et d'une défense commune", en Laurence Martin et John Roper (dir.) *Vers une politique de défense commune*, Institut d'Etudes de Sécurité de l'UEO, 1995, p.10
 Mihail E. Ionescu, *După hegemonie. Patru scenarii de securitate pentru Europa de Est în anii 90*, Editura Scripta, București, 1993
- (17) Charles Zorgbibe, *Op.Cit.*, p.70
- (18) Charles Zorgbibe, *Op.Cit.*, p.75
- (19) John Roper, *Op.Cit.*, p.10
- (20) "Why NATO is Still Best", *Global Issues in Transition*, no.5, novembre 1993, p.23
- (21) Josef Joffe, "Collective Security and the Future of Europe: Failed Dreams and Dead Ends", *Survival*, Spring 1992, p.37, en Mihail E. Ionescu, *Op.Cit.*, p.39, note 1
- (22) "Why NATO is Still Best", *Global Issues in Transition*, no.5, novembre 1993, p.23
- (23) Pierre Lellouche, *Op.Cit.*
- (24) Philippe Moreau Defarges, *Les institutions européennes*, Armand Colin, Paris, 1993/1995, p.27
- (25) Pierre Lellouche, *Op.Cit.*
- (26) R. Gustavsson, journaliste à *Svenska Dagbladet*- aux débats du *Colloque Dialogues européens*, Bruxelles, les 24-25 février 1995
- (27) Pål Dunay, *Op.Cit.*, p.51
- (28) Pål Dunay, *Op.Cit.*, p.52
- (29) Pål Dunay, *Op.Cit.*, p.52, note 18
- (30) Institut des Hautes Etudes de Défense Nationale, *Athéna*, Paris, 1996
- (31) Alexandru Paleologu, "Noi am apărat valorile occidentale în falla barbariei", *Românul Liber*, mars 1996, p.5
- (32) Jakub Karpinski, "Roads from Communism", *Post Soviet and East European Studies*, 4(1994), en Alina Mungiu, *România după 89. Istoria unei neînțelegeri*, Humanitas, București, 1995, note 5, p.13
- (33) Václav Havel, en George Mink, Jean-Charles Szurek (dir.), *Cet étrange postcommunisme*, Preses du CNRS/La Découverte, Paris, 1992

2

- (1) Beatrice Heuser, *Op.Cit.*, p.56
- (2) Traité de l'Atlantique Nord, Article 10: "Les Parties peuvent, par accord unanime, inviter à accéder au Traité tout autre Etat européen susceptible de favoriser le développement des principes du présent Traité et de contribuer à la sécurité de la région de l'Atlantique Nord. Tout Etat ainsi invité peut devenir partie au Traité en déposant son instrument d'accession auprès du Gouvernement des Etats-Unis d'Amérique. Celui-ci informera chacune des Parties du dépôt de chaque instrument d'accession."

- (3) Traité de l'Atlantique Nord, Article 5: "Les Parties conviennent qu'une attaque armée contre l'une ou plusieurs d'entre elles survenant en Europe ou en Amérique du Nord sera considérée comme une attaque dirigée contre toutes les parties et, en conséquence, elles conviennent que, si une telle attaque se produit, chacune d'elles, dans l'exercice du droit de légitime défense, individuelle ou collective, reconnu par l'Article 51 de la Charte des Nations Unies, assistera la Parties ou les Parties ainsi attaquées en prenant aussitôt, individuellement et d'accord avec les autres Parties, telle action qu'elle jugera nécessaire, y compris l'emploi de la force armée, pour rétablir et assurer la sécurité dans la région de l'Atlantique Nord.

Toute attaque armée de cette nature et toute mesure prise en conséquence seront immédiatement portées à la connaissance du Conseil de Sécurité. Ces mesures prendront fin quand le Conseil de Sécurité aura pris les mesures nécessaires pour rétablir et maintenir la paix et la sécurité internationales."

- (4) John Roper, "Collective security and collective defence organizations in Europe", Colloque *Dialogues européens*, Bruxelles, les 24-25 février 1995, p.6
- (5) Hans J. Morgenthau, Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations*, Sixth Ed., 1987, pp.209-213
- (6) *Revue de l'OTAN*, no.5, octobre 1994
- (7) Zbigniew Brzezinski, "The Big Transformation", *The National Interest*, 33, l'automne 1993
- (8) Petre Roman, discours, Réunion du Forum Crans Montana, Bucarest, le 23 avril 1994
- (9) en Irina Zviagelskaia, "New Challenges, New Mechanisms in Europe: Moscow debates", Colloque *Dialogues européens*, Bruxelles, les 24-25 février 1995, p.5
- (10) Ioan Mircea Pațcu, "Relațiile României cu NATO- componentă a interesului național", Séminaire *Interesul național și politica de securitate*, Bucarest, les 8-10 décembre 1993

3

- (1) Pierre Lellouche, *Op.Cit.*, p.126
- (2) Perry Anderson, "Contradictions at the heart of Europe", *The Independent*, le 26 janvier 1996
- (3) Idem
- (4) Traité sur l'Union Européenne, article N (dispositions finales): "Une conférence des représentants des gouvernements des Etats membres sera convoquée en 1996 pour examiner, conformément aux objectifs énoncés aux articles A et B des dispositions communes, les dispositions du présent Traité pour lesquels une révision est prévue."
- (5) *Conclusions de la présidence*, Conseil Européen de Turin, le 29 mars 1996
- (6) John Roper, *Op.Cit.*, en Laurence Martin & John Roper (dir.), *Op.Cit.*
- (7) Nicole Gnesotto, *Op.Cit.*
- (8) Philippe Moreau Defarges, *Op.Cit.*
- (9) Pierre Lelouche, *Op.Cit.*, p.136
- (10) Traité sur l'Union Européenne, article J4: "La politique étrangère et de sécurité commune inclut l'ensemble des questions relatives à la sécurité de l'Union européenne, y compris la définition à terme d'une politique de défense commune, qui pourrait conduire, le moment venu, à une défense commune"

- (11) *Contribution de l'UEO à la Conférence intergouvernementale de l'Union européenne de 1996*, Conseil des Ministres de l'UEO, Madrid, le 14 novembre 1995
- (12) Przemyslaw Grudzinski, "National interests: European institutions", *A lasting peace in Central Europe?*, *Chaillot Paper 20*, Institute for Security Studies, Western European Union, Paris, octobre 1995, p.19
- (13) *Le Monde*, le 28 mars 1996
- (14) *Financial Times*, le 4 octobre 1996
- (15) Daniel Dăianu, *Op.Cit.*
- (16) *The Independent*, le 8 mars 1996
- (17) Groupe d'Experts à haut niveau sur la PESC, Deuxième rapport, *La politique extérieure et de sécurité de l'Europe à l'horizon 2000: les voies et moyens d'une véritable crédibilité*, Bruxelles, le 28 novembre 1995
- (18) Article J4, Traité sur l'Union Européenne
- (19) *Déclaration sur le rôle de l'Union de l'Europe Occidentale et sur ses relations avec l'Union européenne et avec l'Alliance atlantique*, le 10 décembre 1991
- (20) Nicole Gnesotto, *Op.Cit.*
- (21) Pierre Lellouche, *Op.Cit.*, p.141
- (22) Le Conseil ministériel de l'UEO par la Déclaration de Petersberg du 19 juin 1992: "Les Etats qui sont membres de l'Union européenne sont invités à adhérer à l'UEO dans les conditions à convenir conformément à l'article XI du Traité de Bruxelles modifié, ou à devenir observateurs s'ils le souhaitent. Dans le même temps, les autres Etats membres de l'OTAN sont invités à devenir membres associé de l'UEO d'une manière qui leur donne la possibilité de participer pleinement aux activités de l'UEO"; en Eric Remacle, "L'UEO européenne ou atlantique?", *Les Dossiers du GRIP*, no 183, 7/93, Bruxelles, p.34; Les nouveaux membres de l'UE peuvent adhérer à l'UEO conformément à l'article XI du Traité de Bruxelles modifié: "Les Hautes Parties Contractantes pourront décider, de commun accord, d'inviter tout autre Etat à adhérer au present Traité, aux conditions qui seront convenues entre Elles et l'Etat invité"; en Stefano Silvestri, Nicole Gnesotto, Alvaro Vasconcelos, "Prise de décision et institutions", Laurence Martin & John Roper(dir.), *Op.Cit.*, p.55, note 18
- (23) La Déclaration de Petersberg, de 19 juin 1992, élargit les missions de l'UEO aux missions humanitaires ou d'évacuation des ressortissants, des missions de maintien de la paix et la gestion des crises, y compris des opérations de retablissement de la paix; dans le même sens, un rapport, de décembre 1994, publié par un groupe d'experts sur la PESC considère deux cas d'usage probable de la force: une intervention de maintien de la paix conformément au chapitre VI de la Charte de l'ONU ou une action coercitive de retablissement de la paix au titre du chapitre VII de la Charte
- (24) Berlin, le 3 juin 1996
- (25) *Financial Times*, le 21 février 1996
- (26) Fülöp Mihály, "La politique étrangère hongroise dans le contexte d'Europe centrale", *Politique étrangère*, printemps 1994, p.115-127
- (27) Daniel Dăianu, *Op.Cit.*

STAT-NAȚIUNE ȘI SISTEM INTERNAȚIONAL

CHRISTIAN-RADU CHEREJI*

ABSTRACT. The National State and the International System. The present paper constitutes an argument for the pre-eminence of the nation state on the world scene, and investigates the relation between the nation state and the international system. The paper presents the evolution of this relation from the times of the Westphalian Treaties ending the 30 Years War until our days; it analyzes the complex challenges the global system poses to the nation state of the present days; and it emphasizes, finally, the prominent role the nation state still plays on the scene of international politics.

Dezmembrarea blocului comunist european (1989-1991) a redeschis problematica statului-națiune. Perioada anilor '90 poate fi considerată ca o ultimă (și poate nu definitivă) etapă în procesul de formare a statelor-națiune, nu numai în Europa, dar și în restul lumii. O serie de state noi, a căror fruntarii tind să se suprapună peste limitele teritoriale ale unor mai vechi sau mai noi națiuni, au apărut în această perioadă. O sumară tipologie a acestor procese le poate clasifica în:

1. **pașnice** – a. **prin unificare benevolă**: Germania, China-Hong-Kong, posibil Coreea; b. **prin separare non-violentă**: Cehoslovacia, statele baltice, Ucraina, Republica Moldova etc.
2. **violente** – cazul statelor apărute pe ruinele fostei Yugoslavii.

Indiferent de forma îmbrăcată de procesul de formare a noilor state naționale, cert rămâne faptul că el continuă, legitimând odată mai mult viabilitatea statului-națiune ca unică formă de asociere politică recunoscută internațional, singura modalitate de afirmare plenară a unei națiuni în arena internațională.

În ultimii zece ani s-au ridicat numeroase voci, fie în mediul academic, fie la nivel politic național sau internațional, care au contestat viabilitatea formulei statului-națiune. Contestațiile au venit din două direcții:

---

* Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, Facultatea de Științe Politice și Administrative, Catedra de Științe Politice

1. dinspre promotorii și susținătorii fervenți ai Drepturilor Omului, a căror efort se concentra înspre minoritățile etnice și dreptul lor de conservare a identității proprii; aceștia susțineau (și susțin în continuare) că formula statului-națiune nu poate asigura și garanta respectarea drepturilor minorităților etnice; mai mult, însăși formula în sine era contestată, afirmându-se că, la nivel global, sunt prea puține state care cuprind în interiorul frontierelor lor o națiune și numai una, majoritatea covârșitoare incluzând cel puțin un grup național semnificativ, în afara celui majoritar.
2. dinspre apostolii globalismului, care consideră statul-națiune ca un produs tipic al vremurilor moderne, al Revoluției Industriale, prea puțin adaptat nevoilor unei societăți post-moderne și post-industriale. În viziunea acestora, globalizarea economiei și comunicațiilor face imposibil un control eficient al statului național asupra acestor domenii; puterea firmelor multinaționale erodează puterea guvernelor, iar complexitatea problemelor unei societăți globale depășește capacitatea de procesare și acțiune coerentă a acestora.

Toate cele afirmate mai sus, indiferent că vin în sprijinul ipotezelor referitoare la revigorarea formulei statului-națiune sau în sprijinul contestărilor acesteia, demonstrează strânsa legătură între statul-națiune și structura sistemului internațional. Intenția eseului de față este de-a surprinde (sumar, evident, și fără nici o pretenție de exhaustivitate) evoluția diacronică a dinamicii raporturilor dintre statul-națiune și sistemul internațional.

Se poate afirma, fără a cădea în păcatul tautologiei, că statul-națiune și sistemul internațional apar concomitent pe scena istoriei. Deși statul, ca instituție politică, apare în zorii istoriei, formula statului-națiune nu se conturează decât târziu, înspre secolul al XVII-lea, așa cum demonstrează P. Chaunu vorbind despre civilizația Europei clasice. Născută în spațiul francez, ideea coincidenței dintre granițele statului și limitele teritoriale ale națiunii va ajunge, în decursul a trei secole, să se impună în întreaga Europă și, mai apoi, în întreaga lume. Afirmarea pe scena europeană a formulei statului-națiune, sub bagheta dirigentă a cardinalului de Richelieu, a coincis cu declanșarea așa-numitului Război de 30 de ani, primul război de anvergură europeană. Finalizarea acestui conflict continental, prin Pacea din Westphalia, consființa apariția primului sistem european de balanță de putere, stabilind totodată, pentru următoarele 350 de ani, regulile de bază ale acțiunii statelor în cadrul sistemului internațional ale cărui componente erau: principiul suveranității naționale, principiul neamestecului în treburile interne, dreptul păcii și al războiului, regulile de conduită la nivel continental.

Similar altor procese europene, impunerea formulei statului-națiune a migrat dinspre Vest spre Est, atingând Europa Centrală și Balcanică odată cu generalizarea procesului de formare a națiunii moderne. Geneza statelor-națiune în aceste regiuni ale continentului european a fost însă blocată de structura sistemului internațional, construită în baza principiului balanței multipolare de putere – așa-numitul **sistem de echilibru european**. Definit teoretic de von Gentz și aplicat perfect de discipolul său, prințul Metternich, în urma Congresului de la Viena 1815, acest principiu venea în contradicție cu procesul de consolidare a națiunilor moderne, sacrificând dorința acestora de autodeterminare în favoarea stabilității sistemice și a conservării balanței de putere în Europa post-napoleoniană. Secolul al XIX-lea va fi martorul conflictului dintre aceste două principii de acțiune politică, fapt ilustrat plenar de evenimentele anului revoluționar 1848. Revoluțiile europene din acest an au fost expresia ideii de autodeterminare a națiunilor, a afirmării dreptului fiecărei națiuni de a se organiza independent și de a decide pentru ea însăși; stingerea focarelor revoluționare a fost efectul cooperării dintre marile puteri favorabile păstrării statu-quo-ului, a conservării echilibrului de putere la nivel continental prin conservarea actorilor înșiși, existența unora dintre aceștia (a Austriei îndeosebi) fiind pusă sub semnul întrebării de către forțele revoluționare.

Aplicarea formulei statului-națiune în spațiul german și italian nu a adus modificări de structură a sistemului internațional – este și una din rațiunile pentru care procesele de unificare german și italian, deși dificile și derulate pe parcursul unei perioade de timp destul de lungi, după criterii moderne, au fost ușor acceptate și asimilate de sistem; Germania și Italia, sub forma embrionară a Prusiei și Regatului Sardiniei, făceau parte din “**concertul european**” și erau, deci, facil de integrat acestuia, chiar și în noua lor formulă.

Dificil s-a dovedit procesul în spațiul central-și sud-est european, unde formarea statelor-națiune însemna obligatoriu dispariția de pe scena europeană a două mari puteri – Austria și Turcia – considerate esențiale pentru păstrarea echilibrului european. Ca atare, formula statului-națiune a întâmpinat mari greutăți în a se impune; a reușit să o facă în spațiul periferic al sistemului european, începând cu recunoașterea independenței Greciei (1829) și finalizând cu declarația de independență a Bulgariei (1908); națiunile central-europene, situate în însuși nucleul sistemului european, au trebuit să aștepte o criză de structură a acestuia pentru a putea spera la formarea unor state proprii. Ocazia s-a ivit odată cu declanșarea Primului Război Mondial, a cărui consecință directă a fost dezvăluirea tuturor slăbiciunilor statelor multinaționale și demonstrarea incapacității lor de supraviețuire. Ca atare, după retragerea Rusiei de pe scena europeană, absorbită fiind de Revoluția bolșevică, războiul civil și aflată în plin proces de dezmembrare, după distrugerea prealabilă a puterii europene a

Turciei, a venit rândul imperiului multinațional al Habsburgilor. Pe ruinele acestuia s-au constituit noile state central-europene și și-au desăvârșit unitatea state pre-existente; prin dispariția din concertul european a Rusiei, Austro-Ungariei și Turciei și prin trecerea Germaniei (în urma Tratatului de la Versailles 1919) în rândul puterilor mijlocii, sistemul de echilibru european rămânea fără obiect și fără participanți; din multipolar, sistemul devine pentru scurt timp hegemonic, unipolar, în vârful său aflându-se Franța, secondată (și supravegheată atent) de către Marea Britanie. Ca urmare, finalizarea procesului de formare a statelor-națiune în Europa a fost posibilă și a avut ca efect modificarea majoră, de profunzime, a structurii sistemului internațional; în această etapă, statul-națiune iese învingător în fața sistemului internațional, formula statului-națiune consacându-se la nivel european și transformându-se în model pentru restul lumii.

Din nefericire, aplicarea formulei sus-numite în spațiul central, est și sud-est european nu s-a realizat plenar, coincidența dintre frontierele statului și cele ale națiunii nerealizându-se în nici un caz. Divergența dintre cele două a avut mai multe forme:

1. state înglobând cel puțin un grup național semnificativ ca dimensiuni, în afara celui dominant: România, Polonia, Bulgaria, Grecia, statele baltice;
2. state unde nici un grup național nu era majoritar: Yugoslavia, Cehoslovacia;
3. națiuni dispersate în mai multe state: Ungaria, Albania;
4. "stat fara națiune": Austria - identitatea națională a austriecilor ne-existând inițial, aceștia considerându-se membri ai marii națiuni germane; o identitate națională austriacă se va naște abia odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Existența acestor state construite în baza formulei statului-națiune fără a-i respecta criteriile, precum și dereglarea balanței de putere în spațiul european datorată acestor state slabe, incapabile de a se apăra singure, au constituit premisele necesare declanșării unui nou război mondial, pe fondul dorinței de revanșă a regimurilor totalitare din Germania, Rusia Sovietică și Italia. Germania nazistă a fost cea care a încercat să ducă până la ultimele consecințe formula statului-națiune - a cuprinde în interiorul frontierelor sale **toți membrii națiunii germane**. Rezultatul final al acestei încercări este binecunoscut - împărțirea Germaniei între marile puteri aliate învingătoare în cel de-al Doilea Război Mondial iar mai apoi, sub incidența efectelor declanșării Războiului Rece, formarea a două state germane (1949).

Finalul celui de al Doilea Război Mondial a adus cu sine o nouă restructurare a sistemului internațional - acesta devine bipolar, lumea împărțindu-se în două blocuri adverse, în baza a două ideologii reciproc exclusiviste. Efectul acestei dichotomii mondiale în sfera problematicei statului-

națiune va fi unul dublu: pe de o parte, sub impactul fracturii ideologice a sistemului internațional, o serie de state se vor vedea împărțite în două, fiecare parte intrând sub incidența uneia dintre ideologiile dominante – Germania, Coreea, Vietnam, China; pe de cealaltă parte, sub presiunea ambelor superputeri, din rațiuni evident diferite dar cu efect similar, imperiile coloniale intră în proces de disoluție, rezultatul fiind apariția unui nou val de state create teoretic în virtutea formulei statului-națiune. Cunoscut sub numele de decolonizare, acest proces a dus la creșterea covârșitoare a numărului de state pe glob și constituie ceea ce experții în domeniu numesc **a treia etapă** în procesul istoric de formare a statelor moderne. Toate aceste state nou formate în urma procesului de decolonizare suferă de tarele aplicării neuniforme și aleatorii a formulei statului-națiune, după modelul precis al statelor central și sud-est europene apărute pe ruinele celor trei imperii multinaționale. Și de această dată, interesele contradictorii ale marilor puteri (sau superputeri, după caz), neuniformitatea răspândirii teritoriale a grupurilor etnice și naționale, precum și limitările impuse de structura sistemului internațional au concurat la formarea unor state slabe, unele incapabile de supraviețuire sau neguvernabile, străbătute de conflicte interne cu potențial destabilizator pentru regiuni întregi ale lumii. Circularitatea dinamicii relațiilor stat-națiune – sistem internațional devine astfel evidentă: ***necesitatea și dreptul națiunilor de a se autoguverna fac necesară formarea statelor-națiune; procesul de formare a acestor state are potențial destabilizator pentru sistemul internațional; la rândul lor, structura și procesele sistemului internațional limitează și distorsionează formarea statelor-națiune, acestea necorespunzând standardelor cerute de formula inițială; ca urmare, aceste state sunt vulnerabile, instabile, iar conflictele ce le macină din interior sau le opune unele altora destabilizează sistemul internațional, punându-i în pericol structura.*** Evenimentele petrecute după Căderea Zidului Berlinului evidențiază odată mai mult cele afirmate mai sus – al patrulea val de state-națiune, apărute în anii '90, suferă de toate bolile statelor născute în celelalte trei etape anterioare; potențialul lor destabilizator pentru sistem este evident – fie ca este vorba de noua Rusie, noua Serbie, noua Chină sau Germania reunificată, posibila nouă Coree reunificată. Crizele din Golf (1990-1991), din ex-Yugoslavia (de la războiul sârbo-croat 1991-1992 până la recente evoluții din Kosovo 1999-2000), din Cecenia, Taiwan, Zair, pentru a nu mai vorbi de Irlanda de Nord, Scoția sau Țara Bascilor, demonstrează pe de o parte, că procesul de formare a statelor-națiune nu s-a încheiat, iar pe de cealaltă parte, strânsa interacțiune, jocul de influențe negative și pozitive, dintre statul-națiune și sistemul internațional.

În final, un cuvânt despre dezbaterile asupra viabilității formulei statului-națiune în epoca post-modernă și post-industrială – deși criticile aduse la adresa acestei formule de susținătorii drepturilor minorităților precum și de vizionarii globalismului sunt în mare parte corecte și penetrante, atât timp cât principala formă de agregare a grupurilor umane se produce în jurul conceptului de națiune, indiferent de definiția care i se dă acesteia, și atât timp cât statul este singura expresie politică și juridică recunoscută internațional a națiunii, statul-națiune va continua să-și păstreze intactă rațiunea de a fi și de a acționa în sistemul internațional.

ASPECTE TEORETICE ALE CONSOLIDĂRII DEMOCRAȚIEI

ILEANA PETRAȘ VOICU

ABSTRACT. Theoretical Aspects of Democratic Consolidation. The main objective of my research work is to expand knowledge and expertise in comparative and empirical approaches of democratization and democratic consolidation. These issues are “hot” both theoretically and pragmatically for countries like Romania, which facing obstacles in creating a good quality and lasting democracy.

There are two lines that I will follow. One is to evaluate the theories of Democratic “Consolidation” and apply to the new democracies different “tests” and criteria, and ideal type definitions of “consolidated democracy” like Robert Dahl’s polyarchy, the five arenas of Juan Linz and Alfred Stepan and the “tests” that Gunther, Diamandouros and Puhl propose. The focus is to try answers to the questions like: What makes democracies endure? What kind of institutional design and social conditions make possible democracy in poor countries?

The second line is to use this theoretical frame for underline policies and strategies, which can consolidate democracy in Romania.

My basic hypothesis is that the tasks, conditions, choices, politics of democratic consolidation are different from those of transitions.

Pentru a stabili dacă într-o țară există sau nu o democrație consolidată trebuie înainte de toate să stabilim o demarcație clară care să separe democrațiile de nondemocrații. Consolidarea este un concept important pentru studiul democrației și un scop politic esențial pentru noile democrații. Acest punct depinde evident de modul în care definim democrația. Lucru deosebit de important atât din punct de vedere practic-politic (politicieni cu foarte variate convingeri și practici încearcă să-și apropie această etichetă și să o asocieze acțiunilor lor), dar și teoretic (datorită ambiguității ce îl înconjoară), teoreticienii ezită să utilizeze acest termen fără a-i adăuga și alte determinări, deranjați de faptul că de la o vreme cuvântul “democratic” circulă pe piața politică ca o monedă devalorizată. Distinsul politolog american *Robert Dahl* a încercat chiar să introducă un nou termen “poliarhie” cu speranța constantă (și deșartă) de a câștiga în precizie conceptuală. La bine și la rău, eticheta democrației a devenit sloganul discursului politic contemporan.¹

S-a ajuns la un consens inițial în privința condițiilor minime pe care trebuie să le satisfacă un stat pentru a merita denumirea prestigioasă de “democratic”. Inițial consensul, mai ales în lumea sociologilor americani s-a stabilit în jurul definiției dată de *Joseph Schumpeter*: “acea ordine instituțională de reglementare a accesului la deciziile politice în care indivizii dobîndesc puterea de a decide în urma unei competiții pentru câștigarea voturilor populației”.² Ulterior această definiție minimală a fost respinsă fiind acuzată de “electoralism” și de “electoralist fallacy” și adoptată ca definiție minimală cea propusă de *Robert Dahl* – in *Polyarchy*. Toți autorii acceptă anumite aspecte ale abordării procedurale clasice a democrației moderne, dar pun accentul atât pe faptul că guvernării trebuie să răspundă de actele lor în fața cetățenilor, cât și pe *relevanța unor mecanisme competitive diferite de cele electorale*.

Nu numai că s-a ajuns la un consens teoretic relativ dar există un număr de organizații internaționale care supraveghează, în prezent, modul cum sunt respectate aceste standarde, iar unele țări le iau în considerație atunci când își formează politica externă.³

Consensul nu mai este atât de proeminent atunci când se pune problema criteriilor de comparare a cazurilor subsumate acestui set. Se pot găsi și propune concepții alternative pentru aceste comparații. De pildă, *Guillermo O'Donnell* critică aspru literatura majoritară care afirmă că democrațiile “incomplete” eșuează în tentativa lor de a deveni consolidate, or instituționalizate și vorbește despre “iluzii” privind consolidarea. Contrar a ceea ce susțin majoritatea specialiștilor, *problema cu multe noi poliarhii nu este lipsa instituționalizării*.⁴

Cauza acestei percepții trebuie căutată în modul în care politologii conceptualizează anumite instituții și, care ne împiedică să realizăm că *aceste poliarhii au de fapt două instituții extrem de importante. Una este înalt formalizată, dar intermitentă: alegerile. Cealaltă este informală, permanentă și pervazivă: particularism (sau mai larg definit clientelism)*. Dar spre deosebire de perioada autoritară acest particularism există într-o dificilă tensiune cu regulile formale și cu instituțiile pe care *O'Donnell* le numește deplinul pachet instituțional (“full institutional package”) al poliarhiilor.⁵

Poliarhia⁶ în definiția lui *Dahl* are șapte atribute pe care el le numește “condiții procedurale minime”: 1) oficiali aleși; 2) alegeri libere și corecte; 3) alegeri inclusive (practic toate persoanele adulte au dreptul de a participa la vot pentru alegerea reprezentanților); 4) dreptul de a candida pentru posturile guvernamentale; 5) libertatea exprimării și de conștiință; 6) dreptul la informație alternativă; 7) dreptul de a forma asociații sau organizații autonome (partide politice și grupuri de interes).

Atributele 1 la 4 ne arată că un aspect fundamental al poli-arhiei este acela că alegerile sunt inclusive, corecte și competitive. Atributele 5 la 7 se referă la libertăți politice și sociale minimale care sunt necesare nu numai în perioada alegerilor, dar de asemenea și între alegeri ca o condiție ca alegerile să fie corecte și competitive. Conform acestor criterii, câteva din țările Americii latine nu sunt poli-arhii: Republica Dominicană, Haiti și Mexic au ținut recent alegeri, dar acestea au fost marcate de serioase iregularități înainte, în timpul și după scrutin (*O' Donnell, op. cit, p.41*).

Majoritatea specialiștilor consideră că aceste șapte condiții surprind esența procedurilor democratice. Cum însă Dahl și-a publicat cartea în 1971 datele empirice aduse de cele două valuri recente de democratizare impun accente și precauții suplimentare, pe care le considerăm esențiale pentru a surprinde specificul acestor noi democrații. *Philippe C. Schmitter și Terry Karl* mai adaugă două condiții. Cel dintâi poate fi considerat drept o rafinare a punctului 1, în timp ce al doilea ar putea fi numit o precondiție implicită pentru toate cele șapte.

8) Reprezentanții aleși trebuie să-și poată exercita puterea constituțională fără a fi supuși unei opoziții (chiar și informale) din partea funcționarilor nealeși. Democrația este în pericol dacă ofițerii armatei, funcționarii publici sau conducătorii instituțiilor de stat își rezervă dreptul de a acționa independent de reprecentanții aleși ai poporului, sau de a nesocoti hotărârile acestora. Fără această obiecție suplimentară, statele militarizate din America Centrală de azi, unde nu există un control civil asupra armatei, ar putea fi clasificată de mulți cercetători drept democrații, așa cum au și fost (cu excepția regimului sandinist din Nicaragua) de către politicienii americani. Această condiție ne ferește de ceea ce am numit mai devreme "electoralism" - tendința concentrării asupra organizării de alegeri, ignorând celelalte realități politice.

9) Statul trebuie să se autoguverneze, să poată acționa independent de constrângerile impuse de sisteme politice suprastatale. Dahl și alți teoreticieni contemporani ai democrației au considerat această condiție îndeplinită pentru că s-au referit la state naționale suverane.⁷

Cum, vom vedea într-un paragraf special *Juan Linz și Alfred Stepan* în cartea lor de referință *Problems of Democratic Transitions and Consolidation* (1996) vor relua și dezvolta aceste două condiții suplimentare.

Condiția 8 este prezentă și la O'Donnell în articolul său *Illusions About Consolidation* (1997): auoritățile reprezentative (alese) nu trebuie să fie supuse la constrângeri severe, vetouri ori excluderea din anumite domenii ale politicilor publice de către alți actori nealeși, în special forțele armate. În acest sens, Guatemala și Paraguay, și probabil El Salvador și Honduras nu

sunt poliarii. De asemenea, este prezentă și condiția 9): trebuie să existe un teritoriu național-necontestat care să definească clar demos-ul (populația cu drept de vot).

În plus, O'Donnell îmbogățește lista cu alte două condiții – le credem necesare și pertinente: 1) oficialii aleși (și anumiți oficiali numiți) trebuie să nu fie răsturnați arbitrar înainte de terminarea mandatului prevăzut de constituție (Alberto Fujimori în Peru și Boris Eltin cu toate că au venit la putere prin alegeri corecte, au abolit poliaria atunci când au închis cu forța congresul țării lor); 2) o dimensiune intertemporală: o așteptare generalizată că un proces electoral corect și libertățile sale adiacente vor continua într-un viitor nedeterminat.⁸

Revenind la definiția poliariiei să observăm că ea este foarte corectă în a stabili o linie de demarcație între ceea ce este și ceea ce nu este o democrație, dar nu dă seama de *variațiile mari între diverse democrații*. Aceste variații pot fi constatate empiric, pot fi evaluate normativ și se poate estima efectul lor asupra șanselor de supraviețuire a fiecărei democrații. Variațiile sunt determinate de configurațiile instituționale diferite și de funcționarea acestora. Nu există un ansamblu unic de instituții, practici sau valori care să reprezinte democrația, așa că configurația unei țări va depinde enorm de alegerile instituționale. Cu toate că acestea pot fi în egală măsură democratice, nu toate combinațiile asigură șanse egale de dezvoltare (de consolidare), de eficacitate și durabilitate. Este important să recunoaștem că acestea nu definesc totuși puncte diferite pe un continuum ascendent, ci reprezintă o matrice de combinații posibile, care sunt democratice *în moduri diferite*. (P.Schmitter, Terry Karl, *op. cit.* p. 42). În continuare autorii fac o listă a instituțiilor: consensul, participarea, accesul, responsabilitatea, regula majorității, suveranitatea parlamentară, guvernarea prin partide politice, pluralismul, federalismul, instituția prezidențială, verificarea reciprocă și echilibrul puterilor.⁹

Problema principală care se ridică pentru tranziția și consolidarea democratică este corespondența între regulile instituționale statuate și comportamentul efectiv al actorilor politici. De multe ori – așa cum arată antropologii – regulile informale sunt cele larg împărtășite și adânc înrădăcinate – cu alte cuvinte comportamentul nu este ghidat de regulile oficial statuate – care continuă totuși să fie menținute. Această prăpastie crescândă între regulile formale și comportamentul efectiv al actorilor politici este prezentă și în democrațiile vechi, dar este incomparabil mai pronunțată în cazul noilor democrații. Imposibilitatea de a stabili clar când o democrație a devenit consolidată rezultă și în cazul “testelor” consolidării democratice propuse de Gunther și Diamandouros Indicatorii care pot aduce evidențe că un regim

este consolidat sunt: 1) “alternanța la putere între rivali”; 2) “sprijin generalizat continuu și stabilitate în timpul unor greutăți economice extreme”; 3) “învingerea și pedepsirea unor rebeli puțin numeroși dar strategic plasați”; 4) “stabilitatea regimului în fața unei restructurări radicale ale sistemului de partide”; 5) absența unor patide or mișcări sociale antisistemice semnificative”.⁹

Se poate spune că ghidul acțiunii raționale a actorilor îl constituie instituțiile clientelismului, particularismului, patronajului, nepotismului – atitudini care în lumina regulilor setului instituțional complet al poliарhiei ar fi considerate corupte. Particularismul – ca și concepțiile și practicile de tip neopatrimonial și delegative – contravin uneia dintre trăsăturile esențiale ale poliарhiei: disticția comportamentală, legală și normativă între sfera publică și cea privată. Indivizii care au roluri în instituțiile politice și de stat se presupune că sunt ghidați nu de motive particulare, ci de o orientare universalistă spre o formă a binelui public (O'Donnell, *op. cit.*, p.46)

Spre deosebire de alți autori O'Donnell consideră pe bună dreptate că criteriul principal pentru consolidarea democratică or instituționalizare este mai mult sau mai puțin explicit o rezonabil de strânsă apropiere între regulile formale și comportamentul efectiv al actorilor. (*op.cit.*, p.47).

Faptul că anumite poliарhii sunt informal instituționalizate are consecințe importante. De pildă responsabilitatea (accountability) este asigurată doar vertical (în raport cu electoratul) nu și “orizontal”. Prin aceasta se înțelege controlul pe care anumite agenții ale statului trebuie să-l exercite asupra altor agenții. Acesta este un aspect adesea neglijat a statului de drept în una din ariile cele mai greu de implantat, deasupra unor agenți ai statului, în special înalți oficiali.

Una din abordările cele mai influente ale tranziției și consolidării democrației găsim la Adam Przeworski. Să analizăm definiția dată de el democrației ca stare de echilibru: *Democrația este consolidată* când în anumite condiții politice și economice un anumit sistem de instituții devine singurul joc imaginabil, când nimeni nu-și poate imagina vreo acțiune înafara instituțiilor democratice, când tot ceea ce doresc cei care pierd este să încerce din nou în cadrul aceluiași instituții unde tocmai au pierdut. *Democrația este consolidată când devine auto-impusă*, atunci când toate forțele politice implicate consideră că cel mai bine este să continue să-și supună interesele și valorile interacțiunii nesigure a instituțiilor. Pentru a exprima aceasta, într-un fel mai tehnic, democrația este consolidată când conformarea acțiunii într-un cadru instituțional – constituie echilibrul strategiilor descentralizate ale tuturor forțelor politice implicate.¹⁰

Înainte de a trece la critica acestei definiții să vedem ipotezele pe care se bazează.

1) Instituțiile sunt importante. Ele sunt importante în două feluri: *ca reguli pentru competiție și drept* coduri de pedepsire a neconformării; 2) există feluri diferite de a organiza democrațiile; 3) instituțiile fac să existe o diferență nu numai în ceea ce privește eficiența lor dar, așa cum Knight ne-a reamintit cu vigoare, și prin profundele lor efecte distribuționale. De aici o primă consecință importantă: deoarece au consecințe distribuționale – deoarece asigură oportunități diferite pentru anumite grupuri – anumite cadre instituționale sunt consolidate în anumite condiții economice și politice în care altele nu ar fi fost.

Se poate spune totuși că “legitimitatea” înțeleasă în termeni individuali are o mică influență asupra problemei stabilității regimului. Numai forțe politice organizate au capacitatea de a submina sistemul democratic.

Singurele forme de neconformare care contează pentru auto-impunerea democrației sunt strategiile care 1) caută să modifice rezultatele ex-post ale procesului democratic și 2) reduc în mod drastic încrederea celorlalți participanți în instituțiile democratice.

Ca și alți autori Przeworski subliniază pe bună dreptate: *cadrul instituțional al controlului civil asupra armatei constituie punctul nevrălgic al consolidării democrației.*

Conformarea depinde de probabilitatea de a învinge în cadrul instituțiilor democratice, dar și de dorința altor forțe politice de a apăra instituțiile democratice. Cu cât neconformarea este mai puțin riscantă cu atât mai puțin probabil va fi că potențialele forțe antidemocratice se vor conforma. Democrația presupune o conformare generalizată. Dacă democrația supraviețuiește sau nu unor condiții economice nefavorabile, acest fapt este un efect comun al condițiilor și instituțiilor. Așa cum demonstrează experiența europeană din timpul Marii Crize, unele cadre instituționale sunt mai rezistente decât altele la criză economică. Împreună cu Przeworski putem conchide: din punct de vedere static, instituțiile democratice trebuie să fie “corecte”, ele trebuie să dea tuturor forțelor politice relevante o șansă de a câștiga din când în când în competiția de interese și valori. Din punct de vedere dinamic, acestea trebuie să fie eficiente: ele trebuie să facă chiar faptul de a pierde în democrație mult mai atrăgător decât un viitor în alternative nedemocratice.

Cunoștințele noastre empirice actuale nu ne permit să tragem concluzii pertinente în legătură cu dezacordurile referitoare la modelul instituțional pentru că *consolidarea democrației poate fi un efect comun al unor condiții și instituții. Instituțiile trebuie să fie adecvate condițiilor. În orice caz un*

lucru e sigur: democrațiile de succes sunt acelea în care instituțiile fac să fie dificil să se fortifice un avantaj temporar. O democrație stabilă cere ca guvernele să fie suficient de puternice pentru a governa în mod eficient, dar și suficient de slabe pentru a nu putea governa împotriva unor interese importante. Consolidarea democrației nu este întotdeauna posibilă pentru că nu întotdeauna se pot asigura condiții ca cele de mai sus.

Przeworski – dă și o altă definiție mult mai clară democrației consolidate: întrebarea centrală referitoare la tranziții este dacă acestea conduc la o democrație consolidată, aceasta însemnând un sistem în care forțele politice relevante își supun interesele și se adaptează efectelor procesului democratic. Democrația este consolidată acolo unde majoritatea conflictelor sunt rezolvate prin intermediul instituțiilor democratice unde nimeni nu poate controla rezultatele ex-post și unde acestea nu sunt determinate ex ante, ele au importanță în limitele previzibile și presupun conformarea forțelor politice importante (Przeworski, 1996:59).

Teoria lui Juan J. Linz & Alfred Stepan

Este cea mai influentă teorie a consolidării, iar cartea lor *Problems of Democratic Transition and Consolidation:southern Europe, south America și Europa Post-Comunistă* (1996) a devenit punct de referință pentru toți cercetătorii tranziției și democratizării.

Trebuie să fie îndeplinite trei condiții minimale înainte de a putea vorbi de consolidare democratică: 1) statalitate; 2) tranziție democratică completă; 3) un guvern care conduce democratic.

1) Dacă nu există stat nu există democrație (în anumite părți ale lumii, conflictele despre autoritate și domeniile polis-ului și, identitățile și loialitățile demos-ului sunt atât de intense că nu există un stat definit).

2) Democrația nu poate fi consolidată până nu s-a ajuns la o tranziție completă. O condiție necesară dar nu suficientă o constituie alegerile libere și cele șapte condiții instituționale stabilite de *Robert A. Dahl* (vezi definiția).

3) Nici un regim n-ar trebui să fie considerat democratic dacă conducătorii nu guvernează democratic. Dacă oficialii aleși liberi (nu contează care este majoritatea lor) încalcă constituția, violează drepturile indivizilor și minorităților, încalcă funcțiile legislativului, și ca urmare eșuează să acționeze în limitele statului de drept, regimurile lor nu se pot considera democrații.

În concluzie, atunci când vorbim despre consolidarea democrației, nu ne referim la regimuri nondemocratice liberalizate sau la pseudodemocrații sau cu democrații hibride unde anumite instituții democratice coexistă cu instituții nondemocratice în afara controlului statului democratic. Numai democrațiile pot deveni democrații consolidate.

O tranziție completă nu presupune trecerea automată la faza de democrație consolidată. Dimpotrivă există numeroase situații de țări care nu ating acest stadiu. Între faza de tranziție completă și cea de democrație consolidată există un interval de “post-tranziție”.

Autorii consideră că în cele mai multe cazuri după ce o tranziție este completă, mai există totuși multe sarcini care trebuie îndeplinite, condiții care trebuie realizate și atitudini și mentalități care trebuie cultivate înainte ca democrația să poată fi considerată drept consolidată. Mulți cercetători pentru a defini o democrație consolidată, enumeră toate caracteristicile regimului care îmbunătățesc calitatea de ansamblu a democrației.

Autorii mai sus amintiți preferă în schimb o definiție mai restrânsă a democrației consolidate, dar una care combină dimensiunile comportamentale, atitudinale și constituționale. În esență, prin democrație consolidată noi înțelegem un regim politic în care democrația ca un sistem complex de instituții, reguli și tipare, de inițiative și descurajări, a devenit “singurul joc în oraș”(the only game in town).

Comportamental, se întâmplă atunci când nici un grup politic semnificativ nu încearcă serios să răstoarne regimul democratic, sau să promoveze violența internă sau internațională pentru a se desprinde din stat

Atitudinal – atunci când chiar în fața unor crize politice și economice severe, marea majoritate a populației crede că orice schimbare politică viitoare trebuie să apară în cadrele procedurilor democratice.

Constituțional – când toți actorii devin obișnuiți cu faptul că orice conflict politic în cadrul statului va fi rezolvat conform cu normele stabilite și încălcarea acestor norme este de a fi în același timp ineficientă și costisitoare. Pe scurt, o dată cu consolidarea, democrația devine rutinizată și profund internalizată în viața socială, instituțională și chiar psihologică, ca și în calculele politice pentru a obține succes.¹²

Definiția de lucru pe care o propun Juan Linz și Alfred Stepan este următoarea: *Comportamental*, un regim democratic într-un teritoriu este consolidat când nici un actor național, social, economic, politic sau instituțional semnificativ nu cheltuie resurse semnificative încercând să-și atingă obiectivele lor prin crearea unui regim nedemocratic sau prin secesiunea de la stat.

Atitudinal, un regim democratic este consolidat când o puternică majoritate a opiniei publice, chiar și în mijlocul unor probleme economice majore și adâncă nemulțumire cu oficialii aleși (și nealeși) au credința că procedurile și instituțiile democratice sunt cele mai potrivite pentru a guverna viața colectivă și când sprijinul pentru alternativele antisistem este mic sau acestea sunt mai mult sau mai puțin izolate de forțele prodemocratice.

Constituțional, un regim democratic este consolidat când forțe guvernamentale și neguvernamentale deopotrivă se supun și sunt obișnuite cu rezolvarea conflictelor în granițele legilor specifice, procedurilor și instituțiilor care sunt sancționate de către noul proces democratic. (Juan J. Linz, Alfred Stepan, 1997:16).

Autorii fac două importante precizări:

1) Când spunem că un regim este democrație consolidată nu presupunem automat că nu ar putea într-un anumit viitor să se prăbușească. O astfel de prăbușire va fi legată nu de slăbiciuni sau probleme specifice procesului istoric al consolidării democratice, ci de o nouă dinamică în care regimul democratic nu poate rezolva un set de probleme, o alternativă nedemocratică câștigă sprijin semnificativ și foști loialiști ai regimului democratic încep să se poarte într-un mod neloial sau semiloial constituțional. (Juan Linz and Alfred Stepan eds., *The Breakdown of Democratic Regimes*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978).

2) Nu se poate vorbi de un singur tip de democrație consolidată. În cadrul categoriei democrațiilor consolidate este un continuu de la democrații de joasă calitate la cele de înaltă calitate.

Pe lângă un stat funcțional, cinci alte condiții interconectate și care se întăresc reciproc trebuie să fie prezente sau făurite pentru ca o democrație să fie consolidată: 1) o societate civilă liberă și vie; 2) o societate politică relativ autonomă; 3) statul de drept (toți actorii politici principali, în special guvernul și aparatul de stat, trebuie să se supună legilor, iar libertățile individuale și viața asociațională trebuie protejate); 4) o birocrație de stat acceptabilă; 5) o societate economică instituționalizată.

Societatea civilă prin ea însăși poate distruge un regim nedemocratic, dar consolidarea sau chiar o tranziție democratică completă trebuie să implice o societate politică. Prin aceasta înțelegem arena în care actorii politici concurează pentru dreptul legitim de a exercita controlul asupra puterii publice și aparatului de stat. *Consolidarea democratică cere ca cetățenii să dezvolte o apreciere pentru instituțiile cheie ale societății politice - partide politice, parlamente, alegeri, reguli electorale, conducerea politică și alianțe între partide.*

Este important să subliniem nu numai diferența între societatea civilă și societatea politică, dar și complementaritatea lor, care nu întotdeauna este recunoscută. Și mai rău, în cadrul comunității democratice, campionii, fie a societății civile, fie a societății politice, foarte adesea adoptă un discurs și nu un set de practici care sunt implicit inamici ai dezvoltării normale a celuilalt.

În recente tranziții din Europa de Est și America s-a dezvoltat un discurs care subliniază "societatea civilă împotriva statului". În multe țări societatea civilă a fost pe drept considerată eroina rezistenței și tranziției democratice.

Problema apare în momentul tranziției democratice, când societatea civilă trebuie să cedeze rolul de primă vioară societății politice. Dificultăți apar, așa cum s-a întâmplat în tranziția românească, și din cauza atitudinii societății politice. Lideri democrați ai societății politice foarte des susțin că societatea civilă jucându-și rolul istoric, trebuie să fie demobilizată permițând astfel dezvoltarea politicii normale. Un astfel de raționament este rău nu numai din punct de vedere al teoriei democratice, dar de asemenea și din punct de vedere al politicilor democratice.

“O societate civilă robustă, cu capacitatea de a genera alternative politice și să monitorizeze guvernul și statul, poate ajuta să înceapă tranzițiile, ajută să se reziste în fața tentativelor de răsturnare, ajută să se împingă tranzițiile până la faza lor completă și ajută la consolidarea și adâncirea democrației” (Juan Linz și Alfred Stepan, 1997:18).

Nu mai puțin periculoasă este tentativa unor lideri din societatea civilă sau a unor din societatea politică proveniți din societatea civilă de a considera preferințele lor normative și stilul lor de organizare bazat pe preeminenta “moralului și a politicii antipolitică”- ca singurele dezirabile, sau chiar singurele legitime – pentru societatea politică. Mulți lideri ai societății civile sau proveniți din ea văd “conflictul” și “divizarea” în cadrul forțelor democratice ca ceva moral inacceptabil; nu înțeleg rolul de prim rang al partidelor politice; resping “rutinizarea instituțională”, “intermedierile”, “negocierile”, și “compromisurile” ca practici politice neacceptabile.

Consolidarea democratică nu se poate realiza în absența unui sistem de partide și a unor partide structurate. Acestea din urmă au rolul principal tocmai în a agrega și reprezenta diferențe între diverse forțe democratice. *Consolidarea* necesită ca să fie dezvoltată obișnuința cu normele și procedurile rezolvării democratice a conflictelor. Un înalt grad de *rutinizare instituțională* este un element cheie a unui astfel de proces. Intermedierea între stat și societatea civilă și structurarea compromisului este de asemenea o sarcină legitimă și necesară a societății politice. Pe scurt, societatea politică – informată, presată și periodic reînnoită de către societatea civilă – trebuie să ajungă cumva să cadă de acord și să găsească o cale negociată asupra modului cum va fi făurită și exercitată puterea democratică (Juan Linz și Alfred Stepan, 1997:p.17-18).

Statul de drept

Toți actorii semnificativi – în special guvernul democratic și aparatul de stat trebuie să fie răspunzători și să fie obișnuiți cu statul de drept, cu supunerea în fața legii. Statul de drept trebuie să fie animat de constituționalism. Constituționalismul ¹³ care nu trebuie confundat cu majoritarismul, presupune

un consens relativ puternic privind constituția și în special un angajament față de procedurile de auto-limitare (“self-binding”) ale guvernării care pot fi alterate numai de către majorități excepționale. El necesită de asemenea o clară ierarhie a legilor, interpretate de către un sistem judiciar independent și sprijinite de către o puternică cultură legală în societatea civilă. (Juan Linz și Alfred Stepan 1997:19)

O birocrație acceptabilă

O mare problemă pentru noile democrații este absența unui stat care să funcționeze adecvat. Insuficienta capacitate de taxare a statului sau o slabă “prezență” normativă într-o bună parte a teritoriului, astfel că cetățenii nu pot la modul efectiv să ceară ca drepturile lor să fie respectate sau să primească orice îndreptățiri primare este de asemenea o mare problemă nu numai pentru America Latină, dar și în unele țări Est Europene.

Societatea economică

Juan Linz și Alfred Stepan propun această sintagmă în locul celei larg folosite de economia de piață pentru a atrage atenția asupra unor probleme importante atât din punct de vedere teoretic cât și empiric: 1) N-a fost și nu poate exista o democrație consolidată într-o economie de comandă (poate cu excepția perioadelor de război); 2) n-a existat și sigur nu va exista o democrație consolidată cu o economie pur de piață. Democrațiile consolidate moderne necesită un set de norme, instituții și reglementări socio - politic elaborate și acceptate – pe care ei o numesc “societate economică” – care mediază între stat și piață (Linz și Stepan, 1997:21). Multe studii empirice serioase au pus în evidență existența unor intervenții ale statului în reglementarea pieții, ca și un grad mare al proprietății de stat (în grade diferite) în toate democrațiile consolidate.¹⁴

Dar de ce piețe complet libere sunt incapabile să coexiste cu democrațiile moderne consolidate? Chiar și cele mai bune piețe trec prin experiența “eșecului pieții” care trebuie corectate pentru ca piața să funcționeze bine. Chiar și un astfel de scop ca privatizarea – adică restrângerea proprietății de stat într-un mod legal și controlat este cu siguranță realizat mai bine de către un stat puternic decât de unul slab.

Corect înțelesă democrația este mai mult decât un regim politic, este un sistem interactiv. Nici un singur domeniu dintr-un astfel de sistem nu poate funcționa adecvat fără ceva sprijin (suport) de la o altă arenă, sau cel mai adesea de la toate celelalte arene (Linz și Stepan, 1997:22). Mai mult, fiecare arenă în sistemul democratic are un impact asupra altor arene.

Chiar și la o privire superficială România este departe de a fi o democrație consolidată. Mai mult, nu a ajuns nici măcar la stadiul de tranziție completă: nici autonomia statului, nici constituționalismul și nici moderația nu au ajuns să caracterizeze funcționarea democrației. Sunt prezente numeroase caracteristici ale democrației delegative hibride, accente autoritariste. Mai mult, tranziția spre democrație nu poate fi deplină atâta timp cât biserica ortodoxă majoritară, dar mai ales SRI (Serviciile de Informații) joacă un rol de cenzor, grevează asupra dezvoltării democratice într-un mod asemănător cu veto-ul armatei în țări ale Americii Latine.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Philippe C. Schmitter, Terry Lynn Karl, "Ce este și ce nu este democrația", articol apărut în *Journal of Democracy*, vol 2, nr 3, Summer 1991, reprodus în "Polis", nr. 3 / 1994.
2. Vezi, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, George Allen ed. 1943, p.269
3. S-au făcut numeroase încercări de a codifica și cuantifica existența democrației în diverse sisteme politice. Cea mai cunoscută este *Freedom in the world: Political Rights and Civil Liberties*, realizată de Freedom House din 1973.
4. Guillermo O'Donnell, "Illusions About Consolidation" în *Consolidating The Third Wave Democracies, Themes and Perspectives*, edited by Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, and Hung-mao Tien, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997, p.41.
5. Ibidem.
6. Robert Dahl, *Polyarchy, Participation and Opposition*, New Haven and London, Yale University Press, 1971.
7. Phillippe C. Schmitter, Terry Lynn Karl, *Op.cit.*, p.40.
8. O'Donnell, *Op.cit.*, p.41-42.
9. *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995, p.12-13.
10. Adam Przeworski, *Reformele politice și economice în Europa de Est și America Latină*, 1996, Editura All, p.33-34.
11. Ibidem p.36.
12. Juan J. Linz & Alfred Stepan, "Toward Consolidated Democracies" în *Consolidating the Third Wave Democracies, Themes and Perspectives*, 1997, p.1716
13. Asupra relației între constituționalism, democrație, cultură legală și autolimitare vezi John Elster and Kune Slagstad, eds, *Constitutionalism and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p.1-18.
14. Vezi și Adam Przeworski, *op.cit.* și Robert A. Dahl "Why All Democratic Countries Have Mixed Economys", in John Chapman and Jan Shapir, eds, *Democratic Community, Womos XXXV*, New York: New York University Press, 1993, 259-82 și John R. Freeman, *Democracies and Market: The Politics of Mixed Economies*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1989.

MASS-MEDIA ÎN POST-COMUNISM

BUIGA ANA-MARIA *

ABSTRACT. Mass Media in Post-Communist Societies. The article is concentrated around the theme of the mass-media as an important limit of democracy. The fast modernization after the revolutions against communist dictatures in East Central Europe caused a deep transformation in the political organization of society to a new order and with new ideas, as an effect to the cataclysmic charges of 1989.

Without any doubt in East Central Europe the events after 1989 brought a lot of transformation all over Europe. The re-division of Europe from the point of view of European security has concrete effects.

Making the examination of the relations between the mass-media and the social and political environment in the post-communist states in East Central Europe we try to explain the phenomenon of communications with his positive and negative reactions in those different political systems/regims.

The actual policy in East Central Europe includes the effort of building up political pluralism, the reconstruction of the whole society from an economic, cultural and political point of view.

“Western strategy” is an expression of anti-communism system, the progressive institutionalization of economic and political changes, cumulatively producing a social assault on the totalitarian dictatorship.

La scară globală încetarea Războiului Rece a constituit momentul de descătușare a regimului comunist existent în zona central-est europeană, marcat prin prăbușirea regimurilor totalitare din această zonă; destrămarea URSS-ului, desființarea Pactului de la Varșovia, căderea zidului Berlinului și reunificarea Germaniei, procesul de lărgire și extindere a NATO spre Est fiind doar câteva realități post-belice ale anilor '90.

În condițiile create de noua arhitectură globală a fost necesară o redimensionare și o restructurare a factorilor comunitari de decizie internaționali, etapa bipolarismului dovedindu-se a fi depășită.

---

* *Catedra de sociologie, filosofie, drept, Universitatea “Transilvania” Brașov, febr. 2001*

Sfârșitul Războiului Rece a făcut loc unipolarismului sau/și multipolarismului, în sensul în care dacă, inițial SUA și URSS au constituit doi poli de putere, în noua configurație mondială URSS, odată dezintegrată, și-a pierdut statutul de o a doua super-putere globală.

Unipolarismul actual găsește în SUA singurul centru recunoscut internațional ca adevărata autoritate mondială. Totuși unipolarismul tinde a fi contrabalansat de multipolarism, desemnat ca fiind un reviriment al unor state care și-au dovedit influența și superioritatea (cum ar fi: Japonia, statele UE, Rusia chiar, etc).

Înlăturarea bipolarismului, ca efect al sfârșitului Războiului Rece, a asigurat și spațiul central-est european, evidențiindu-se o detensionare a crizei regionale generate de căderea Cortinei de Fier, fapt marcat prin sprijinul marilor puteri internaționale care s-au regăsit de aceeași parte a baricadei.

Transformările care s-au resimțit în Europa Centrală și de Est la sfârșitul ultimei decade a secolului al XX-lea au impus statelor, națiunilor, societăților din acest spațiu sfârșitul comunismului și tranziția la democrație și la economia de piață. Este evident faptul că această nouă evoluție a dezvoltat un proces istoric deosebit de complex, strategia tranziției acestor state la democrație dovedindu-se a fi dificil de pus în practică.

Graduala cădere a sistemului comunist din spațiul central-est european a poziționat națiunile într-o situație cu totul nouă din punct de vedere socio-economic, politic și istoric. Încă din anii '80, în Cehoslovacia, Polonia și Ungaria s-au putut observa mișcări dizidente ale căror sisteme de idei au putut fi identificate într-o strategie vestică, ca o expresie anti-comunistă atât din punct de vedere doctrinar cât și politic, incluzând religia (catolicismul) și cultura, toate păstrând o strânsă legătură cu vestul.

În aceste condiții schimbările sociale deosebite, care au avut loc în Europa Centrală și de Est în ultimii ani, s-au manifestat pe mai multe coordonate: în domeniul apărării și securității naționale, domeniul economic, domeniul socio-cultural, etc.

Dinamica schimbărilor în societățile foste comuniste, care își caută propriul model al redresării și dezvoltării, propria identitate în procesul reintegrării în structurile europene, este impresionantă. Apar noi structuri instituționale și organizatorice, se cristalizează orientări și direcții noi în strategiile pe termen scurt sau lung, se produc rupturi, dislocări și reorientări în spațiul politic.

O mișcare de o asemenea anvergură (care implică tranziția de la comunism la democrație, de la economia centralizată la economia de piață) este firesc să genereze, pe lângă acceptări și respingeri, pe lângă pacea socială și conflicte, tensiuni, contestări (vezi cazul României, al Rusiei, al Iugoslaviei etc).

Astfel, tranziția de la structurile totalitaro-comuniste la cele democratice, în statele din fostul lagăr comunist, a marcat în mod vizibil și aspectul comunicațional, respectiv mijloacele de comunicare în/de masă, mass-media, în general, dovedindu-se a avea o influență directă asupra întregii construcții sociale.

În ceea ce privesc schimbările tranziției post-comuniste în state ale spațiului european “eliberate” după 1989, ne vom opri asupra mass-mediei încercând o delimitare a rolului pe care aceasta îl manifestă în sistemul societal, identificând media ca sursă de informare , influențare și/sau manipulare politică.

Dacă în secolul al XIX-lea – presa scrisă era considerată “a patra putere în stat” – în secolul al XX-lea și începutul secolului XXI și-a extins aria de delimitare asupra numeroaselor aspecte care intră în această categorie (avem în vedere aspecte economice, culturale, sociale etc).

Privită comparativ evoluția și dezvoltarea mass-mediei cunoaște conotații și manifestări radical opuse, diferențiindu-se în funcție de regimul politic respectiv (autoritar sau democratic).

În regimurile democratice pluralismul politic, caracteristic și mijloacelor de informație, reprezintă principalul “propagator de informație cu caracter politic”, diversitatea formelor și surselor de comunicare fiind practic un efect al democrației pluraliste.¹

Se poate afirma că mass-media s-a născut concomitent cu democrația liberală, presa dobândind în timp statutul de garant esențial al societății libere/democratice.

Libertatea presei și dreptul la informație – principii evidente și fundamentale ale Cartei Drepturilor Omului – se regăsesc, ca principii directorii, atât în societățile autoritare cât și în cele democratice, diferind însă ca formă și ca fond.

Astfel, Constituția Republicii Socialiste România, adoptată la 21 august 1965, în art. 25-30, prevedea în cadrul drepturilor și libertăților

---

¹ Liliana Mihuț, *Dilemele Științei Politice*, ed. Enciclopedică, 1995, p. 116.

social-politice, alături de drepturile electorale și dreptul de asociere , “Libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor, libertatea conștiinței”.

“Libertatea cuvântului și libertatea presei” - “aceste două libertăți, asemănătoare cât privește conținutul lor, sunt totuși două libertăți distincte ca modalități de realizare. *Libertatea cuvântului este posibilitatea pe care o are cetățeanul român de a-și exprima, prin viu grai, în public, opiniile și concepțiile sale. Libertatea presei este posibilitatea cetățeanului de a-și exprima, prin scris, în public, opiniile și concepțiile sale*”.²

Revenind la România post-comunistă, aceste principii se regăsesc în Constituția din 1991 (care a intrat în vigoare la 8 decembrie 1991) sub o altă formulare și sub un alt sens. Astfel, se garantează “*libertatea de exprimare a gândurilor, a opiniilor sau a credințelor și libertatea creațiilor de orice fel*” (art. 30, 1), “*cenzura de orice fel este interzisă*” (art. 30, 2), “*dreptul persoanei de a avea acces la orice informație de interes public nu poate fi îngrădit*” (art. 31, 1), “*mijloacele de informare în masă, publice și private, sunt obligate să asigure informarea corectă a opiniei publice*” (art. 31, 4).³

Deși dreptul la informație și libertatea presei s-a regăsit, în mod teoretic, în legislația sistemului comunist aceste drepturi nu s-au putut exercita practic deoarece nu existau reglementările necesare care să le asigure aplicabilitatea, nu existau politici informaționale, și nu se făcea distincția între mijloacele de informare în masă - publice și private.

Dacă în regimurile dictatoriale comunicarea era directivă, mijloacele de informare fiind monopolizate de stat iar controlul informației constituia una dintre trăsăturile de bază ale dictaturii, în regimul democratic comunicarea politică are un caracter informativ.

În regimul totalitaro-comunist s-a practicat o comunicare cu o structură piramidală, de sus în jos, cu scopul de a inocula structuri mentale și comportamentale predeterminate. Din această perspectivă media a reprezentat un instrument de implementare a “falsei conștiințe”, de răspândire și impunere a ideologiei promovate de o anumită clasă conducătoare., grup social; astfel monopolul în regimurile dictatoriale s-a manifestat nu numai sub aspectul politico-economic, cât mai ales sub aspectul informațional și indirect, mental.

---

². Constituția R.S.R., *Cunoștințe despre stat și drept*, ed. Didactică și Pedagogică - București, 1980, p110-12..

³ *Constituția României*, ed. a II a, 1991, p. 18-19.

În toate timpurile și sub toate regimurile, mijloacele de informare, respectiv comunicarea în/de masă au avut/au în vedere un volum imens de informații, constituind o importantă “armă politică”.⁴

Comunicarea are ca “materie primă” informația, aceasta exprimând ceva factual, valabil, în timp ce comunicarea “știrilor” reflectă și determină configurarea internă/internațională a puterii; în aceste condiții cei care dețin puterea pot determina și defini “știrile”. Agențiile de știri determină zilnic ce este considerat știre, decid timpul și spațiul dedicate unei întâmplări particulare, propun priorități care influențează editorii publicațiilor, impun standarde și asistă tehnologic – profesional alte agenții și media. Astfel, agențiile de știri internaționale, “cei cinci mari” (AP, UPI, AFTP, Reuters, ITAR-TASS) propun atât cantitatea cât și calitatea știrilor pe continente și regiuni.

După unii autori, protagoniștii comunicării politice cu drept legitim de a exprima liber/public pozițiile politice sunt: politicienii, ziariștii și opinia publică, prin intermediul sondajelor de opinie.⁵

Unii sociologi au constatat că: în viața socială se resimte, din ce în ce mai puternic, o anumită discordanță între comunicarea verticală “descendentă” și cea “ascendentă”; că “în societățile civilizației industriale, comunicarea verticală descendentă între echipele aflate la putere și populație funcționează din ce în ce mai bine, în timp ce comunicarea verticală ascendentă, care permite aspirațiilor de la bază să urce către centrele de decizie, funcționează din ce în ce mai prost”.⁶

În statele democratice libertatea presei este sinonimă cu libertatea mijloacelor de informare, de a culege informații, de a le prezenta, libera circulație a ideilor fiind un principiu esențial.

În generalitatea lui, actul comunicării constă într-un schimb de informații; în propaganda electorală acest act cunoaște modificări, în sensul că funcția lui de informare cedează funcției de influențare a unui comportament determinat. Scopul mesajului propagandei electorale este acela de influențare a deciziei de votare a receptorilor în sensul dorit de emițător, este transparent și exclusiv.⁷

---

⁴ Silviu Brucan, *Îndreptar - Dicționar de Politologie*, ed. Nemira, 1993, p. 266.

⁵ Dominique Wolton, *Political Communication: The Construction of a Model in European Journal of Communication*, vol. 5, nr. 1, march 1990.

⁶ Sălăvăstru Constantin, *Discursul puterii: încercare de retorică aplicată*.

⁷ Pavel Câmpeanu, *De patru ori în fața urnelor*, ed. All, 1993, p. 17-18.

Totuși, amenințările care planează asupra libertății informației, a comunicării, evidențiate de numeroase studii care atrag atenția asupra manipulării informaționale, crizei de imaginație a receptorilor, comunicării trunchiate, scoase din context etc, se resimt la “tinerele” democrații europene (ex. vezi cazul României unde oamenii devin sceptici, neîncrezători în veridicitatea informațiilor, fiind suprasaturați de “jocurile” ne-fair-play ale partidelor politice).

Este interesantă sintagma lui Thomas Jefferson (unul din “părinții fondatori” ai democrației în America): “cel care nu știe nimic este mai aproape de adevăr decât cel a cărui minte e plină de neadevăruri”.

Astfel, dacă în regimul autoritar de tip comunist comunicarea era considerată “simplă vorbărie”, comunicarea reprezintă elementul de bază în funcționarea aparatului democratic.

Totuși s-a remarcat faptul că îndoctrinarea ideologică are o putere de influențare mentală a maselor, această manipulare ideologică constituind o armă importantă a regimurilor autoritare (fasciste, comuniste).

Manipularea ideologică a constituit principala modalitate de impunere și subordonare politică a maselor în regimul dictatorial; dictatura este un regim politic caracterizat prin puterea absolută a unei persoane sau a unui grup de oameni sau a unei categorii restrânse (ex. vezi dictatura lui Lenin, Mussolini în Italia, Hitler în Germania, Franco în Spania, Nicolae Ceaușescu în România).

În acest context, manipularea se răsfrânge în mod negativ asupra oamenilor, de cele mai multe ori recurgându-se la forță și represiune pentru a se exercita și impune puterea absolută a unui partid unic/lider (vezi dictatura personală), care reprezintă “brațul de fier” al unei dictaturi.

Puterea, înțeleasă ca abilitate de a acționa, capacitate de a impune un anumit comportament, se răsfrânge atât direct, cât și indirect asupra valorilor materiale și moral-spirituale ale societății în întregul ei.

În regimul autoritar individul era considerat ca fiind lipsit de orice autocontrol al subconștientului, prin manipulare se încerca distrugerea personalității individuale, impunându-i o nouă identitate și un conformism generalizat.

Autoritatea politică reprezintă modalitatea politică de manifestare a puterii, este dreptul recunoscut unei persoane de a lua decizii care îi privește pe ceilalți membri ai societății; autoritatea, ca autoritate personală, se poate manifesta și prin tendința de personalizare a puterii. În acest caz, o singură persoană concentrează și controlează toate puterile - este vorba de

fenomenul personalizării puterii (exemplificat mai sus) care nu se raportează la domeniul instituțional, ci la psihologia colectivă (un personaj simbolizează națiunea, statul sau partidul).

Autoritatea folosită în favoarea sistemului democratic, a statului de drept, este amenințată în perioada tranziției post-comuniste, de pericolul ineficienței acțiunii sociale, determinate de confuzia dintre libertate (înțelesă ca libertate de “a face orice”) și nerespectarea datoriilor publice.

De fapt, lipsa unei autorități politice reale, precum și lipsa răspunderii celor ajunși la putere poate genera specularea stărilor emoționale, ignorându-se cerințele reale ale societăților aflate în tranziție (ex. vezi disfuncționalitățile sistemului pluripartidist din România post-decembristă care îl fac vulnerabil și ineficient, într-o continuă depreciere a credibilității).

În regimurile comuniste mass-media, în general, și instituțiile sale reprezentative, în special, erau subordonate celorlalte structuri/instituții ale puterii, funcționând în deplină concordanță cu instituțiile dominante ale societății respective. Cu alte cuvinte, mesajul, discursul, întreg sistemul informațional urmau linia impusă de “sus”, de cei care dețineau controlul politic și social, și implicit de instituțiile respective.

În societățile capitaliste, pentru marxism, mass-media a reprezentat un simplu “mijloc de producție”, care se afla sub controlul și în proprietatea exclusivă a clasei dominante, cu rolul de a face cunoscute ideile și concepțiile politico-economice ale acesteia.

În democrație, comunicarea politică/electorală reprezintă procesul de dirijare a atitudinilor colective, prin manipularea unor simboluri purtătoare de semnificație, iar propaganda este un fenomen distinct, o acțiune care vizează în mod sistematic și deliberat modelarea percepțiilor și direcționarea comportamentului. Un discurs politic, utilizat pentru convingerea electoratului, pentru a fi convingător, trebuie să fie în primul rând credibil, credibilitatea fiind posibilitatea auditorului de a-și constitui, pe principiile cunoașterii, temeuri subiective privind acțiunea practică.

Credibilitatea exprimă, de asemenea, exigența ca un discurs politic să se mențină în limitele în care el poate fi asumat de receptor. Dacă se depășesc anumite limite ale credibilității, efectul discursului la receptor se diminuează proporțional până la anulare (vezi campaniile electorale, unde în discursurile unor politicieni aceste norme ale raționalității sunt încălcate, fără ca discursul să fie lipsit de credibilitate).

Sintetizând, în sistemele democratice (autentice), în raport cu credibilitatea media determină opinia publică, iar agențiile de știri și mass-media care diseminează știrile au caracter strategic în întregul sistem relațional intern sau extern/internațional al unui stat.⁸

Democratizarea politicii, după 1989, în spațiile europene (în curs de europenizare), a generat creșterea influenței și a puterii mijloacelor de informare în/de masă, opinia publică devenind parte integrantă a politicului, iar mass-media instrument esențial în procesul comunicării.

În ciuda faptului că mass-mediei i se impută deseori rolul de “a patra putere în stat”, în condițiile în care influențează atitudinile politice, deformând realitatea și manipulând opinia publică, meritul și importanța ce se acordă mijloacelor de comunicare în/de masă o constituie tocmai considerarea libertății de exprimare ca fiind unul din drepturile fundamentale ale omului ca trăsătură esențială a regimului democratic.

BIBLIOGRAFIE

1. Liliana Mihaș, *Dilemele Ținței Politice*, ed. Enciclopedică, 1995, p. 116.
2. Constituția R.S.R., *Cunoștințe despre stat și drept*, ed. Didactică și Pedagogică - București, 1980, p110-12..
3. *Constituția României*, ed. a II a, 1991, p. 18-19.
4. Silviu Brucan, *Îndreptar - Dicționar de Politologie*, ed. Nemira, 1993, p. 266.
5. Dominique Wolton, *Political Communication: The Construction of a Model in European Journal of Communication*, vol. 5, nr. 1, march 1990.
6. Sălăvăstru Constantin, *Discursul puterii: încercare de retorică aplicată*.
7. Pavel Câmpeanu, *De patru ori în fața urnelor*, ed. All, 1993, p. 17-18.
8. Vasile Pușcaș, *Relații internaționale contemporane*, ed. Sincron, 1999, p. 76.

---

⁸ Vasile Pușcaș, *Relații internaționale contemporane*, ed. Sincron, 1999, p. 76.